

SIVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

**HADİSLERİN YAZILI RİVAYETİ
KONUSUNA ORYANTALİSTLERİN BAKIŞI**

Yüksek Lisans Tezi

Ülker ÇAM

Sivas

Ağustos 2019

SİVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

**HADİSLERİN YAZILI RİVAYETİ KONUSUNA
ORYANTALİSTLERİN BAKIŞI**

Yüksek Lisans Tezi

Ülker ÇAM

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Cemal AĞIRMAN

Sivas

Ağustos 2019

KABUL VE ONAY

Üniversite: : Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ana Bilim Dalı : Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı
Tezin Başlığı : Hadislerin Yazılı Rivayeti Konusuna Oryantalistlerin Bakışı
Savunma Tarihi : 28.06.2019
Danışmanı : Prof. Dr. Cemal AĞIRMAN

	Unvanı - Adı Soyadı	İmza
Jüri Başkanı	: Prof. Dr. Cemal AĞIRMAN	
Üye	: Prof. Dr. Sami ŞAHİN	
Üye	: Doç. Dr. Muammer BAYRAKTUTAR	
Oy Birliği	☒	
Oy Çokluğu	☐	

Ülker ÇAM tarafından hazırlanan Hadislerin Yazılı Rivayeti Konusuna Oryantalistlerin Bakışı başlıklı tez, kabul edilmiştir./..../.....

Prof. Dr. Ahmet ŞENGÖNÜL
Enstitü Müdürü

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırladığım bu Yüksek Lisans tezinin bizzat tarafımdan ve kendi sözcüklerimle yazılmış orijinal bir çalışma olduğunu ve bu tezde;

1. Çeşitli yazarların çalışmalarından faydalandığımda bu çalışmaların ilgili bölümlerini doğru ve net biçimde göstererek yazarlara açık biçimde atıfta bulunduğumu;
2. Yazdığım metinlerin tamamı ya da sadece bir kısmı, daha önce herhangi bir yerde yayımlanmışsa bunu da açıkça ifade ederek gösterdiğimi;
3. Başkalarına ait alıntılanan tüm verileri (tablo, grafik, şekil vb. de dahil olmak üzere) atıflarla belirttiğimi;
4. Başka yazarların kendi kelimeleriyle alıntıladığım metinlerini, tırnak içerisinde veya farklı dizerek verdiğim yine başka yazarlara ait olup fakat kendi sözcüklerimle ifade ettiğim hususları da istisnasız olarak kaynak göstererek belirttiğimi,

beyan ve bu etik ilkeleri ihlal etmiş olmam halinde bütün sonuçlarına katlanacağımı kabul ederim.

13.08/2019

Ülker ÇAM

ÖNSÖZ

İslam Dininin ikinci kaynağı olan sünnetin yazılı belgeleri olan hadislerin ilk dönemden itibaren sonraki nesillere nasıl aktarıldığı konusu üzerinde en fazla durulan konulardan biridir. Hadislerin ilk muhafaza usûlü şüphesiz ezberdir. Ezberin yanı sıra hadislerin yazılmasının ilk ne zaman başladığı konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Görüş farklılıklarının sebebi Hz.Peygamber tarafından hadislerin yazılmasına izin verilmesini ve izin verilmemesini bildiren hadislerdir.

İlk bakışta birbiri ile çelişir gibi görünen hadislerin vurûd nedenleri üzerinde durulmuş ve bu konuda âlimler birtakım görüşler bildirmişlerdir. Konuyla alakalı olarak kaynaklarda müstakil başlıklar açılmış, konu detaylı bir şekilde değerlendirilmiştir. Veya müstakil eserler yazılmıştır.

Oryantalistlerde bu konu üzerinde durmuş fakat konuyu farklı bir açıdan ele almışlardır. Konuyu değerlendirirken sahip oldukları dînî, sosyal ve kültürel yapının etkisi doğrultusunda hareket etmiş,Birinci olarak hadislerin ilk dönemlerde herhangi bir şekilde yazılmasının söz konusu olmadığı, Hz. Peygamber'in vefatından itibaren çok sonraki bir dönemde yazılmaya başlandığı; ikinci olarak konuyla ilgili hadislerin toplumsal durumun neticesinde ortaya çıktığı; yani gerçek olmadığı;üçüncü olarak da hadislerin yazılması konusundaki genel tavrın Yahudi sözlü geleneğinden alındığı şeklinde bir sonuç çıkarmışlardır.

Çalışmamız giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde amaç, metot, kaynaklar, sözlü ve yazılı kültür ele alınmıştır. Birinci bölümde mütekdimmün usûlcülere göre hadislerin yazıya geçirilmesi meselesi, ikinci bölümde oryantalistlere göre hadislerin yazılması meselesi ele alınmıştır. Hadislerin referansları concordance diğer eserler adı ve soyadı şeklinde verilmiştir.

Tez çalışmamda tezimin danışmanlığını yaparak bana yardımcı olan, benden ilgi ve desteğini esirgemeyen kıymetli hocam Prof. Dr. Cemal AĞIRMAN'a teşekkür ederim. Tezimin her aşamasında istişare ettiğim, her daim desteğini hissettiğim kıymetli hocam Araştırma Görevlisi Sema TOMBUL'a teşekkür ederim.

Ülker ÇAM

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
KISALTMALAR DİZİNİ	iii
ÖZET	v
ABSTRACT	vii
GİRİŞ	1
AMAÇ, METOT, KAYNAKLAR, SÖZLÜ VE YAZILI RİVAYET GELENEĞİ	1
1.1. Tezin Amacı	1
1.2. Tezin Metodu	2
1.3. Kaynaklar	2
1.4. Sözlü Rivayet Geleneği	2
1.4.1. Genel Olarak Sözlü Kültür Ve Geleneği	2
1.4.2. Hadisleri Ezberlenmesi ve Rivayeti.....	7
1.5. Yazılı Rivayet Geleneği	10
1.5.1. Genel Olarak Yazılı Kültür ve Geleneği	10
1.5.2. Hadislerin Yazılması Ve Rivayeti	12
BİRİNCİ BÖLÜM	25
1. MUTEKADDİMÜN HADİS USÛLÜ ÂLİMLERİNİN HADİSLERİN YAZILMASI KONUSUNDAKİ DEĞERLENDİRMELERİ	25
1.1. Er-Râmehurmuzî (ö.360/970)	25
1.2. El-Hakîm En-Neysabûrî (ö.405/1014)	26
1.3. El-Hatîb El-Bağdâdî (ö.463/1070)	27
İKİNCİ BÖLÜM	33
2. ORYANTALİSTLERİ HADİS İLMİNE YÖNELTEN SEBEPLER VE HADİSLERİN YAZILI RİVAYETİ KONUSUNDAKİ İDDİALARI	33
2.1. Oryantalistleri Hadis İlmine Yönelten Sebepler	35
2.2. Hadislerin Yazım Faaliyetinin İlk Dönemlerde Başladığını Vakıa Olarak Kabul Edenler	37
2.3. Hadislerin Yazım Faaliyetinin Hicri II. Asırda veya Daha Sonra Ortaya Çıktığına Dair İddiaları	38

2.4. Hadislerin Yazılması Yasağının Ehl-i Hadis ve Ehl-i Rey Arasındaki Mücadele Sonucu Ortaya Çıktığına Dair İddiaları.....	40
2.5. Hadislerin Yazılması Yasağının Yahudi Kültürüne Benzediğine Dair İddiaları.....	46
2.6. Hadislerin Yazım Faaliyetinin Başladığı Döneme Dair İddiaları	54
2.6.1. Aloys Sprenger (1813-1893)	54
2.6.2. Sir William Muir (1819-1905).....	57
2.6.3. Reinhard Dozy (1820-1883)	60
2.6.4. Alfred Von Kremer (1828-1889).....	61
2.6.5. Ignaz Goldziher (1850-1921).....	62
2.6.6. David Samuel Margoliouth (1858-1940).....	69
2.6.7. Duncan Black Macdonald (1863-1943).....	71
2.6.8. Alfred Guillaume (1888-1965)	72
2.6.9. Nabia Abbott (1897-1981).....	74
2.6.10. Joseph Schacht (1902-1969).....	79
2.6.11. Gautier Herald Albert Juynboll (1935-2010).....	80
2.6.12. Michael Cook (1940-).....	81
2.6.13. Gregor Schoeler (1944-)	86
2.6.14. Harald Motzki (1948-).....	91
SONUÇ.....	93
KAYNAKÇA	97
ÖZGEÇMİŞ.....	107

KISALTMALAR DİZİNİ

AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Bkz.	: Bakınız
BDPD	: Bilimname Düşünce Platformu Dergisi
C.	: Cilt
CÜİFD	: Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.
Çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
Ed.	: Editör
HTD	: Hadis Tetkikleri Dergisi
HÜTAD	: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi
İAD	: İslami araştırmalar Dergisi
İD	: İslamiyet Dergisi
İÜİFD	: İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
JAS	: Journal of the Asiatic Society
Krş.	: Karşılaştırınız
MD	: Marife Dergisi
MW	: The Muslim World
MÜİFD	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Nşr	: Neşreden
S.	: Sayfa
SDÜFD	: Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Thk	: Tahkik
ts.	: tarihsiz

ÖZET

Hadislerin sonraki nesillere sözlü ve yazılı olarak aktarılması konusuyla İslam âlimlerinin yanı sıra Oryantalistler de ilgilenmişlerdir. Söz konusu oryantalistler konuya İslam âlimlerinden farklı bir açıdan bakmışlardır. Konuyu daha çok kendi bakış açılarına göre hadislerin sıhhati ile ilişkilendirmişlerdir. Hadislerin faaliyetinin başladığı döneme dair birtakım iddialarda bulunmuşlardır.

Çalışmamız giriş ve iki kısımdan oluşmaktadır. Giriş ve birinci kısımda konu İslami kaynaklardan yararlanılarak hadis tarihi açısından ele alınmıştır. İkinci kısımda ise oryantalistlerin kendi kaynaklarından yararlanılarak öne sürdükleri iddialar ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: hadisler, yazılı rivayet, sahife, oryantalistler

ABSTRACT

In addition to Islamic scholars, Orientalists were also interested in the transmission of hadiths to the next generations in oral and written form. These orientalists looked at the issue from a different perspective than Islamic scholars. They relate the issue to the health of hadiths from their point of view. They made some claims about the period in which the activity of the hadiths began.

Our study consists of an introduction and two parts. In the introduction and the first part, the subject is discussed in terms of the history of hadith by using Islamic sources. In the second part, the claims made by the orientalists using their own resources are discussed.

KeyWords: hadiths, written narration, orientalists

GİRİŞ

AMAÇ, METOT, KAYNAKLAR, SÖZLÜ VE YAZILI RİVAYET GELENEĞİ

1.1. Tezin Amacı

İslam'ın ikinci temel kaynağı olan sünnetin, yazılı belgeleri olan hadislerin İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren sonraki nesillere aktarımı konusunda bir takım tartışmalar yapılmıştır. Hadislerin sözlü ve yazılı aktarımı konuları ilk olarak Hz. Peygamber'in döneminde tartışılmıştır. Hadislerin yazılarak kayıt altına alınmasına müsaade eden rivayetler doğrultusunda bir kısım sahabe hadislerin yazılabileceğini söylemişlerdir. Hadislerin yazılmasını yasaklayan rivayetler doğrultusunda bir kısım sahabe de hadislerin yazılamayacağını ifade etmişlerdir. Bu konudaki birbiri ile müteâriz görülen hadisler birçok hadis âlimi tarafından ele alınmıştır. Bu konu hadis kitaplarında bir bölüm olarak, “Kitâbetü'l- hadis”, “Kitâbetü'l -İlm”, “Takyidü'l- hadis”, “Takyidü'İlm” başlıkları ile ele alındığı gibi müstakil eserler olarak incelenmiştir.

Bu konuyla hadis âlimlerinin dışında Batılı araştırmacılar da ilgilenmişler ve birtakım iddialarda bulunmuşlardır. Batılı araştırmacılar konuya hadis âlimlerinin baktığı noktadan değil, farklı bir açıdan bakmışlardır. Konuyu daha çok hadislerin gerçekliği ile ilişkilendirmişlerdir. İlk olarak hadislerin ilk dönemlerden itibaren yazılıp sonraki nesillere aktarılmasının gerçek olup olmadığı, bugün mevcut hadis kaynaklarının bu yazılı belgelere dayanıp dayanmadığı açısından tartışılırken, daha sonra hadislerin yazılı rivayetinin ve bu konuda Müslümanların tavrının başka kültürlerden etkilenilip etkilenilmediği açısından ele alınmıştır. Bu açıdan konu önemlidir ve üzerinde durulması gereklidir. Bizim bu çalışmamızdaki amacımız hadislerin yazılı rivayeti konusunun öncelikle İslami kaynaklarda nasıl yer aldığı ve nasıl değerlendirildiği, ardından asıl konumuz olan söz konusu oryantalistlerin konuya bakışları ve birtakım iddialarını ele almaktır. Amacımız oryantalistlerin bu konudaki iddialarının neler olduğu, neden bu şekilde düşündüklerini ve bu düşüncelerinin oluşmasındaki dayanaklarının neler olduğunu ortaya koymaktır.

1.2. Tezin Metodu

Çalışmamızda ilk olarak İslamî kaynaklar açısından ele alınıp konu hakkında kısaca bilgi verilmeye çalışılmıştır. Daha sonra oryantalistlerin yazmış olduğu eserler ve makalelerden yola çıkılarak söz konusu oryantalistlerin görüşleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Konuyu, Gregor Schoeler gibi tek bir açıdan ziyade farklı açılardan ele alan oryantalistler olması dolayısıyla bir oryantalistin iki farklı başlık altında yer alınması sonucu ortaya çıkmıştır.

1.3. Kaynaklar

Çalışmamızın giriş ve birinci bölümünde kullanılan kaynaklar ağırlıklı olarak Arapça ve Türkçe kaynaklardır. İkinci bölümde kullanılan kaynakların ise büyük çoğunluğu İngilizcedir. Bu bölümde konular hakkında ilk elden kaynaklara ulaşılmaya çalışılmıştır. Asıl kaynakların yanı sıra çeviri ve makalelerden yararlanılmış ve bunlar dipnotlarda gösterilmiştir. Oryantalizm alanında yapılan birçok çalışma Almanca olup bu çalışmaların bir kısmının İngilizceye veya Türkçeye çevirisi yapılmamıştır. Dolayısıyla çalışmamızda İngilizce ve Türkçeye çevrilemediği için faydalanılamayan kaynaklar vardır. Bunlar arasında Aloys Sprenger'in Almanca olarak yayımlanan *Das Leben und die Lehre des Muhammads* (Berlin 1865) adlı çalışmasını örnek olarak verebiliriz.

Kaynak tetkiki bakımından, daha önce yapılmış çalışmalardan Dilek Tekin'in *Yazılı-Şifahi Rivayet Bağlamında Müslim'in Eser Sahibi Hocalarından Rivayetleri* adlı doktora çalışması, Özcan Hıdır'ın *Yahudi Kültürü ve Hadis* isimli çalışması incelendi. Rivayetleri tespit etmek için el-Hatib el-Bağdâdî'nin *Takyidü'l İlm* adlı eseri, Gregor Schoeler'ın yazılı ve şifahi rivayet ile ilgili makalelerinden oluşan *The Oral and Writing in Early Islam* adlı çalışmaları esas alınmıştır.

1.4. Sözlü Rivayet Geleneği

1.4.1. Genel Olarak Sözlü Kültür Ve Geleneği

İnsanlık tarihinin başlangıcından itibaren duygu ve düşüncelerimizi ifade etmekte söz ve sözlü iletişim hep var olmuştur. Söz kelime anlamı olarak “birkaç

*heceden oluşan ve anlamı olan ses birliği” demektir.*¹ Sözlü dil konuşulan dildir. İnsanlar birbirleri ile anlaşabilmek için sözlü dili veya konuşma dilini kullanırlar. Sözlü demek sadece ağızla konuşulan dilden dile aktarılan demektir.² Sözlü dilden çok uzun bir süre sonra yazılı dil ortaya çıkmıştır. Dilin temel aracı konuşmadır ve yazı konuşmaya dayanarak ortaya çıkmıştır.³ Yazı sözün muhafaza edilebilmesi ihtiyacı sonucunda sonradan ortaya çıkan icattır ve yazının sözü muhafaza etmesi ile zihnin hatırlama yükü hafiflemiştir.⁴ Bu nedenle öncelik açısından söz yazıdan önce gelir ve yazı söze bağımlıdır. Sözlü anlatım yazısız da var olur, nitekim her sözlü dil yazılı değildir; ancak yazı, sözlü anlatım olmaksızın hiçbir zaman var olamaz. Örneğin, yazılı bir metin kendisini anlatabilmesi için sese ihtiyaç duyar ve okumakta yazılı metni sesli ifadeye dönüştürür.⁵ İletişimin yazı olmaksızın yalnızca konuşma ile olduğu kültürler için “birincil sözlü kültür” denilmiştir.⁶

Sözlü kültürün yaygın olduğu toplumlarda yazının olmaması veya az kullanılmasından dolayı bilginin korunmasında hafıza önemli rol oynamaktadır. Sözlü kültürde bilgi, zihin gücü ve ezber ile doğru orantılıdır. Ezber gücü ve ezber çokluğu kişinin bilgisini göstermekteydi. Bilginin kişinin şahsında toplanması, bilgiyi aktaranı önemli hale getirmiştir. Bu nedenle İslam rivayet geleneğinde ravinin özellikleri üzerinde bilhassa durulmuştur. Ravinin yalancı olup olmadığı, hafızasının zayıflığı, çokça yanılan ve dalgın bir kişiliğe sahip olması vb. özelliklerine dikkat edilmiştir. Bu durum sözlü kültürün sorgulama ve tespit yöntemidir.⁷

Sözlü kültürün en önemli aracı dildir. Nitekim Kur’an’da sık sık vahyin Arapça indirildiği vurgulanmıştır. Bu dilin konuşulduğu Arap toplumu sözlü kültüre sahip bir toplumdu ve hayat biçimleri bu kültür çerçevesinde şekillenmişti. Arap toplumu ümmi bir toplumdu, yani rahat bir şekilde okuyup yazacak seviyede bir toplum değildi. Bu nedenle edindikleri bilgiyi ezberleyerek hafızalarında muhafaza ediyorlardı. Bu toplumda yazının fazla yaygınlaşıp gelişmemesinden dolayı İslam’ın

¹ TDK, “Söz”, Ankara 1988,II, 1335.

² V. Doğan Günay, Dil ve İletişim, İstanbul 2004, s.92.

³ V. Doğan Günay, Dil ve İletişim, s.89.

⁴ Walter J. Ong, Sözlü ve Yazılı Kültür: Sözün Teknolojileşmesi, çev. Sema Postacıoğlu Banon, İstanbul 2014, s.54,

⁵ Walter J. Ong, Sözlü ve Yazılı Kültür, s. 20.

⁶ Walter J. Ong, Sözlü ve Yazılı Kültür, s.23.

⁷ Süleyman Gezer, Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre Kur’an, Ankara 2015, s. 81; detaylı bilgi için bkz. Talât Koçyiğit, Hadis Usûlü, Ankara 2008, s.84-96.

ilk dönemlerinde bilgiyi korumak için yazıya güvenilmemişti.⁸ Kur'an vahyinin tespitinde ezberlemeye çok önem verilmesi de büyük ölçüde yazının fazla yaygın olmaması ve Arapların ezberlemeye olan doğal yatkınlıklarına bağlanabilir. İslam'ın ilk zuhur ettiği dönem ile ilgili olarak Kur'an'da “ *O, ümmi bir topluma, kendi içlerinden kendilerine Allah'ın mesajlarını aktaran... bir elçi göndermiştir*”⁹ buyrulmuştur. Kur'an'ın ezberlenmesi ve korunması için hafızaya o dönemlerde yazıdan daha pratik ve güvenilir bir yöntem olarak bakılmaktaydı.¹⁰

Sözlü ifade canlıdır ve toplumla etkileşimi yazıya nispeten daha fazladır. Konuşma yani sesli ifade karşı tarafı daha fazla etkiler. Örneğin, Kur'an'ın yüksek sesle okunması ile birlikte etkilenen bu vesileyle Müslüman olan kişiler hakkında çok sayıda örnekler bulunmaktadır.¹¹ Sözlü iletişim yüz yüze ve aynı zaman diliminde gerçekleşir. İletişim yüz yüze gerçekleşir ve dolayısıyla konuşma sırasında konuşan kişinin el kol hareketleri, beden dili mesajın karşı tarafa aktarılmasında yardımcı olur. Aynı şekilde dinleyen kişinin yüz ifadesinden ve hareketlerinden konuşan kişi mesajının alınıp alınmadığı konusunda çıkarımda bulunabilir, gerekirse mesajın daha sağlıklı aktarılması için karşı tarafa soru sorabilir.¹² “Sözlü iletişimde mesajın formu ile ona muhatap olanın herhangi bir yetersizliği söz konusu olduğunda soru sorma, açıklama isteme şansı vardır. Yazılı iletişimde bu şans olmadığı için bir metnin içinde sunulan mesajın ikinci kişinin zihninde yanlış anlama dediğimiz üçüncü kez biçimlenme ihtimali vardır.”¹³

“Sözlü kültür, kişiyi daha az içine kapalı, dış dünyaya ve topluma daha açık kılar. Sözlü iletişim insanları birleştirir. Yazı ve okuma ise kişinin tek başına yaptığı ve kendi iç dünyasına döndüğü eylemlerdir. Örneğin, derste öğretmen öğrenciler ile konuşurken öğrenciler güçlü bir bütündür, öğrencilerin birlik duygusu güçlüdür; ancak öğrenciler kitaplarına dönüp tek başlarına bir metin okumaya başlayınca bu birlik dağılır, çünkü herkes kendi kişisel dünyasına girer.”¹⁴ Yazı görsel olduğu için sesin gücünü zayıflatır. Yazı sesli bir şekilde okunduğunda ise yeniden hayatiyet

⁸ Mehmet Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, Ankara 2014, s. 38.

⁹ Cuma 62/2.

¹⁰ Muhsin Demirci, *Vahiy Gerçeği*, İstanbul 1996, s.200-202.

¹¹ Süleyman Gezer, *Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre Kur'an*, s.59.

¹² V. Doğan Günay, *Dil ve İletişim*, s.100.

¹³ Suat Cebeci, “Yazılı Dini İletişim ve Gazâli'nin İhya'sı”, *İAD*, XIII, (2000), 467.

¹⁴ Walter J. Ong, *Sözlü ve Yazılı Kültür*, s.67.

kazanır.¹⁵ Burada hadis ilmi açısından bir örnek verilebilir. Hadis alma yollarından biri olan semâ metodu bu konuda güzel bir örnektir. Semâ metodunda hoca ile öğrenci yüzyüze gelir ve arada vasıta olmaksızın öğrenci hadisi doğrudan hocadan işitir. Bu metod hadis alma yollarından en önemli ve en makbul olanıdır.¹⁶

Sözlü ifadede bir düşünceyi anlatmak için çok sayıda kelime kullanılırken, yazılı ifadede daha az kelime kullanılır: “Düşünceleri kuru kuru dizmek yerine bol sözle anlatmak sözlü düşüncenin ve konuşmanın belli başlı özelliğidir. Anlatımı kısaltan yazı, fazladan kullanılan kelimeleri bir çırpıda sildiği ve daha doğal anlatım biçimlerinden uzaklaştırdığı için insan ruhunu bir bakıma cendereye sokar. El yazısı, konuşma hızının onda biri kadar yavaş olduğundan ruh, bu baskıyla baş edebilmektedir. Yazıyla zihin daha yavaş çalışmaya zorlanır.”¹⁷

“Sözlü zihin işleyişinde başka etkenler ne olursa olsun, belleği güçlendiren, bellekte kolay yer eden anlatım biçimi mutlaka var olması gereken bir özellik olarak ortaya çıkmaktadır.”¹⁸ Arap dili sahip olduğu ahenkli yapısı ve kelime yapısı bakımından kendine has özellikleri olan bir dildir.¹⁹ Arap dilinin yapısı, Kur’an’ın ritimli bir üslub olması ve inen ayetlerin parça parça inmesi bunu sağlamaktadır.²⁰ Kur’an da “ *İnkâr edenler, ‘kur’an ona bir defada toptan indirilseydi ya!’ dediler. Biz Kur’an’la senin kalbini pekiştirmek için onu böyle kısım kısım indirdik ve onu ağır ağır okuduk*”²¹ Ayrıca Mekke döneminde inen kısa surelerde ritimli yapı belirgin bir şekilde görülmektedir. Sözlü kültürde ifadelerin ritimli olması hem ezberlemeyi hemde bilginin hafızada kalıcılığını artırmaktadır.²² Hadis ilmi açısından bu konuda şöyle bir örnek verilebilir: Tabiîn ve sonraki dönemlerde yazının kullanımı yaygınlaşmış ve okuma yazma bilen kişilerin sayısı artmış olmasına rağmen bazı meşhur hadis âlimleri, yazdıkları hadisleri ezberlemeyen kişileri zayıf

¹⁵ Süleyman Gezer, Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre Kur’an, s.60.

¹⁶ Talât Koçyiğit, Hadis Usûlü, s.25.

¹⁷ Walter J. Ong, Sözlü ve Yazılı Kültür, s.56.

¹⁸ Walter J. Ong, Sözlü ve Yazılı Kültür, s.89.

¹⁹ Muhammed Hamidullah, İslam Peygamberi, çev. Salih Tuğ, İstanbul 1990,I, 23.

²⁰ Muhsin Demirci, Tefsir Usûlü, İstanbul 2012, s.146.

²¹ Furkan 25/32.

²² Süleyman Gezer, Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre Kur’an, s.55.

kabul etmişlerdir. Bu durumu yazının henüz yaygınlaşmadığı ilk devirlerde hafızaya duyulan güvenin devamı olarak açıklamak mümkündür.²³

Sözün bellekte kolayca yer edinmesini sağlayan bir diğer hususta sözün sade ve açık olmasıdır. Bu konuda Hz. Peygamber'in konuşma üslubunu örnek verilebilir. Zira Hz. Peygamber'in konuşmasını Hz. Aişe; “*Resulullah'ın sözleri, işiten herkesin anlayabileceği kadar açık ve nettir*”²⁴ sözleriyle ifade etmiştir

Arap toplumu, çoğunlukla yerleşik hayattan ziyâde göçebe yaşam biçimine sahip olan ve bunun neticesinde şiir ve hitâbetin çokça kullanıldığı ezber kâbiliyeti yüksek bir toplumdur. O dönemde şiirin konusu toplumsal hayatla ilgili olduğu için uzun yıllar hafıza kalıyordu ve büyük öneme sahipti.²⁵ Cahiliye şiiri, İslam öncesi Arap toplumunun savaşları, âdetleri, iyi ve kötü huyları hakkında bilgiler ihtiva ederdi. Şiirlerde övgü (*medih*), övünme (*fahr*), yergi (*hicâ*), mersiye söyleme (*risâ*), kahramanlık (*hamâse*) gibi konular işlenirdi. Dolayısıyla bir şair kendi kabilesinin kâhini, rehberi, hatibi, sözcüsü ve bilginiydi. Savaş meydanında kabilesini bir süvarinin kılıcıyla savunmasından daha iyi savunurdu.²⁶ Bir kabilenin büyük bir şair yetiştirmesi gurur ve şeref kaynağı iken, şairden mahrum olmak utanç duyulan bir durumdur.²⁷

Sözlü kültüre sahip Arap toplumunda önemli olan bir diğer husus hitâbettir. Hitâbet Arapça aslı “*حَتَابَة hatabe*” olup kelime manası ‘hutbe okuma, güzel söz söyleme, vaaz ve nasihat etme’ gibi anlamlara gelir. Hitâbet, “bir dinleyici topluluğuna belli bir fikri, bir duyguyu aşlamak, heyecanlandırıp hareket geçirmek için yapılan konuşmalardır.”²⁸ Konuşan kişiye ‘hatîb’, yaptığı konuşmaya da ‘hitâbe’ denir.²⁹ “Hitâbetin özü, topluluk önünde konuşma, halka seslenme sanatıdır ve iki temel hedefi vardır: İkna etmek veya açıklamak.”³⁰ Arap toplumunda, hitâbete çok önem verilir, çocuklar küçük yaştan itibaren buna alıştırılırdı. Hatîbin toplum

²³ Talât Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, s.266.

²⁴ Ebû Dâvûd, *Edeb*, 21.

²⁵ Nihad M. Çetin, *Eski Arap Şiiri*, İstanbul 2011, s.9.

²⁶ İbrahim Sarıçam, *Hiz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, Ankara 2011, s.43.

²⁷ Nihad M. Çetin, *Eski Arap Şiiri*, s.10.

²⁸ Burhan Paçacıoğlu, *Türk Dili ve Kompozisyonu*, Sivas 1993, s.237.

²⁹ Detaylı bilgi için bkz. Mahmut Kaya, “Hitâbet”, *DİA*, XVIII, 156-158.

³⁰ Walter J. Ong, *Sözlü ve Yazılı Kültür*, s.131

içindeki yeri şairden hemen sonra gelirdi ya da onunla aynı düzeyde kabul edilirdi.³¹ İslam öncesi Arap toplumunda hitâbet, kabilelerin soylarını övmek veya yermek için, savaşlarda intikam konuşması yaparak orduyu cesaretlendirmek, çeşitli davetler, meclisler, panayırlar ve düğünler gibi yerlerde çokça kullanılmaktaydı. Ayrıca sözlü kültüre sahip toplumlarda önemli bir başka hususta geçmişlerine yani atalarına olan bağlılıklarıdır.³² Bu durum İslam öncesi Arap toplumunda öyle bir noktaya gelmişti ki mezarlıkta toplanıp ölüleri saymak kadar uç noktalara varılmıştı.³³ Ata kültürüne bağlılık Arap toplumu gibi ziraat ve göçebe yaşam tarzına sahip toplumlarda daha fazla görülürken, yazı, kültür, medeniyet vb. alanlarda gelişmiş toplumlarda daha az görülmektedir.³⁴

1.4.2. Hadisleri Ezberlenmesi ve Rivayeti

Arap toplumu sözlü kültürün yaygın olduğu bir toplumdur. Hayatlarını da bu kültür çerçevesinde şekillendirmişlerdir. Arap toplumunda sözlü kültürün iki önemli parçası şiir ve hitabettir. Yazının Araplar arasında fazla yaygınlaşmamış olması, onlardaki ezberleme meclisinin gelişmesinde en büyük etkenlerden biri olmuştur. Onlar, önem verdikleri bütün şiirlerde, soy kütüklerinde övünç kaynağı olan olaylarda ve tarihi olaylarda hafıza gücünden yararlanmışlardır. Ezberi çokça kullanmaları nedeniyle Araplar, bugüne kadar tarihin bildiği hafızası en kuvvetli millettir.³⁵ Meşhur Arap atasözü “*إِلم السَّطور لا في السَّطور* İlim sadırlarda (ezberde) olandır, satırlarda olan değil” bu durumu destekler niteliktedir. Meselâ, İbn Abbas Mescid-i Haram’da Ömer b. Rebâ’nın daha önce hiç duymadığı uzunca bir kasidesini bir defa dinlediği zaman onu hemen hıfz etmiş ve orada bulunanlara hata yapmaksızın tekrar etmişti. Yine Katâde, kendisine sahabe’den Câbir İbn Abdillâh’ın hadislerini ihtiva eden bir sahife okunduğu zaman onu hemen hıfz etmişti.³⁶ Arap toplumunun medeniyetin yoğunlaştırdığı sıkıntı ve problemlerden uzak, sade bir yaşayış sürmeleri zihinlerinin berraklığı üzerinde etkiliydi ve buna

³¹ İbrahim Sarıçam, Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı, s.43.

³² Süleyman Gezer, Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre Kur’an, s. 64.

³³ Tekâsür, 102/1-2.

³⁴ Süleyman Gezer, Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre Kur’an, s. 67.

³⁵ Muhammed Ebu Zehv, Hadis ve Hadisçiler, çev. Selman Başaran, M. Ali Sönmez, İstanbul 2016, s.150.

³⁶ Ebû Abdillâh Ez-Zehebî, Tezkiratu’l- huffâz, Haydarâbad 1375/ 1955, I, 116; Talât Koçyiğit, Hadis Usûlü, s.266,

bağlı olarak da o günün insanları uzun hitâbe ve şiirleri bir kez dinlemekle ezberleyebiliyorlardı.³⁷ Ancak Arap toplumunun hafızasının güçlü olduğu gerçeği, herkesin eşit kapasitede oldukları anlamına gelmemektedir. Arapların içerisinde hafızası kuvvetli olanlar olduğu gibi zayıf olanlarda vardı.³⁸

Kur'an'ın nazil olduğu dönemlerde inen ayetler öncelikle Peygamberimiz tarafından ezberlenmiş ve ezberletilmiş, ardından Peygamberimiz vahiy kâtiplerine yazdırmış ve yazdırma işlemi bittince sonra da sesli bir şekilde okutarak denetlemiştir. Kur'an ayetlerinin ilk olarak ezberlenerek hafızaya kaydedilmesini sözlü kültürün doğal bir sonucu olarak söyleyebiliriz. Yine Kur'an'ın mushaf haline getirilmesi sürecinde de iki şahitten birisi ezber, diğeri yazılı belgeydi. Ezber yazıdan kaynaklanacak hataların giderilmesi açısından önemlidir. Dolayısıyla bu durum yazının hafızaya yardımcı bir araç olduğuna örnektir. Nitekim ezber olmadan yazı her zaman tahrife müsaittir. Ayrıca noktalama işaretlerinin henüz teşekkül etmediği o günkü yazının bir özelliği olarak yanlış okuma ve algılama riski her zaman mevcuttu.³⁹ Örneğin, günümüze aslı şekliyle ulaşan en eski kitap olan İmam Şâfiî'nin er-Risale'sinde bile yeteri kadar nokta ve harekeleme kullanılmadığı görülmektedir. Böyle yazılı bir metni doğrudan kullanan kişi uzman bile olsa aslı uygun olarak okumak ve anlamak çok zor, hatta bazı durumlarda âdeta imkânsız gibi olacaktır.⁴⁰

Hadisler Kur'an ayetleri gibi Hz. Peygamber tarafından bizzat yazdırılmadığı için sahabe genelde hadislerin korunması konusunda hafıza gücünden faydalanmışlardır. Hafızası bu kadar güçlü yüzlerce beyitlik şiirleri ezberleyen insanlar için hadisleri ezberlemek, bellekte tutup muhafaza etmek zor değildir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus, hadislerin ezberlenmesiyle hiç yazılmadığı anlamında değil, ezberin yazıdan daha fazla tercih edildiği şeklinde anlaşılmalıdır.

³⁷ İsmail Lütfi Çakan, *Hadis Edebiyatı*, İstanbul 2014, s.28.

³⁸ Muhammed Mustafa el-A'zamî, *İlk Devir Hadis Edebiyatı ve Peygamberimiz'in Hadisleri'nin Tedvin Tarihi*, İstanbul 1993, s.21.

³⁹ Cemal Ağırman, "Hadis Edebiyatının İntikal Safhaları ve Kitâbet Meselesi", *CÜİFD*, V/I: (2001), s. 157.

⁴⁰ Abdullah Aydın, , "Hadis Rivayetinde Yazının Kullanımı ve Güvenilirliği", (Ed. İsmail Lütfi Çakan), *Sünnetin Dindeki Yeri*, İstanbul 2010, s.358-359.

Hız. Peygamber sahabeye ilmi yaymalarını söylemiş ve bu konuda şöyle buyurmuştur: “ Bizden bir şey işitip de onu duyduğu gibi aktaranın Allah yüzünü ağartsin! Nice (sözümüzün) kendisine aktarılan kimseler vardır ki onlar ilk duyandan daha anlayışlıdır”⁴¹, “ Veleb bir ayet bile olsa, benden ilim rivayet ediniz.”⁴² Yine Veda Haccı sırasında irat ettiği hutbesinde şöyle buyurmuştur: “Burada hazır olanlarınız, hazır olmayanlarınıza bu mesajı ulaştırın.”⁴³ Peygamberin söz ve fiillerini orada bulunmayanlara tebliğ etmek, ashab-ı kiram arasında yaygın bir âdet haline gelmişti. Medine’ye gelen temsilci heyetlere, yurtlarına döndükten sonra öğrendiklerini kendi ailelerine öğretmeleri emredilirdi.⁴⁴ Özellikle de yüzyıllarını cehalet içerisinde yaşamış bir toplum için bilgi nadide mücevher, bir hazine gibidir.⁴⁵ İnsanlar çok sevdikleri birinin söz ve fiillerini dikkatli bir şekilde takip eder. Hız. Peygamber’e çok büyük bir sevgiyle bağlı olan ve O’ndan ilim öğrenme konusunda son derece hevesli olan, Hız. Peygamber vaaz ederken “Onlar başlarına birer kuş konmuşçasına dinlemekteydiler”⁴⁶ hadisinden de anlaşılacağı üzere büyük bir dikkatle dinleyen sahabe ilk olarak ezberler, daha sonra elde ettikleri bilgiyi aralarında müzakere ederlerdi. Böylelikle eksik duyma, yanlış öğrenme ve iyi ezberleyememe gibi hataların önüne geçmiş olurlardı.

Hız. Peygamber sahabeye ilim öğretmek için onlarla birlikte daire içinde oturur, sahabe de O’nun söz ve hareketlerini dikkatle takip ederdi. Daha sonra bunları iyice ezberleyinceye kadar birbirlerine tekrar ederlerdi.⁴⁷ Sahabe öğrendikleri bilgiyi koruma noktasında da büyük gayret göstermişlerdir. Nitekim Ebu Hureyre(ö.58/677)’nin: “Gecemi üç bölüme ayırdım. Gecenin ilk üçte birinde namaz kılarım, ikinci üçte birinde uyurum, son üçte birinde de Peygamber’in hadislerini ezberlerim (gözden geçiririm)”⁴⁸ demiştir. Yine Sevri (ö.161/778)’nin her gece yatmadan önce Kur’an’dan bir sûre okur gibi hadis cüzlerini okuyup hıfzını kontrol

⁴¹ Tirmizi, “İlim” 7; İbn Mâce, “Sünne” 18.

⁴² Buhârî, “Enbiyâ” 50.

⁴³ Buhârî, “İlm” 9; Müslim, “Kasâme” 29.

⁴⁴ Muhammed Mustafa El-A’zamî, Hadis Metodolojisi ve Edebiyatı, çev. Recep Çetintaş, İstanbul 2010, s. 32.

⁴⁵ Mehmet Görmez, Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu, s. 38.

⁴⁶ Buhârî, “Cihad”,37.

⁴⁷ Muhammed Mustafa el-A’zamî, İlk Devir Hadis Edebiyatı, s.163-164.

⁴⁸ Dârimî, “Mukaddime”51

etmesi⁴⁹, bu durumu teyit etmektedir. Ezberlenen bilgiyi bellekte tutarak unutulma tehlikesinin önüne geçilmesinin ve zihinde iyice yerleşmesinin en iyi yolu tekrar ve onu tatbik etmektir. Sahabe Hz. Peygamber'den duymuş oldukları bir sözü veya görmüş oldukları bir fiili günlük hayatlarına tatbik etmeye çalışmışlardır. Böylece unutmaya tehlikesinin önüne geçmeye çalışmışlardır.

1.5. Yazılı Rivayet Geleneği

1.5.1.Genel Olarak Yazılı Kültür ve Geleneği

Yazı sözlükte,“düşüncenin belli işaretler ile tespit edilmesi, düşünceyi tespite yarayan işaretler düzeni” gibi anlamlara gelmektedir.⁵⁰ Bir iletişim aracı olarak yazı sözün resimleştirilmiş halidir. Yazının kullanımı ile işitsel alandan görsel alana geçilmiştir.⁵¹ Yazı sözlü kültür mirasının, tarih boyunca sonraki nesillere aktarılmasında en önemli vasıta olmuştur. Günümüzde de yazılı kültür yaygındır ve her şey kayıt altına alınıp saklanmaktadır. Böylece bilginin yok olma tehlikesinin önüne geçilmiştir.⁵²

Yazı bir keşiftir ve diğer keşifler gibi insanoğlunun bir ihtiyacı sonucunda ortaya çıkmıştır. İnsanoğluna ait bilgiyi zaman ve mekân içinde taşıyan yazının keşfi, ne buhar, ne elektirik ne de başka bir keşifle kıyaslanamaz.⁵³ Ancak yazının keşfi ile birlikte sözlü kültürden vazgeçildiği şeklinde anlaşılmalıdır. Örneğin, arabanın keşfedilmesi ile birlikte bisikletin kullanımından, bilgisayarın keşfedilmesi ile birlikte kâğıt ve kalem kullanımından vazgeçilmediği gibi, yazının keşfedilmesi ile birlikte sözlü kültürden de vazgeçilmemiştir.⁵⁴ Yazı sözlü ifadeyi değiştiren veya ondan bağımsız olan bir şey değil, konuşmayı tamamlayan bir parçadır.⁵⁵

Sözlü kültürde önemli olan ezber ile yazılı kültürün asıl ögesi olan yazılı metin her ikisinde hatasız değildir. Günlük hayatta yazdığımız bir yazıya bir süre sonra

⁴⁹ Ebû Muhammed Abdurrahman er-Râzi İbn Ebî Hâtim, Takdimetu'l-Cerh ve't-ta'dîl, Haydarabad 1371-1373,I,116.

⁵⁰ TDK, “Yazı”, Ankara 1988, II, 1612.

⁵¹ Süleyman Gezer, Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre Kur'an, s.110.

⁵² Süleyman Gezer, Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre Kur'an, s.50.

⁵³ Murat Özbay, “Bilim ve Kültür Aktarıcısı Olarak Yazı”, *HÜTAD*, II: (2005), 68, 72.

⁵⁴ Recep Şentürk, Toplumsal Hafıza Hadis Rivayet Ağı, çev. Mehmet Fatih Serenli, İstanbul 2018, s. 120.

⁵⁵ Walter J. Ong, Sözlü ve Yazılı Kültür, s.126.

tekrar baktığımızda farkında olmadan gerek kelimelerin yanlış yazılması ve hatalı kullanılması, gerekse yazım kurallarında hatalar yaptığımızı görmekteyiz. Bu nedenle Hz. Peygamber ezber ve yazıyı birlikte kullanmıştır.⁵⁶ Bunun en önemli örneği vahiy sürecidir.

Sözlü ifadede bulunan bazı kolaylıklar yazılı ifadede, yazılı ifadede bulunan bazı kolaylıklar ise sözlü ifadede bulunmayabilir.⁵⁷ Ancak bu durum birinin diğerine tercihi anlamında değil, birbirini tamamlayan parçalar olarak anlaşılmalıdır. Yazı bilgiyi kalıcı hale getirdiği için yazı sayesinde geçmiş hakkında bilgi sahibi olabiliriz. İnsanoğlunun ölümüyle birlikte hafızası sona ermesine rağmen, yazı daha sürekli ve kalıcıdır.⁵⁸ Ancak bu bilginin eksiksiz ve doğru bir şekilde aktarılmasıyla mümkündür. Modern dilbiliminin kurucularında Saussure (ö.1913)'nin de ifade ettiği gibi yazı, '*aynı anda hem faydalı, hem yetersiz, hem de tehlikeli*' olabilir.⁵⁹

Sözlü kültürde tekrar edilmeyen bilgi unutulurken, yazılı kültürde bilgi tekrar metne bakılarak hatırlanabilir. Sözlü kültürlerde bilginin sürekli olarak tekrar edilmesi gereklidir. Aksi takdirde çok büyük zahmetler ile öğrenilen bilgilerin unutulması söz konusudur. Unutulan veya kaçırılan bir bilgiyi tekrar hatırlamak ve yerine koymak zordur. Yazılı metinler ise nispeten bu konuda daha avantajlıdır. Yazılı metinde yazının bağlamından bir anlık dikkatsizlik nedeniyle kopukluk yaşandığında veya karıştırıldığında tekrar yazılı metne bakabilme şansı vardır. Ancak sözlü dilde söz ağızdan çıktığı andan itibaren yokluğa karıştığı için tekrar geri dönülemez.⁶⁰ Sözlü ifadede söz anlaktır. Söylendiği anla sınırlıdır ve geçmişte kalır. Yazı için ise böyle bir sınırlama yoktur. Yazı ile geçmişte olan bir bilgi istenildiğinde tekrar metne bakılarak hatırlanabilir. Yazıyla kelimeler somut bir nesne halini alır.⁶¹

Sözlü ifadede değişiklik yapılamazken, yazılı ifadede değişiklik yapılabilir. Yazıda söylenen, kâğıda dökülen kelimeler üzerinde düzeltilebilme, silinebilme veya başka bir kelime ile değiştirilebilme imkânı vardır. Ancak sözlü ifadede aynı şey geçerli değildir. Sözlü ifadede sürekli düzeltme yapmak, konuşmacı üzerinde ters

⁵⁶ Muhammed Hamidullah, İslam'a Giriş, çev. Cemal Aydın, Ankara 2017, s.44-45.

⁵⁷ Süleyman Gezer, Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre Kur'an, s.115.

⁵⁸ Muhammed Hamidullah, İslam'a Giriş, s.44.

⁵⁹ Walter J. Ong, Sözlü ve Yazılı Kültür, s.17.

⁶⁰ Walter J. Ong, Sözlü ve Yazılı Kültür, s.55-56.

⁶¹ Walter J. Ong, Sözlü ve Yazılı Kültür, s.24.

etki oluşturur ve konuşmanın inandırıcılığını köreltir. Bu nedenle sözlü ifadede düzeltme ya çok az yapılmalı ya da hiç yapılmamalıdır. Yazılı ifadede ise yapılan düzeltmeler olumlu sonuçlar verebilir.⁶²

1.5.2.Hadislerin Yazılması Ve Rivayeti

“*Kitâbetü’l-Hadis*”, “*Kitâbetü’l-İlm*”, ve “*Takyidu’l-İlm*”⁶³ ifadeleriyle belirtilen hadislerin yazılması konusu üzerinde en çok durulan hadis konularından biridir. Hadislerin Hz.Peygamber tarafından bizzat yazdırılmamış olması, ilk dönemlerde ağırlıklı olarak şifahi şekilde nakledilmesi ve hadislerin yazılmasıyla ilgili birbiriyle çelişir gibi görünen hadisler sebebiyle bu konu çokça tartışılmış ve hâlâ da tartışılmaktadır. Bu mesele ilk olarak Hz. Peygamber hayatta iken sahabe arasında tartışılmıştır. Sahabeden hadislerin yazılmasına sıcak bakarak Hz. Peygamber hayatta iken hadisleri yazanlar olduğu gibi, yazılmasını yasaklayan hadisler nedeniyle karşı çıkanlar da olmuştur.

Sözlükte “*yazı yazmak, hattatlık, yazıt, kitâbe, yazı, kâtiplik*” gibi anlamlara gelen *kitâbet* kelimesi⁶⁴, terim olarak hadis ilminde “*Resûlullah (s.a.v.) ve sahâbe dönemindeki hadis yazma faaliyeti*” anlamına gelmektedir.⁶⁵ Hadislerin yazımı ezber safhasını takip etmekle beraber sünnete ait bilgi ve belgelerin korunması, sonraki nesillere aktarılması ve hadis edebiyatının teşekkülü açısından önemlidir.⁶⁶

İlk olarak hadislerin yazılmasının yasaklanması ardından da hadislerin yazılmasına izin verilmesi ele alınacaktır. Hadislerin yazılmasını yasaklayan bazı hadisler bulunmaktadır. Biz burada konuyu uzatmamak adına hadislerin tamamına yer verip değerlendirmesini yapmayacağız.⁶⁷ Bu hadislerden, en çok bilinen Ebû Sâid el-Hudrî’nin rivayetine yer vereceğiz. Ebû Sâid el-Hudrî’nin rivayetine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

⁶² Walter J. Ong, *Sözlü ve Yazılı Kültür*, s.126.

⁶³ Buhârî, “İlm”, 39; İsmail Lütfi Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s.29.

⁶⁴ Ebu’l-Fadl Cemaluddin Muhammed b. Bekr İbn Manzûr, *Lisânu’l-arab*, Beyrut 1414/ 1994, I,698-701.

⁶⁵ Abdullah Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, İstanbul 2011, s.151.

⁶⁶ İsmail Lütfi Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s.30.

⁶⁷ Bu rivayetlerin değerlendirilmesiyle ilgili olarak bkz. Ahmet Yücel, “Hadislerin Yazılmasıyla İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi”, *MÜİFD*, XVI-XVII:(1998-1999),s. 91-121

لا تكتبوا عني , ومن كتب عني غير القرآن فليمحاه وحدثوا عني ولا حرج ومن كذب عني متعمداً
فليتبوا مقعده من النار.

“...Benden (Kur’an-ı Kerim’den başka bir şey) yazmayınız. Kim benden Kur’an-ı Kerim’den başka bir şey yazmışsa onu imha etsin. Benden (yazmaksızın) rivayette bulunun. Bunda bir mahsur yoktur. Her kim bile bile benim adıma yalan söylerse Cehennemdeki yerine hazırlansın.”⁶⁸

Yine bir başka rivayette de Ebû Said el-Hudrî’nin:

عن ابي سعيد قال : اسأذنت النبي ان اكتب الحديث , فأبى ان يأذن لي

“Hadis yazmak için Resûlullah’tan izin istedim; bana izin vermekten çekindi.”⁶⁹

Öncelikle bu hadisleri doğru olarak anlayabilmemiz için o dönemin sosyo-kültürel durumuna ve tarihi arka planına bakmamız gerekir. Zira hadislerin söylendiği ortamı ve muhataplarını tespitte yönelik yapılan çalışmalar görünürde ihtilafı gibi duran hadisler arasındaki ihtilafı gidermeye yardımcı olur. Şayet yukarıda bahsedilen hadislerin yazımını yasaklayan hadis bağlamından ayrı olarak değerlendirilirse, o zaman yasağın amacı gözden kaçırılır ve genelleştirilebilir.⁷⁰

Söz konusu hadislerin vurûd tarihi bilinmemekle birlikte Ebû Said’in İslam’ın ilk yıllarında Müslüman olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla bu emrin Kur’an’ın nazil olduğu dönemlerde ve Kur’an metninin tamamlanmadığı sıralarda verildiği hususuna dikkat edilmelidir.⁷¹ Buradaki yasaktan maksat Kur’an ile aynı sahife üzerine yazılmamasıdır. Çünkü aynı sahife üzerine yazılacak olan kelime ve cümleler karıştırılabilir ve Kur’an’danmış gibi bir hüküm verdirebilirdi.⁷² Aksi takdirde hadislerin yazılmasını yasaklayan geçerli bir neden bulunmamaktadır.

⁶⁸Müslim, “Zühd” 72; Dârimî, “Mukaddime” 42; Müsned, III, 12, 21, 39, 56.

⁶⁹El-Hâtüb el-Bağdâdî, Takyidü’l-İlm, thk. Said Abdülğaffar Ali, Dârü’l-İstikame, Kahire 1429/2008, s.22-23.

⁷⁰Ahmet Yücel, Hadis Usûlü, İstanbul 2012, s.212-2015, “Esbâbü Vurûdü’l-Hadis alanında iki temel eser bulunmaktadır. Biri Suyûtî’nin *Esbâbu vurûdi’l-hadis* adlı eseri, diğeri ise İbn Hamza el-Huseynî’nin *el-Beyân ve’t-ta’rif fi esbâbi vurûdi’l-hadisî şerif* tir. Bu eserler, ihtiyaçlara cevap verecek şekilde yeterli seviyede geliştiği söylenemez, rivayet edilen hadisleri sebep-i vurûdları ile birlikte bir araya getirmekle yetinmişlerdir. Bir hadisin ne maksatla söylendiğini tespit etmek için sözü edilen eselerden istifade edilmelidir. Ancak bununla yetinmemeli; hadislerin söylendiği ortamı tespit etmek için, incelenen hadisin kaynaklardaki bütün rivayetleri bir araya getirilmeli ve başta İslam tarihi kaynakları olmak üzere konuyla ilgili diğer eserlerde incelenmelidir.”

⁷¹Muhammed Hamidullah, İslam’a Giriş, s.70.

⁷²Cemal Ağırman, “Hadis Edebiyatının İntikal Safhaları Ve Kitâbet Meselesi”, s.159.

Ayrıca bu yasağı umumi bir yasak olarak değerlendirmek doğru olmaz.⁷³ Bunun yanı sıra Kur'an dışında şeylerle çokça meşgul olup Kur'an'ın ihmal edilmesi endişesiyle de hadislerin yazılmasına müsaade edilmemiştir. Bu duruma Hz. Ömer'in hadisleri yazmak için niyetlemesini, fakat daha sonra geçmiş ümmetlerin düştüğü durumu hatırlayınca bundan vazgeçmesini⁷⁴ örnek olarak verebiliriz.

Hadislerin yazılmamasıyla ilgili olarak ayrıca, İslamiyet öncesi Mekke'de okuma yazma bilenlerin sayısının az olduğu (Belâzurî'nin rivayetine göre bu sayının on yedi kişi olduğu⁷⁵), yazı malzemesinin yetersiz olduğu, yasağın okuma yazmayı iyi bilmeyenlere mahsus olduğu şeklinde sebepler de gösterilmiştir.⁷⁶ Bu nedenlerin doğru olmakla birlikte, hadislerin yazılmasına etki eden birinci derecede amiller olmadığı açıktır.

Hız. Peygamber'in eğitim ve öğretime özel ilgi gösterdiği açıktır. Mekke'de iken Daru'l-Erkam'ın eğitim merkezi olarak kullanılması, Medine'ye hicretin hemen sonrasında ilk olarak burada bir mescid inşâ edilerek bu mescidin bir kısmının medrese olarak kullanılması, Bedir Savaşı sonrasında esirlerin okuma-yazma öğretmesi karşılığında serbest bırakılması gibi örnekler Hız. Peygamber'in eğitim ve öğretime verdiği önemi göstermektedir.⁷⁷

Hadislerin yazılmasıyla ilgili olarak Abdullah İbn Amr'ın rivayetine göre:

عن عبد الله بن عمرو، قال: كنت أكتب كل شيء أسمع من رسول الله صلى الله عليه وسلم أريد حفظه، فنهتني قريش وقالو: أكتب كل شيء تسمعه و رسول الله صلى الله عليه وسلم بشر يتكلم في الغضب والرضا، فأمسكت عن الكتاب، فذكرت ذلك لراسول الله صلى الله عليه وسلم، فأوما بأصبعه إلى فيه، فقال: < أكتب فوالذي نفسي بيده ما يخرج منه إلا حق >

“ Resûlullah'dan duyduğum her şeyi ezberlemek maksadıyla yazıyordum. Kureyş beni bundan neyhetti ve 'Resûlullah kızgınlık ve sukûnet hallerinde konuşan bir insan iken sen ondan duyduğun her şeyi nasıl yazarsın? dediler. Bunun üzerine

⁷³ Muhammed Mustafael-A'zamî, İlk Devir Hadis Edebiyatı, s.23.

⁷⁴ El-Hatîb El-Bağdâdî, Takyidü'l İlm, s. 49.

⁷⁵ Ahmed b. Yahyâ b. Cabir b. Davud el-Belâzurî, Fütûhu'l-Buldan (Ülkenin Fetihleri), çev. Mustafa Fayda, Ankara 2002, s.691-692; Muhammed Mustafa el-A'zamî, İlk Devir Hadis Edebiyatı, s.3. A'zamî okuma- yazma bilenlerin sayısının az olduğu yönündeki bilgide bir yanlışlık olduğunu söylemiştir. Zira Mekke'nin bir ticaret merkezi olması ve kozmopolit bir şehir olması nedeniyle sayının bu kadar olmasını düşünmek gariptir.

⁷⁶ Talât Koçyiğit, Hadis Tarihi, Ankara 2012, s.26.

⁷⁷ Muhammed Hamidullah, İslâm'a Giriş, s. 63-64.

ben yazmaktan vazgeçtim. Sonra durumu Resûlullah'a arzettim. Eliyle ağzına işaret ederek; 'Yaz, canım kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki buradan haktan başka bir şey çıkmaz!' buyurdu."⁷⁸ Bir başka rivayette Ebû Hureyre şöyle demektedir:

لم يكن احد من اصحاب النبي، صلى الله عليه، أكثر حديثاً مني إلا عبد الله بن عمرو فإنه كتب ولم

أكتب...

"Nebî (s.a.v.)'in ashâbı içinde Abdullah b. Amr hariç, benden daha fazla hadis bilen(rivayet eden) kimse yoktur. Abdullah yazar, ben yazmazdım."⁷⁹

"Hadis yazımına koyulan yasağın kaldırılışı, genel emir tarzında; 'Hadis yazımını yasaklamıştım, artık yazabilirsiniz' şeklinde olmamıştır. Yine şahsi müracaatlara verilen müspet veya ruhsat verici cevaplardan bu netice çıkarılmıştır. Veya hiç değilse şunu söylemek mümkündür: Resul-i Ekrem, daha sonraki zamanlarda, yasak üzerine gösterdiği titizliği biraz daha azaltmıştır."⁸⁰

Bu devrede Hz. Peygamber'in hadislerin yazılması konusundaki tutumunu müşahede ettikten sonra sahabenin çoğunluğunun hadis yazdığını söyleyemesek bile, bir kısım sahabenin hadis yazmaya başladığını ve Hz. Peygamber hayatta iken büyük bir hadis külliyyatının meydana geldiğini söyleyebiliriz.⁸¹

Sahabe hadisleri ezberlemenin yanı sıra hata yapmamak ve unutmamak için küçük notlar alıyorlardı. Böylelikle sahabenin bir kısmı hadisleri Hz. Peygamber hayatta iken, bir kısmı da Hz. Peygamber'in vefatından sonra yazmıştır. Ancak yazılan sahifelerden bazıları, sahabenin kendisinden sonra aslına uygun olarak nakledilmemesi endişesi ve Kur'an'dan başka şeylerle meşgul olup Kur'an'ın ihmal edilme korkusu gibi nedenlerden dolayı imha edilmiştir. Hz. Peygamber hayatta iken sahabe tarafından yazılmış hadis sahifelerine şunları örnek verebiliriz:

1. Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in hadis sahifeleri: Hz. Ebu Bekir (ö.13/634)'in hadisleri yazmaya niyet ettiği, beş yüz civarında hadisi bir kitapta topladığı, fakat daha sonra kendisinden sonra hadislerin aslına uygun bir şekilde rivayet edilememesi endişesiyle imha ettiğine dair haberler bulunmaktadır. Aynı

⁷⁸ Ebû Dâvûd, "İlm" 3.

⁷⁹ Buhârî, "İlm" 39; Tirmizî, "İlm" 12; Dârimî, "Mukaddime" 43.

⁸⁰ Ali Osman Koçkuzu, Hadis İlimleri ve Hadis Tarihi, İstanbul 1983, s.244.

⁸¹ Talât Koçyiğit, Hadis Usûlü, s. 269.

şekilde Hz. Ömer (ö.23/644)'de hadisleri yazmaya niyet etmiş, bu konuda sahabe ile istişarede bulunmuş ve çoğunluk hadisleri yazması yönünde görüş bildirmişti. Fakat bir ay sonra, geçmiş ümmetlerin Allah'ın Kitabı'nın yanı sıra başka kitaplar yazmaları ve onunla çokça meşgul olup Allah'ın kitabını terk ederek düşmüş oldukları durumdan dolayı yazmaktan vazgeçmişti.⁸²

2. *Abdullah İbn Amr İbni'l-As(ö.65-684)'ın sahifesi:* Hz. Peygamber'in genç ashabından olan Abdullah İbn Amr İbni'l-As yazmış olduğu hadis sahifesi ile meşhurdur. Yazdığı sahifesine 'Sâdıka' ismini vermiştir. Yazdığı sahifesindeki hadis sayısının ne kadar olduğu kesin olarak bilinmemektedir. Ancak bizzat kendisinin Hz. Peygamber'den bin civarında hadis ezberlediğini ve Hz. Peygamber'den duyduğu her şeyi yazdığını söylemesi doğrultusunda sahifesinde bulunan hadis sayısının oldukça fazla olduğu düşünülmektedir. Yazmış olduğu sahifesi günümüze torunlarından Amr b. Şuayb rivayetiyle gelmiştir. Sahifenin bir kısmı Ahmed b. Hanbel(ö.241/855)'in Müsned'inde bulunmaktadır.⁸³

3. *Câbir İbn Abdillah (ö.78/679)'ın sahifesi:* Sahabe arasında çok hadis rivayet etmekle meşhurdur. Halk mescidde Câbir İbn Abdillah'ın etrafında halka şeklinde oturur ve ondan hadis dinlerdi. Kaynaklarda Câbir İbn Abdillah'ın bir sahifeye sahip olduğundan ve söz konusu sahifeden "Sahifetü Câbir" şeklinde bahsedilmiştir. Bu sahife Câbir İbn Abdillah'ın öğrencisi Süleyman İbn Kays el-Yeşkurî tarafından yazılmıştır ve Ebû Bişr –Ebû 'Avâne ve Ebu Süfyan-el-Â'meş tarikleriyle nakledilmiştir.⁸⁴

4. *Ali İbn Ebi Talib (ö.40/661)'ın sahifesi:* Kaynaklarda Ali İbn Ebi Talib'in sadakât ve diyet hükümlerini içeren bir sahifeye sahip olduğuna dair bilgi yer almaktadır.⁸⁵

5. *Semura İbn Cundeb (ö.59/678)'ın sahifesi:* Sahabe arasında hadis yazanlardan birisi de Semura İbn Cundeb'tir. Hakında çok fazla bilgi verilmemiş olsa da, Semura İbn Cundeb'in bir hadis sahifesine sahip olduğu, Muhammed İbn Sirin'in "Semura'nın oğulları için yazdığı risalede pek çok ilim vardı" ifadesinden anlaşılmaktadır. Bu sahifenin Semura İbn Cundeb'in oğulları tarafından rivayet

⁸² Talât Koçyiğit, Hadis Tarihi, s.41-42.

⁸³ Talât Koçyiğit, Hadis Tarihi, s.44-48.

⁸⁴ Talât Koçyiğit, Hadis Tarihi, s.48-51.

⁸⁵ Talât Koçyiğit, Hadis Tarihi, s.51,53.

edildiği hakkındaki haberler de, Muhammed İbn Sirin'in ifadesini teyid etmektedir. Ayrıca Buhârî'nin naklettiği gibi “*min Semura İbn Cundeb ilâ Benîh*” ibaresiyle başlaması da bu ihtimali kuvvetlendirmektedir. Bunun yanı sıra Ebû Dâvûd ve İbn Mâce'nin Sünenlerinde, Semura'nın oğullarından Nu'aym İbn Ebi Hind tarikiyle birer hadis rivayet etmesi de bu ihtimali kuvvetlendirmektedir. İsmi zikredilmesede, bu oğlunun Süleyman İbn Sem'ura olduğu hakkında şüphe bulunmamaktadır.⁸⁶

6. *Ebû Hureyre (ö.58/678)'nin sahifesi:* Ebû Hureyre sahabe arasında Hz. Peygamber'den en fazla hadis rivayet eden kişiydi. Hadis öğrenme konusunda ‘hırs’ denilebilecek kadar büyük bir arzuya sahipti. Bu arzusu Ebû Hureyre'yi Hz. Peygamber'den her sözü dikkatle dinlemeye, daha sonra dinlediklerini başkalarına nakletmeye sevk ediyordu. Ebu Hureyre'nin çok fazla hadis rivayet etmesi sahabe tarafından itirazlara neden olması dolayı “*Ebu Hûreyre çok hadis rivayet ediyor, diyorsunuz; Allah'a yemin ederim ki, Kitabı'llah'ta şu iki âyet olamasa idi, bir tek hadis bile rivayet etmezdim: 'İndirdiğimiz apaçık delilleri ve irşad yollarını Kitapta insanlara açıklamamızdan sonra gizleyenler... İşte onlara, hem Allah lânet eder, hem de lânet edebilecek olanlar lânet ederler. Ancak tövbe edenler, ıslah olanlar ve (doğruyu) açıklayanlar müstesna... Bunların tövbelerini kabul ederim. (Çünkü daima) tövbeleri kabul eden, bağışlayan benim*”⁸⁷ Muhacir çarşıda ticaretle, Ensar bağ ve bahçelerinde ziraatla uğraşırken, Ebu Hûreyre karın tokluğuna Hz. Peygamber'e hizmet ediyor ve hadis topluyordu; başkalarının bilmediği şeylere şâhid oluyordu.⁸⁸” şeklinde rivayetini teyid edecek şahitler göstermiştir. Ebu Hûreyre'nin talebesi Hemmâm İbn Münebbih (ö.101/718) tarafından yazılan “*es-Sahife es-Sahiha*” isimli eser Ebu Hûreyre'ye ait 140 civarında hadis içermektedir ve günümüze kadar ulaşmıştır. Bu sahifenin Berlin ve Şam kütüphanelerinde bulunan nüshaları Muhammed Hamidullah tarafından bulunmuş ve neşredilmiştir.⁸⁹

7. *Abdullah İbn Abbas(ö.68-687)'in sahifesi:* Sahabe arasında çok sayıda rivayete sahip olması ve özellikle de tefsir alanındaki ilmi derecesi ile meşhur olmuştur. Hz. Peygamber'in amcasının torunudur. Hicretten üç yıl önce dünyaya gelmiştir. Hz. Peygamber kendisi için“*Allah'ım, onu dinde fakîh kıl, te'vili öğret*”

⁸⁶ Talât Koçyiğit, Hadis Tarihi, s.54-55.

⁸⁷ Bakara, 2/159-160.

⁸⁸ Buhârî, “İlim”, 42.

⁸⁹ Talât Koçyiğit, Hadis Tarihi, s.56-62.

buyurmuştur. Hz. Peygamber vefat ettiği zaman on üç yaşında olmasına rağmen, Hz. Peygamber'den çok sayıda hadis dinlemiştir. İbn Abbas'ın Hz. Peygamber'den ve sahabeden almış olduğu hadisleri yanında bulunan levhalara kaydettiği hakkında haberler bulunmaktadır. Kendisinin bizzat yazmış olduğu kitapların yanı sıra kendisinin imlası ile talebeleri tarafından yazılan kitap veya sayfeler de bulunmaktadır. Said İbn Cubeyr, Mücahid ve İkrime en meşhur talebelerindendir.⁹⁰

8. *Abdullah İbn Ömer İbni'l-Hattâb (ö.73/692)'ın sahifesi:* Abdullah İbn Ömer genç sahabelerden biri olup, hadis yazıp yazmadığı tam olarak bilinmemektedir. Fakat Abdullah İbn Ömer'in elinde hadis sahifelerinin bulunduğu dair ve kölesi Nafi'nin ondan bir sahife rivayet ettiğine dair haberler hadis yazdığına işaret etmektedir. Ayrıca Buhâri'de de Abdullah İbn Ömer'in sokağa çıkmadan önce kitaplarına baktığı hakkında haber nakledilir. Abdullah İbn Ömer'in hadisleri Nâfi' tarafından rivayet edilmiştir.⁹¹

Ayrıca Enes İbn Mâlik (ö.93-711)'in de hadis sahifesine sahip olduğu bilinmektedir. Enes İbn Mâlik'in hadislerini her zaman bu sahifesinden rivayet ettiği bilinmektedir. Fazla hadis rivayet ettiği için Enes İbn Mâlik'e itiraz edilmesi üzerine *“Bu Hz. Peygamber'den işiterek yazdığım ve sonra da okuyup tashih ettiğim hadislerdir”* demiştir.⁹²

Bu doğrultuda hadislerin yazılmasını üçe ayırabiliriz: 1.Hz. Peygamber'in emriyle yazılan resmî vesikalar. 2. Hz. Peygamber'in emriyle yazılmış gayrî resmi vesikalar ve 3. Sahabenin yazmış oldukları hadis sahifeleri.⁹³

Hadislerin bir kısmı niteliğinden dolayı, Hz. Peygamber tarafından yazdırılmıştır. Hz. Peygamber'in hicretten önce Habeş kralı Necaşi'ye gönderdiği mektup, hicret yolunda iken Sürakâ'ya yazdırdığı emân mektubu, Medine'ye hicretten sonra Medineli Yahudilerle yapılan anlaşmanın yazılması, nüfus sayımı, emân mektupları, İslam'a davet mektupları, valilere emirleri bildiren mektuplar, komutanlara talimatları bildiren mektuplar, Hudeybiye Anlaşması esaslarını vb.

⁹⁰ Talât Koçyiğit, Hadis Tarihi, s.62-63.

⁹¹ Talât Koçyiğit, Hadis Tarihi, s. 66.

⁹² Kâdî Ebû Muhammed el-Hasan b. Abdurrahmân b. Hallâd er-Râmehurmuzî, , el-Muhaddisu'l-Fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâ'i, thk. Muhammed Accâc el-Hatîb, Beyrut 1971,s. 367; Talât Koçyiğit, Hadis Usûlü, s.256.

⁹³ Muhammed Hamidullah, “Hz. Peygamber Zamanında Hadisin Tedvini”, çev. Nafiz Danışman, AÜİFD, IV/3-4: (1955) s.1-2.

bizzat Hz. Peygamber'in yazdırmış olduğu belgelere örnek olarak verebiliriz. Ayrıca Yemenli Ebû Şâh'ın isteği üzerine konuşmasını onun için yazdırması⁹⁴, hadisleri ezberleyemediğini söyleyen sahabiye elinden yardım almasını buyurması⁹⁵ hadislerin yazılmasına müsaade edilen rivayetlerdi.⁹⁶

Tabiîn devrinde de sahabe döneminde olduğu gibi hadisler yazıyla kayıt altına alınmıştır. Bu konuda Âmir eş-Şa'bî (ö.103/712); “الكتاب قيذ العلم” *Yazı ilmin(bilginin/hadisın) kayıdır.*”⁹⁷ rivâyetini örnek olarak gösterebiliriz. Yine eş-Şa'bî, “İlimden (hadisten) ne varsa, yazdıkların hariç, hepsini bırak. Bil ki ilmin yerinin sahife olması senin için daha hayırlıdır, olur da bir gün sen ona ihtiyaç duyarsın”⁹⁸ Said İbn Cübeyr (ö.95/713)'den gelen şu rivayet önemlidir: “Ben İbn Abbas'ın yanında sahifeme doluncaya kadar, sonra nallarımın üstüne, daha sonra avuçlarıma yazdım”⁹⁹

Hadislerin yazılması meselesi birçok eserde ele alınmıştır.¹⁰⁰ Bu konuda müteâriz görünen hadisleri karşılaştırarak İbn Kuteybe (ö.276/889) iki şekilde açıklamıştır. Birincisi ‘sünnetin sünnetle nesh edildiğini’ söylemiştir. Başlangıçta Hz. Peygamber'in hadislerin yazımını yasakladığı, fakat daha sonra hadislerin hafızada tutmasını zorlaştıracak şekilde çoğalması nedeniyle, hadislerin yazımına müsaade ettiği şeklindedir. İkincisi ise, Hz. Peygamber'in izninin eski kitapları okuması ve Arapça ve Süryanice bilmesi nedeniyle Abdullah b. Amr'a has olduğudur. Diğer sahabe ise ümmi idiler, yazma bilenler azdı ve yazdıkları zaman

⁹⁴ Buhârî, “İlim” 39, “Lukata” 7; Müslim, “Hac” 447; Ebû Dâvûd, “Menâsik” 70, “Diyât” 4; Tirmizî, “İlm” 12; Müsned, II, 238. Yemenli Ebu Şah isimli bir sahabi Mekke fethinden sonra yaptığı konuşmanın yazılmasını istemiş, bizzat Hz. Peygamber(s.a.s.) ‘Ebu Şah için söylediklerimi yazın’ buyurarak yazdırmıştır.

⁹⁵ Buhârî, “İlm” 39; Tirmizî “İlm” 12. Ebu Hureyre'den rivayete göre demiştir ki: Ensardan biri Hz. Peygamber (s.a.s.)'den hadis işitir, işittikleri hoşuna gider ancak bellemezdi. Bu durumunu Hz. Peygamber (s.a.s.)'e şikâyet etti, ‘Ya Resulallah dedi: senden hadis işitiyorum hoşuma gidiyor. Ancak bir türlü öğrenemiyorum. (Ne yapayım?)’ Bunun üzerine Allah Resulü (s.a.s.) eliyle yazı işareti yaparak ‘sağ elinden faydalan’ (عَلَى حَفْظِكَ بِيَمِينِكَ) buyurdu.

⁹⁶ Muhammed Hamidullah, İslam'a Giriş, s.61-63.

⁹⁷ El-Hatîb el-Bağdâdî, Takyidü'l İlm, thk. Said Abdülğaffar Ali, Dârü'l-İstikame, Kahire 1429/2008, s.126.

⁹⁸ El-Hatîb el-Bağdâdî, Takyidü'l İlm, s.128.

⁹⁹ El-Hatîb el-Bağdâdî, Takyidü'l İlm, s.130.

¹⁰⁰ Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe, Te'vîlu Muhtetelefi'l-Hadis, 1419/1999; er-Râmehurmuzî, el-Muhaddisu'l-Fâsil Beyne'r-Râvî ve'l-Vâ'i, thk. Muhammed Accâc el-Hatib, 1404/1984, s.363-386; el-Hatîb el-Bağdâdî, Takyidü'l-İlm; İbn Abdilber, Câmî'u Beyâni'l-İlmi ve Fadlihi thk. Ebu'l-Eşbâl ez-Zühayrî, Suûdî Arabistan 1414/1994, I, 268, 298, 336; Muhammed Accâc el-Hatîb, es-Sünnetü Kable't-Tedvîn, Mektebetü Vehbe, Kahire 1988, s. 315; Fuad Sezgin, Buhari'nin Kaynakları, Ankara 2017 vb.

hatalı yazardı. Bu nedenle Hz. Peygamber hata yapacaklarından korktuğu için hadisleri yazmaktan menetti.¹⁰¹

Er-Râmeihürmüzî (ö.360/970), söz konusu yasağın hicretten önceki döneme ait olduğunu ve Kur'an dışında başka şeyler ile meşgul olmayı engel olmaya yönelik olduğunu söylemiştir.¹⁰² Ahmed Naim ise “*yerine göre nehiy hadisi ile de izin hadisi ile de amel olunur. Nehiy hadisi, hıfzına güvenilir ve bazı, yazarken sû-i hattı veya dikkatsizliği yüzünden iltibasa, tahrife meydan verir kimselere; ibâhe hadisleri de hâfızası gevşek ve yazısı okunaklı ve dürüst olanlara göredir*”¹⁰³ şeklinde bir izahta bulunmuştur.

İbn Abdilber (ö.463), telif ettiği Câmî’u Beyânî’l-İlmi ve Fadlihi,¹⁰⁴ isimli eserinde ilmin yazılması konusunu üç başlık altında ele almıştır. Bu kısımlar şöyledir: “İlmin yazılması ve sayfalara kaydedilerek devamlı hale getirilmesinin keraheti, ilmin yazılmasına izin verilmesi, yazılanların karşılaştırılması ve hocanın onayına sunulması.” İbn Abdilber üçüncü babta, “imla edilenin imla eden üstada arz edilip onayının alınması gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca talebenin yazılı nüshasının tashih edilmesi gerektiği hakkında bir takım verileri bir araya getirmiştir. İbn Abdilber, İslam’ın ilk dönemlerinde hadislerin yazılmasının hoş karşılanmamasının iki nedeni olduğunu şöyle ifade etmiştir; Kur’an ile beraber bir kitap edinip Kur’an’a benzetilmesi ve yazının esas alınıp ezberin ihmal edilmesi, şeklinde değerlendirmiştir.¹⁰⁵

Muhammed Hamidullah, hadislerin yazılmasının yasaklanması hakkında Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer’e işaret etmiş, Hz. Peygamber gerçekten yasaklama getirseydi Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer’in hadisleri yazarak toplamayı düşünmeyeceklerini ve hadisleri kitap şeklinde toplamak isteyen kişilere karşı başka bir sebep göstermeyeceklerini söylemiştir.¹⁰⁶

¹⁰¹ Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe, Te’vîlu Muhtelefi’l-Hadis, s.412.

¹⁰² Er-Râmeihürmüzî’nin bu konudaki görüşü detaylı olarak “Mutekaddimûn Hadis Usûlü Âlimlerinin Hadislerin Yazılması Konusunda Değerlendirmeleri” başlığı altında ele alınacaktır.

¹⁰³ Zeynü’d-dîn Ahmed b. Ahmed b. Abdi’l-Lâtîfi’z-Zebîdî, Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi (Mukaddime), çev. Ahmed Naim, Ankara 1982, I, 45-46.

¹⁰⁴ İbn Abdilber, Câmî’u Beyânî’l-İlmi ve Fazlihi, I, 268, 298, 336. İbn Abdilber, eserinde el-Hatîb el-Bağdâdî’nin eserine benzer şekilde bir tasnif ve sıralama ile konuyu ele almıştır.

¹⁰⁵ İbn Abdilber, Câmî’u Beyânî’l-İlmi ve Fazlihi, I,292.

¹⁰⁶ Muhammed Hamidullah, İslam’a Giriş, s.69-70.

Fuad Sezgin (ö.2018) de yapmış olduğu çalışmasında hadislerin erken dönemden itibaren yazıldığıyla ilgili rivayetlerden bir hayli bahsedip, hadislerin yazılması gerektiği görüşünü benimsemiştir. Hadislerin yazı ile tespitinin zaruri bir durum olduğunu söylemiştir. Bu zaruretin hadislerin yazılması ile ilgili tezatlığı ortadan kaldırmak için önemli bir delil olduğunu söylemiştir.¹⁰⁷ Sezgin, hadis kaynaklarının oluşumu açısından da konuyu değerlendirmiş ve bu konuda meşhur hadis âlimi Ebû Dâvûd es-Sicistânî (ö.275/888) 'yi delil olarak göstermiştir. Ona göre, Ebû Davud es-Sicistânî “*Sünen*” adlı eserinde zaman zaman yazılı belgelerden yararlanmışır. Yazılı belgelerden yararlandığı için de yazımı yasaklayan rivayetlere yer vermemiştir.¹⁰⁸ Ayrıca “*İlmi (hadisi) yazı ile tespit ediniz!*”¹⁰⁹ hadisini de delil olarak göstermektedir.

Sezgin çok sayıda sahabe ve tabiînin farklı ilmî meseleler hakkında kendi aralarında yazıştıklarına işaret etmiştir. Bu konuda verdiği örneklerden bazıları şöyledir: Abdullah b. Abbas'ın, Kur'an'da ki bazı garip kelimeler nedeniyle kitaplar okuyan ve telif etmekle meşhur olan muhadram Ebû'l- Celd Ceylân b. Ebî Ferve'ye müracaat etmesini örnek olarak gösteririr. Yine Necdet b. Âmir el- Harûrî (ö.69/688) ve Nâfi b. el-Ezrâk (ö.65/685)'in çeşitli fikhî konular hakkında Abdullah b. Abbas'a yazılı olarak müracaat etmesini ve Said b. Cübeyr (ö.95/713) 'in ilmi bir konuda ihtilaf oluştuğunda konuyu ilerleyen bir zamanda Abdullah b. Ömer (ö.73/693)'e danışmak için yazmasını örnek olarak vermiştir.¹¹⁰ Bu örnekler sahabe ve tabiinin fikir alışverişinde bulunmak üzere hadisleri yazdığını göstermesi bakımından önemlidir.

Sezgin, tabiîn döneminde kitapların ödünç verilip alındığına ve bu kitapların istinsah edildiğine dair rivayetlere yer vererek, bunları hadislerin yazılması ve İslam kaynakları ile ilgili eserlerin yazıldığına delil olarak göstermiştir. Bu konuda Humeyd et-Tavi'nin(ö.142/759) Hasan el-Basrî'den (ö.110/728) ödünç kitaplar almasını ve istinsah ettikten sonra geri iade etmesini örnek vermiştir. Yine Leys b. Ebî Süleym'in, Hasan b. Müslim'e (ö.106/724) ait olan bir kitabı ödünç almasını ve Hasan b. Müslim'in kardeşinin de, Kûfe'ye giden bir kişiden o kitabı getirmesini,

¹⁰⁷ Fuad Sezgin, Buhârî'nin Kaynakları, s. 51.

¹⁰⁸ Fuad Sezgin, Buhârî'nin Kaynakları, s. 54.

¹⁰⁹ Dârimî, “ Mukaddime” 43.

¹¹⁰ Fuad Sezgin, Buhârî'nin Kaynakları, s.32-33.

Ma'mer b. Râşid (ö.152/769)'in ise Osman el- Cezerî'ye ait iki kitabı alıp istinsah etmesini örnek vermiştir.¹¹¹

Sezgin, Kur'an'ın ezberlenmesinin yanı sıra hadislerin ezberlenmesi konusunda da Müslümanların çaba gösterdiğini, fakat bu durumu kitaplardan vazgeçildiği ve hiçbir yazılı kaynağa gerek duyulmadığı şeklinde yorumlanmasının yanlış olduğunu söylemiştir. Nice muhaddislerin ezbere rivayet etmekle gururlandığı gibi, aynı zamanda kitap ve yazılı malzemelere de sahip olduğu belirtmiştir.¹¹² Ayrıca Sezgin ezberden yapılan rivayetlerin, bazen hatalara sebep olduğunu söylemiş ve bu konuda örnekler vermiştir.¹¹³

Sezgin'e göre, hadislerin yazılmasına karşı olanlar olduğu gibi, yazılmasına önem verenlerin de bulunduğunu ve buna örnek olarak İmam Mâlik'in veda etmeye gelen dostuna hadisleri ehil bir kişiden yazmasını tavsiye ettiğine işaret eder. Hadislerin yazılması gerektiğini savunanlar delil olarak Kur'an'dan ayetleri göstermişlerdir. Kur'an'da kitâbetin meşruiyetini teyid eden birçok ayet vardır. Hadislerin yazılması karşısındaki zayıf mukavemetin altıncı asra kadar götürüldüğünü ve bu kişilerin delil olarak hafızanın parlak misallerini örnek verdiğini, fakat bunun hadislerin yazıyla tespitine mâni olamadığını söylemiştir.¹¹⁴

Sezgin, Buhârî (ö.256/869)'nin rivayet ettiği bazı hadislerin senetlerinde, o hadisleri aldığı yazılı belgelerin varlığına işaret eden ifadelerin bulunduğunu söyler. “ ‘Haddesenâ Müslim b. İbrahim haddesenâ Abdullah b. el-Mubârek(ö.181)’ isnadındaki ‘Haza'l-Hadis leyse bi Hurâsân fi kitabi İbni'l-Mubârek emlâhu aleyhim bi'l-Basra’ mülahazası, Buhârî'nin şeyhi Muslim b. İbrahim'in kitabını kullandığını; onun kaynağının da Abdullah b. el-Mubârek'in bir kitabı olduğunu bildirmektedir.”¹¹⁵

Konuyu en kapsamlı şekilde ele alan el-Hatib el-Bağdâdi (ö.463/1070) olmuştur. O, bu konuda müstakil bir eser yazmıştır, eserinde hadislerin yazılmasıyla ilgili leh ve aleyhteki rivayetleri toplamış ve kronolojik olarak sınıflandırmıştır ve en

¹¹¹ Fuad Sezgin, Buhârî'nin Kaynakları, s. 35.

¹¹² Fuad Sezgin, Buhârî'nin Kaynakları, s. 38.

¹¹³ Fuad Sezgin, Buhârî'nin Kaynakları, s. 39.

¹¹⁴ Fuad Sezgin, Buhârî'nin Kaynakları, s. 55.

¹¹⁵ Fuad Sezgin, Buhârî'nin Kaynakları, s. 47.

sonunda da kendi değerlendirmesine yer vermiştir.¹¹⁶ El-Hatib el-Bağdâdi'ye göre hadislerin yazılmasını nehyeden sebepler şunlardır; o dönemde insanların Kur'an ayetleri ile hadisleri ayıracak seviyede olmadığı ve bu sebepten başka şeylerin Kur'an'a benzetilmesi tehlikesi, Kur'an'ın ihmal edilmesi ihtimali, yazıya güvenilip ezberin ihmal edilmesi ve yazı vasıtasıyla ilmin ehliyetsiz insanların eline geçme kaygısıdır. Hatib bazı bölümlerde hadislerin yazılmasının gerekliliği yönünde görüşünü beyan etmiştir.

¹¹⁶ El-Hatib el-Bağdâdi, "Takyîdü'l-İlm", el-Hatib el-Bağdâdi'nin eseri hakkında detaylı olarak "Mutekaddimîn Hadis Usûlü Âlimlerinin Hadislerin Yazılması Konusunda Değerlendirmeleri" başlığı altında ele alınacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. MUTEKADDİMÜN HADİS USÛLÜ ÂLİMLERİNİN HADİSLERİN YAZILMASI KONUSUNDAKİ DEĞERLENDİRMELERİ

Bu bölümde hadis usûlü âlimlerinin hadislerin yazılması konusundaki görüşlerine yer vermeye çalışacağız. Âlimlerin te'lif ettikleri eserlerinde hadislerin yazılması konusunu müstakil bir başlık altında mı yoksa eserlerinin mukaddime kısımlarında mı ele aldıklarını tespit ederek bu konudaki görüşlerini ortaya koyacağız.

1.1.Er-Râmehurmuzî (ö.360/970)

Kâdî Ebû Muhammed el- Hasan b. Abdurrahmân b. Hallâd er-Râmehurmuzî'nin yazmış olduğu *el-Muhaddisu'l-Fâsil beyne'r-râvî ve'l-vâî*, ilk hadis usûlü kitabı'dır. Ancak hadis usûlü konularının tamamını içermemektedir.

Er-Râmehurmuzî eserinde hadislerin yazılması konusunu bir bab başlığı olarak değerlendirmiştir. Müellif eserinde *'bâbu'l-Kitâb'* başlığı altına konuyu hadislerin yazılmasını hoş görenler ve hoş görmeyenler, hadisleri ezberlemek için yazıp ezberledikten sonra imha edenler, hadisleri önce ezberleyip sonra yazanlar şeklinde kısımlara ayırmıştır. Bu kısımlara göre sırasıyla Hz.Peygamber'den gelen rivayetler, sahabe ve tabiinin görüşleri ve sonrasında ulemanın görüşleri ışığında konuyu ele almıştır.¹¹⁷ Müellif naklettiği bir rivayetin akabinde hicri birinci asırda hadislerin yazılmasının hoş karşılanmadığını söylemiştir. Hadislerin yazılması durumunda hadisleri yazan kişinin yazıya güvenip isnadı ihmal etmesi veya hadisleri ezberlemeyi ve onunla amel etmeyi terk etmesi gibi bir durumun söz konusu olabileceğini söylemiştir. Fakat zaman ilerleyip ilk asırdan uzaklaşılması, isnadların uzayıp tariklerin çoğalması, ravilerin benzemesi, unutmaya tehlikesinin ortaya çıkması ve şüphelerin giderilmesine bağlı olarak hadislerin yazılmasının daha faydalı ve daha uygun hale geldiğini söylemiştir. Ebu Said el- Hudri'nin hadislerin yazılması

¹¹⁷ Kâdî Ebû Muhammed el-Hasan b. Abdurrahmân b. Hallâd Er-Râmehurmuzî, *el-Muhaddisu'l-Fâsil beyne'r-râvî ve'l-vâî*, s.363-385.

konusunda Hz. Peygamber'den izin istediği, fakat Hz. Peygamber'in izin vermediği hadisinin hicretin ilk dönemlerini kapsadığını söylemiştir. Bu hadisin hadisler ile meşgul olup Kur'an'ın terk edilmesi endişesinin bulunduğu dönemlere ait olduğunu söylemiştir.¹¹⁸

Sonuç olarak; er-Râmehurmuzî zaman ilerledikçe ilk dönemlerde var olan endişelerin ortadan kalkması ve isnadların uzayıp tariklerin çoğalması, ravilerin benzemesi, unutmaya tehlikesinin ortaya çıkması gibi nedenlerden dolayı hadislerin yazılması gerektiği yönünde bir görüşe sahiptir.

1.2. El-Hakîm En-Neysabûrî (ö.405/1014)

Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh el-Hakîm en-Neysâbûrî yazmış olduğu *Mari' fetü ulûmi'l-hadis* adlı eserinde hadis usûlü ile ilgili elli iki konuya değinmiştir. *Ulûmu'l-hadis* ismini ilk kullanan Hakîm'dir. Eserde konular farklı bir ilmî tertib ve düzene sahip olup, 'nev' kelimesiyle oluşturulmuş başlıklar altında ele alınmıştır. Eserde müellif önce senetleri vermiş daha sonra değerlendirme yapmıştır.

Elli ikinci nevî, arz, sema ve kitâbet gibi hadis öğretim yöntemlerine ayrılmıştır. El-Hakîm en-Neysâbûrî yazının sözlü rivayet ile aynı derecede kabul edilip edilemeyeceği konusunu bir hadis kitabından hadis öğrenme tartışması üzerinden ele almıştır. Şöyle ki: Bir talebe güvenilir bir hadis râvisine bir eserden aldığı hadis parçasını arz eder. Bu hadis parçası, o râvinin yazılı durumda olan ve başka bir memlekette kitab olarak neşredilmiş eserinden aldığı bir hadis parçasıdır. Râvinin yeterince incelemesi sonucunda, öğrencinin kitaptan yaptığı rivayette bulunduğu şey kendi rivayetine uygun ise o zaman şu soru ortaya çıkar: Kitaptan yapılan bu rivâyet işlemi, semâ ile aynı güce sahip midir? Sonrasında El-Hakîm en-Neysâbûrî kitaptan yapılan bu rivayetin semâ yöntemi ile aynı olduğunu söyleyen kişilerin isimlerini sıralamıştır. Bu isimleri şehirlerine göre sıralamıştır. Şehirleri alt alta sıralarken de İslam tarihinin en erken dönemlerinden başlayarak sıralamayı esas almıştır. Buna göre ilk sırada Medine, ardından Mekke, Kufe, Basra ve Mısır şeklinde sırasıyla yer verilmiştir.

¹¹⁸ Kâdî Ebû Muhammed el-Hasan b. Abdurrahmân b. Hallâd Er-Râmehurmuzî, *el-Muhaddisu'l-Fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâ'î*, s.385-386.

İlk olarak Sema yöntemine dayanmayan yazılı rivayete Hz. Peygamber'in Sasanili Kisra'ya gönderdiği mektup örnek verilmiştir. Rivayette Hz. Peygamber'in elçi olarak görevlendirdiği Abdullah b. Hazafe'nin, Hz. Peygamber'in Sasanili Kisra'ya göndereceği mektubu Bahreyn emirine vermesini ve Bahreyn emirinin de mektubu Sasanili Kisra'ya vermesinden bahsedilmektedir.¹¹⁹ Daha sonra el-Hakîm en-Neysâbûrî'nin arz ile rivayete izin verenlerden bahsederken; kendi kitabında ne olduğunu bilmeyen bir muhaddise arz yapılmasının mümkün olamayacağını ve arz ile rivayete izin verenlerin günümüzdeki hadisçilerin yaptıklarını görseydi arz ile rivayete izin vermeyeceklerini söylemiştir.¹²⁰ Onun bu ifadesinden aslında yazıya karşı olmadığı, yalnızca kitaba bilgi kaynağı olarak otorite vermek istemediği anlaşılmaktadır. Çünkü düzenlenmiş en son haliyle basılan bir kitabın, kişisel notlardan farklı olarak kitabı yazan kişiden bağımsız bir bilgi kaynağı olarak potansiyel bir gücü vardır.¹²¹

Bu şekilde alt alta sıraladığı rivayetlerden en sondaki iki rivayet bölümün en başında bahsedilene destekler niteliktedir. En sonda verilen bu rivayetler hadisin sahit bir rivayetinin yazıyla da gerçekleşebileceği düşüncesini desteklemektedir.¹²²

1.3.El-Hatîb El-Bağdâdî (ö.463/1070)

Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Hatîb el-Bağdâdî, öncelikle hadis usûlü ilminin problemlerini ortaya koyduğu ve rivayet kaidelerini açıkladığı *el-Kifâye fi'İlmi'r-rivâye*, isimli eserinde hadislerin yazılması konusunda bir başlık açarak konuyu ele almamıştır. Ancak, “ *Hadis Hâfızının, Başkasının Kitabındaki ya da Hafızasındaki Bir Şey Konusunda Şüphesi Olduğundan Onu Doğrulamaya İzin*”, “*Hafızası Zayıf Olanın, Kitabının Aslından Aktardığı Hariç, Hiçbir Hadisi Alınmaz*” gibi başlıklar altında dolaylıda olsa konuya değinilmiştir. Müellif,

¹¹⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh el-Hakîm En-Neysâbûrî, Ma'rifetü Ulûmi'l-hadîs, Dâru'l-İbn Hazm, Beyrut 1974, s. 674.

¹²⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh el-Hakîm En-Neysâbûrî, Ma'rifetü Ulûmi'l-hadîs, s.676.

¹²¹ Paul L. Heck, “Yazının İslâm Medeniyetindeki Epistemolojik Sorunu: Hatîb Bağdadi'nin Takyîdu'l-İlm'i”, çev. Nevzat Tartı, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 2004, IV/II, s.230.

¹²² Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh el-Hakîm En-Neysâbûrî, Ma'rifetü Ulûmi'l-hadîs, s.678-679.

hadislerin yazılması konusunu detaylı bir şekilde ele aldığı *Takyidü'l-İlm* adlı bir eser yazmıştır.¹²³ Biz burada bu eseri esas alacağız.

Takyidü'l İlm, hadislerin yazılması konusunda yazılan ilk ve tek müstakil eserdir. El-Hatîb el-Bağdâdî konuyla ilgili bütün rivayetlere eserinde yer vermiştir. Öncelikle bütün rivayetleri toplamış ardından rivayetleri bölümlere ayırmış, kronolojik ve hiyerarşik bir sıralamayla ele almıştır. Eser genel olarak giriş ve dört bölümden oluşmaktadır. Her bir bölüm “fasıl” adı verilen alt başlıklardan oluşmaktadır.

El-Hatîb el-Bağdâdî, eserinin giriş kısmında ilmi tespit için Allah'ın insanoğluna iki şey bahsettiğini, bunların birinin hafıza (kalp) diğeri yazı (kitap) olduğunu ifade etmiştir. Ezberleme yetisi kuvvetli olan kişinin ilmi seviyesinin yüksek olacağını söylemiştir. Fakat unutkanlık gibi sebeplerden dolayı ezberleyemeyen kişinin ise yazmasının daha doğru olacağını söylemiştir.¹²⁴

Eserin birinci bölümde ilmin/hadislerin yazılmasını hoş görmeyen rivayetlere yer verilmiştir. Bu rivayetler merfu, mevkuf ve maktu şeklinde bir sıralamayla verilmiştir. İkinci bölümde ilmin/hadislerin yazılmasını yasaklayan nedenlere yer verilmiştir. Ardından üçüncü bölümde ilmin/hadislerin yazılmasına izin veren rivayetlere ve son bölümde ise yazının önemi ve bu konu hakkındaki görüşlere yer verilmiştir.

Birinci bölümde ilk olarak Ebû Saîd el-Hudrî'den rivayete, Hz. Peygamber'in hadislerin yazılmasını yasakladığını bildirdiği hadisin farklı tariklerine yer verilmiştir. Bu hadisin farklı tariklerinde metin kısımları hemen hemen birbirine yakındır. Bazı tariklerde farklı olarak İsrailoğullarından nakilde bulunma, Ebû Saîd el-Hudrî'nin hadisleri yazmak için Hz. Peygamber'den izin istediği, fakat Hz. Peygamber'in izin vermediği ve tabiünden bazılarının Ebû Saîd el-Hudrî'den hadis yazdırmasını istedikleri kısımları bulunmaktadır. Bölümde, Ebû Saîd el-Hudrî'nin rivayetinin yanı sıra diğer sahabe ve tabiünden hadislerin yazılmadığını bildiren çok sayıda rivayetlere yer verilmiştir.¹²⁵ Ebû Saîd el-Hudrî'nin kendisinden hadis

¹²³ Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Hatîb el-Bağdâdî, el-Kifâye fi ilmi'r-rivâye, thk. Ebû İshâk İbrâhîm b. Mustafa Âl-i Bahbah Dimyâtî, 2003.

¹²⁴ El-Hatîb el-Bağdâdî, Takyidü'l İlm, s.13-14.

¹²⁵ El-Hatîb el-Bağdâdî, Takyidü'l İlm, s.18-61.

yazdırmasını isteyenlere cevap olarak “*Biz nasıl ezberlediysek sizde öylece ezberleyin*” demiştir. Bu rivayetler genel olarak incelendiğinde hadislerin ezberlendiğini ve rivayet edildiğini, fakat yazılmadığını bildirmektedir.

El-Hatîb el-Bağdâdî hadislerin yazımının yasaklanması ile ilgili rivayetlere yer verdikten sonra, ikinci bölümde yazımın yasaklanmasının nedeni hakkında şöyle bir sonuca varmıştır: Kur’an dışındaki başka şeylerin Kur’an’a benzetilmemesi, Kur’an’ın ihmal edilmemesi ve geçmiş ümmetlere ait tahrif edilmiş kitapların örnek alınmaması nedenlerinden dolayı İslam’ın ilk dönemlerinde bir süre hadislerin yazılmasına hoş bakılmadı. Kur’an geçmiş ümmetlere ait kitapların doğrularını da kapsadığı için onlara ihtiyaç kalmamıştır. Hadislerin yazılması yasağının nedeni açıklar mahiyette ki Ebû Hüreyre’den nakledilen rivayete yer vermek isabetli olacaktır. “Biz hadis yazarken Allah Rasûlü yanımıza geldi ve “*Yazdığınız şey nedir?*” diye sordu. Biz de “*Senden işittiğimiz sözler*” dedik. Bunun üzerine O, “*Allah’ın Kitabı’ndan başka kitap mı istiyorsunuz? Sizden önceki milletler Allah’ın kitabı yanında başka kitaplar yazdıkları için dalalete düştüler.*” buyurdu.¹²⁶ Bunun yanı sıra dinin henüz yeni oluşu ve Kur’an ayetlerini başka şeylerden ayırt edebilecek kişilerin az oluşu nedeniyle de hadislerin yazılmasına izin verilmemiştir.¹²⁷

El-Hatîb el-Bağdâdî, hadislerin yazılmasına izin verilmemesinin bir başka nedeninin yazıya güvenerek hafızanın ihmal edilmesi tehlikesi olduğuna işaret etmiştir. Yalnızca yazıya güvenmek hafızanın zayıflamasına neden olabilirdi. İslam’ın ilk dönemlerinde sahabenin Hz.Peygamber’e yakın olmasından dolayı isnadda yer alan ravi sayısının az olduğuna dikkat çeken el-Hatîb el-Bağdâdî, bu dönemlerde hadislerin ezberlenmesinin emredildiğini söylemiştir. Bu konuda Süfyan es-Sevrî’nin, “*İlmi kâğıtlarda bırakanlar ne kötüdür?*” sözünü örnek vermiştir.¹²⁸ El-Hatîb el-Bağdâdî, o dönemde ulemanın hafızaya yardımcı olması için yazıdan yardım aldığını, fakat ezberini tam olarak sağlamlaştırdıktan sonra yazdıklarını imha ettiklerini söylemiştir.¹²⁹ Bu konuda birçok rivayete verilmiştir. Ayrıca bazı

¹²⁶ El-Hatîb el-Bağdâdî, Takyidü’l İlm, s.23-25.

¹²⁷ El-Hatîb el-Bağdâdî, Takyidü’l İlm, s.61.

¹²⁸ El-Hatîb el-Bağdâdî, Takyidü’l İlm, s.62.

¹²⁹ El-Hatîb el-Bağdâdî, Takyidü’l İlm, s.62.

âlimlerin yazdıkları sahifeleri imha ettikleri için daha sonra pişman olduklarına işaret edilmiştir.

Üçüncü bir neden ise; yazı vasıtasıyla ilmin ehliyesiz kişilerin eline geçmesi tehlikesidir. Bu nedenle o dönemlerde bazı âlimler kendilerinden sonra kitaplarının imha edilmesini vasiyet etmişlerdir.¹³⁰

El-Hatîb el-Bağdâdî, eserinin üçüncü bölümü en uzun bölümü olmakla beraber bu bölümde hadislerin yazılmasına müsaade eden rivayetlere yer vermiştir. İlk olarak yazıma müsaade eden hadislere ardından da sahabe ve tabiîne ait haberlere yer vermiştir. Hadislerin yazılmasının yaygınlaştığını söylemiş, bunun nedeni olarak da hadis rivayet eden sahabenin farklı coğrafalara yayıldığını, dolayısıyla isnadda yer alan ravi sayısının arttığını, aynı anlama gelen ifadelerin farklılaştığını ve hafızanın bilgiyi korumakta yetersiz kaldığını söylemiştir.¹³¹

El-Hatîb el-Bağdâdî, üçüncü bölümün, ilk faslının ikinci bâbında hafızasının zayıflığından dolayı Hz. Peygambere şikâyette bulunan sahabîye, Hz. Peygamber'in "*sağ elinden yardım almasını*" buyurduğu hadisin on farklı tarikine yer vermiştir.¹³² Daha sonra faslın üçüncü bâbında "*ilmi yazıyla kaydedin*" hadisinin farklı tariklerine yer vermiştir.¹³³ Bu bölümde ayrıca yazının gerekliliği konusunda Kur'an ayetlerine de yer vermiş ve bu ayetleri bir başlık altında toplamıştır.¹³⁴ Kur'an'da yazma işlemiyle ilgili olarak; "*...Az olsun, çok olsun, borcu süresine kadar yazmaktan usanmayın. Bu Allah katında adalete daha uygun, şahitlik için daha sağlam, şüpheye düşmemeniz için daha elverişlidir*"¹³⁵ buyrulmaktadır. El-Hatîb el-Bağdâdî eserinde bu ayeti zikredip akabinde şöyle bir değerlendirme yapmıştır: "Allah, korunması, gözetilip kollanması, şüphenin söz konusu olmaması için borçların yazılmasını emrettiğine göre, korunması borçların yazılmasından daha güç olan ilmin yazılmasının mubah olması –şüphe ve kuşkunun ona karışması korkusundan dolayı-

¹³⁰ El-Hatîb el-Bağdâdî, Takyidü'l İlmi, s.66.

¹³¹ El-Hatîb el-Bağdâdî, Takyidü'l İlmi, s.73-74.

¹³² El-Hatîb el-Bağdâdî, Takyidü'l İlmi, s.74-79.

¹³³ El-Hatîb el-Bağdâdî, Takyidü'l İlmi, s.81-83.

¹³⁴ El-Hatîb el-Bağdâdî, Takyidü'l İlmi, s.83-84.

¹³⁵ Bakara 2/ 282.

daha uygundur. Bilakis hadislerin yazılması, bu zamanda isnatların uzaması ve rivayetin sebeplerinin ihtilafından dolayı, ezberden daha gereklidir.”¹³⁶

Bölümün birinci faslın devamında ve ikinci faslın tamamında birçok sahabenin ismiyle başlıklar açmış ve başlıkların altında rivayetlere yer vermiştir. Ebu Said el-Hudrî'nin, “*Biz Kur'an dışında teşehhüdü yazardık*” sözüne işaret ederek; sahabe döneminde hadislerin yazılmasına izin verilmemesinin nedeninin Allah'ın Kitabı'na bir şey karıştırmamak ve başka şeyler ile meşgul olup Kur'an'dan uzak kalmamak için olduğunu söylemiştir. Ancak bu durum ortadan kalkınca ve ilmin yazılması zorunlu hale gelince sahabenin hadislerin yazılmasında bir sakınca görmediğini söylemiş ve “*zira teşehhüdü yazmakla diğer hadisleri yazmak arasında bir fark yoktur*” demiştir.

Bölümün üçüncü faslında ise tabiîne yer vermiştir. Tabiîne ait rivayetleri tabaka sırasına göre sıralamış ve hadislerin yazılmasıyla ilgili çok sayıda rivayete yer vermiştir.¹³⁷ Son bölümde de, kitab konusunu Câhız ve Sûli gibi edebiyatçılara, şairlere ve çeşitli devlet görevlilerine yer vererek ele almıştır.

Sonuç olarak; Hz. Peygamber'in hadislerin yazılmasını yasakladığı emrin umumî bir emir olmadığı açıkça görülmektedir. Söz konusu yasak İslam'ın ilk dönemlerinde hadislerin, Kur'an ayetleri ile karışma tehlikesi, Kur'an dışında başka şeylerle meşgul olup Kur'an'ın ihmal edilmesi, yazıya güvenerek hadis ezberinin ihmal edilmesi ve yazı vasıtasıyla ilmin ehliyetsiz kişilerin eline geçmesi gibi nedenler ile alınan geçici bir tedbirdir. Ancak bu durum iddia edildiği üzere bir asır gibi uzun bir süre hiç yazılmadığı tamamen şifâhî olarak rivayet edildiği anlamına gelmemektedir. Bu konuda sahabenin yazmış olduğu hadis sahifeleri, Hz. Peygamber'in çeşitli sebeplerle bizzat yazdırmış olduğu hadisler ve resmî yazılar ilk dönemlerden itibaren şifâhî rivayetin yanı sıra yazının var olduğunu göstermektedir.

¹³⁶El-Hatîb El-Bağdâdî, Takyidü'l-İlm, s.84.

¹³⁷El-Hatîb el-Bağdâdî, Takyidü'l-İlm, s.126-146.

İKİNCİ BÖLÜM

2.ORYANTALİSTLERİ HADİS İLMİNE YÖNELTEN SEBEPLER VE HADİSLERİN YAZILI RİVAYETİ KONUSUNDAKİ İDDİALARI

Oryantalizm, “bir düşünce biçimi ve uzmanlık alanı olması itibariyle ilk olarak Avrupa ve Asya arasında değişken tarihsel ve kültürel ilişkiyi ifade eder. İkinci olarak XIX. yüzyılın ilk yarısından itibaren çeşitli Doğu kültürlerinin ve geleneklerinin incelenmesinde uzmanlaşmayı ifade eden Batı’daki bilimsel disiplini ifade eder. Üçüncü olarak da dünyanın Doğu olarak isimlendirilen bölgesi hakkındaki ideolojik varsayımları, imgeleri ve hayali resimleri içerir.”¹³⁸

İslam dininin batıda yayılmasından itibaren batılıların yeni dine karşı tutumları ilk aşamada anlamaktan ziyade korunma amaçlı olmuştur.¹³⁹ Ancak daha sonra Avrupa devletlerinin dini, siyasi ve ticari amaçlar ile İslam ülkelerine hâkimiyet kurmasıyla, toplumu yönetmek için o toplumun dili, dini ve kültürü hakkında araştırmalar yapıp, bilgi sahibi olmaya çalışmışlardır.

XV. ve XVI. yüzyıllarda Batı, İslam Dinini kendi dini argümanları ile tanıma fikrini ortaya atmıştır.¹⁴⁰ Bu dönemlerde Doğu hakkında yapılan araştırmaların tamamen nesnel olduğu söylenemese de, önceki dönemlere kıyasla bir farklılaşmanın olduğunu söylemek mümkündür. Bu düşünceye bağlı olarak bu dönemde Doğu’ya bilgi toplamak amacıyla yapılan seyahatlerin sayısında ciddi bir artış olmuştur.¹⁴¹ Doğu’yu kendi dilinde okumak amacıyla, XVI. yüzyıldan itibaren birçok üniversitede Arap dili öğretimi yapılmış ve birçok kaynağın Latinceye çevirisi yapılmıştır.¹⁴² Bu anlamda Barthelémy d’Herbelot (ö.1695) tarafından hazırlanan ve İslam Ansiklopedisi’nin ilk örneği olarak değerlendirilen, sonraki dönemlerde Batılı

¹³⁸ Yücel Bulut, “Oryantalizm”, *DİA*, XXXIII, 428-437.

¹³⁹ Bekir Kuzudişli, “Oryantalizm ve Hadisle İlgilenen Bazı Oryantalistler”, *İÜİFD*, VII: (2003), s.145.

¹⁴⁰ Ahmet Yücel, *Oryantalist Hadis Anlayışı Ve Eleştirisi*, İstanbul 2015, s.22.

¹⁴¹ Yücel Bulut, “Oryantalizmin Tarihsel Gelişimi Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, *Marife Dergisi*, III, 2002, s.20.

¹⁴² Fatma Kızıl “ Oryantalistlerin Akademik Hadis Araştırmaları: Ana Eğilimler, Yerleşik Kabuller ve Temel İddialar”, *Hadis ve Sıyer Araştırmaları Dergisi*, VI:(2019), s.159.

araştırmacıların İslam dünyası hakkında bilgi almak için başvuru kaynağı olan “Bibliothèque Orientale” anılmaya değerdir.¹⁴³

XVII. ve XVIII. yüzyıllara gelindiğinde Doğu’yu kendi dilinde, kendi kaynaklarında ve kendi ülkesinde okumak düşüncesi neticesinde oryantalizmin doğuşu gerçekleşmiştir. Bu dönemde Oxford Üniversitesi İslam Araştırmaları Kürsüsü’nün başkanı olan İngiliz Edward Pococke (ö. 1691) *Specimen Historiae Arabum* adlı eserinde, İslam dini, İslam tarihi ve düşüncesi hakkında ulaşabildiği metinleri bir araya getirmiş, Onun takipçisi George Sale (ö.1736) tarafından ise Kur’an’ın ilk tam İngilizce tercümesi gerçekleşmiştir.¹⁴⁴

XIX. yüzyılda İslamiyat çalışmaları büyük oranda artmış, Batı Üniversitelerinde İslamiyat kürsüleri, cemiyet ve dernekler kurulmuştur. Yine bu dönemde çok sayıda kitap ve makaleler yazıldı, dergiler yayımlandı ve tezler hazırlandı. Çok sayıda kongreler ve konferanslar düzenlendi. Kurulan cemiyetler ve enstitülere Societe Asiatique, Royal Asiatic Society Orient Institut (Şarkiyat Araştırmaları Enstitüsü) ve Universitaet Wien-Orientalischens Institut (Şarkiyat Enstitüsü) örnek olarak verebiliriz. Societe Asiatique tarafından yayımlanan 1822’de *Journal Asiatique* adlı dergi ve Royal Asiatic Society tarafından 1834’te yayımlanan *Journal of Royal Asiatic Society of Great Briyain and Ireland* adlı dergi bu dönemde yayımlanan dergilerden bazılarıdır.¹⁴⁵ Ancak burada altını çizmemiz gereken önemli bir husus, söz konusu araştırmalar yapılırken, araştırmacı çalışmalarını yaşadığı toplum, inancı, tarihsel ve kültürel arka planının etkisinden uzak durarak yapmamıştır. Burada Edward Said (ö.2003)’in sözü bu düşünceyi destekler

¹⁴³ D’Herbelot ansiklopedisinde hadis maddesini şöyle yazmıştır: “*Hadis: Hikâye, rivayet ve yazılı haber demektir. Ahâdis ar-Rasûl, sahte peygamberin(!) herhangi bir konuda söylediği, ağızdan ağza ve şahıstan şahısa rivayet edigelen sözlerdir. Bu hadislerin altı yazarı vardır. Bunlar; ummu’l-mu’minîn (müminlerin annesi) Aişe, Ebû Hureyre, İbn Abbas, İbn Ömer, Câbir b. Abdillâh ve Enes b. Malik’tir. Bu hadisler ezber yolu ile öğrenilmiş; pek çoğunu ezberleyenlere Müslümanlar tarafından ‘koruyan’, ‘muhafaza eden’ anlamında hâfız denmiştir... İyi hafızaya sahip olmayanlara da hadisleri yazma izni verilmiştir. Sünnet maddesi: ...Kimse ‘sünnet’ ve ‘sünen’i, Müslümanların ‘hadis’ ve ‘ahâdis’ diye adlandırdıkları şeyle karıştırmamalıdır. Zira hadis ve ahâdis, tarihi prk güvenilir olmayan haberlerden ibarettir; fakat sünnetler daha önce de söylendiği gibi, ‘hükümler’dir; Müslümanlara kural ve kaide koyar...*”, d’Herbelot, Bibliothéque Orientale, Paris 1687, s. 416, 827. (nakleden Mehmet Görmez, “Klasik Oryantalizmi Hadis Araştırmalarına Sevk Eden Temel Faktörler”, *İD*, III/I :(2000),13.) Mehmet Görmez, ansiklopedinin hadis maddelerinde kullanılan ifadelerin, günümüze ulaşmasada hadis hakkında bu ansiklopedinin dışında yapılan başka çalışmaların var olduğu gösterdiğini söylemiştir

¹⁴⁴ Ahmet Yücel, Oryantalist Hadis Anlayışı ve Eleştirisi, s.23.

¹⁴⁵ Ahmet Yücel, Oryantalist Hadis Anlayışı ve Eleştirisi, s.25.

niteliktedir: “Batılı Şark’ın karşısına, öncelikle bir Avrupalı ya da Amerikalı olarak çıkar, bireyliği arkadan gelir.”¹⁴⁶ Yani Batının bakış açısıyla Doğuyu incelemiştir. Yine bu dönemde Hz. İsa’nın hayatı üzerine tarihi tenkit çalışmaları ortaya çıkmış ve İncil metinleri üzerine yapılan metin tenkidi çalışmaları hız kazanmıştı. Hıristiyan teolojisindeki bu gelişmelere bağlı olarak İslam dini literatürüne olan ilgi de artmıştı. Dolayısıyla ilk hadis çalışmaları Hz. Muhammed’in tarihi biyografisi üzerine araştırmacıların yapmış oldukları çalışmalardır.¹⁴⁷ Bu dönemde yapılan çalışmaların en önemli özelliği hadis ve siyer alanlarındaki çalışmaların birlikte yürütülmesidir.¹⁴⁸ XX. yüzyıla gelindiğinde ise yazılan kitaplar ve makaleler, yayımlanan dergiler, hazırlanan tezler, düzenlenen konferanslar ve kongreler neticesinde muazzam bir İslam literatürü meydana getirilmişti.

2.1.Oryantalistleri Hadis İlimine Yönelten Sebepler

Oryantalizm tarihi içerisinde 1850-1950 yılları hadis çalışmaları açısından önemlidir. Bu yıllarda çok sayıda oryantalist farklı nedenlerle hadis ve hadis ilmiyle ilgilenmişlerdir.¹⁴⁹ Hadis tarihi, hadis usulü, hadis literatürü konularında birçok çalışma yapılmış, kitap ve makale yazılmıştır. Yapılan çalışmalarda Hz. Peygamber’den İslam toplumlarına yön veren siyasi bir kişilik olarak bahsedilmiştir. Dolayısıyla İslam dinin bir tür *Muhammedanizm* olduğu vurgulanmış ve bu dönemde yazılan bazı eserlere de bu isim verilmiştir.¹⁵⁰

Yapılan çalışmalarda oryantalistler hadis ilmiyle neden ilgilendikleri sorusuna cevaben şunları söylemişlerdir: David Samuel Margoliouth (ö.1940), “İslam’ın kısa sürede yayılıp köklü bir gelenek oluşturmasının arkasındaki sırrın hadisler”olduğunu ifade etmiştir.¹⁵¹ Bir başka oryantalist Snouck Hurdrongje (ö.1936) yazmış olduğu “*Mohammedanism*” isimli kitabının birinci bölümünde Hz. Peygamber’in hayatını öğrenmenin önemi konusunda, yeryüzünde büyük bağlılıkla

¹⁴⁶ Edward W.Said, Şarkiyatçılık Batı’nın Şark Anlayışı, çev. Berna Ülger, İstanbul 2006, s.21.

¹⁴⁷ Harald Motzki, “Introduction”, (Ed. Harald Motzki), Hadith: Origins and Developments, Great Britain 2004,s.xiv.

¹⁴⁸ Fatma Kızıl “ Oryantalistlerin Akademik Hadis Araştırmaları: Ana Eğilimler, Yerleşik Kabuller ve Temel İddialar”, s.180.

¹⁴⁹ Ahmet Yücel, Oryantalist Hadis Anlayışı Ve Eleştirisi, s.27.

¹⁵⁰ Bu dönemde yazılan bazı eserlere de ‘Mohammedanism’ ismi verilmiştir. Mehmet Görmez, “Klasik Oryantalizmi Hadis Araştırmalarına Sevk Eden Temel Faktörler”,I,14-15.

¹⁵¹ David Samuel Margoliouth, “On Moslem Tradition”, MW, XI, 1912, s. 113-121.

Hz. Muhammed'e bağlı iki yüz milyondan fazla insanın olduğunu ve; "...(Peygamber) 7. yüzyılda Arabistan'ın tamamını ayağa kaldırmış, onun takipçileri kendisinin vefatından sonra Fas'tan Çin'e kadar uzanan bir imparatorluk kurmuş Peygamber için hayatına ilgi duymamıza tek başına yeterli"¹⁵² olduğunu söylemiştir.

Johann W. Fück (ö.1974) ise hadislerin İslam toplumu üzerindeki etkisi konusunda şunları söylemiştir; "Asırlar boyunca inananlarının hayatı üzerinde değişmez etkisiyle İslam kültürünün yekpâreliğinin temel etkeni daha ziyade (Hz.) Peygamber'in örnekliği, sünnetidir. Sünnet İslam'ın çehresini kendi mührüyle damgaladı ve bugün İslam'a bütün İslam dünyasında gördüğümüz bu özellikleri kazandırdı. İslam'ın emsalsiz başarısı, gücü sadece getirdiği doktrinden değil, daha ziyade davet ettiği insanlara önerdiği yeni yaşam tarzından kaynaklanan (Hz.) Muhammed'in şahsiyetinin mükemmelliği göz önüne alındığında açıklanabilir. Ona olağanüstü bir liderlik yeteneği verildiğini anlamak için sadece yakın arkadaşlarına/ashâbına bakmanız yeterlidir. Hakikaten onun kişiliği o kadar büyüleyiciydi ki insanlar üzerindeki pratik etkisi bugün bile devam etmektedir."¹⁵³ Alfred Von Kremer (ö.1889) hadislerin önemi hakkında şunları söylemiştir: "Peygamber'in hayatı, nutuk ve konuşmaları, hareketleri, takrirleri ve onun pasif davranışları bile, Kur'an'ın yanında genç İslam İmparatorluğu için ikinci çok önemli hukuk kaynağıdır."¹⁵⁴ Oryantalistlerin ifadelerinden daha önce ifade edildiği gibi Hz. Peygamber'in, peygamberlik misyonundan ziyade İslam toplumlarına yön veren siyasi bir kişi olarak tasavvur edildiği anlaşılmaktadır.¹⁵⁵

Mehmet Görmez, hadis çalışmalarının dini amaçların ön planda olduğu bir dönemde değil, siyasi ve ticari amaçlarla yapılan sömürge faaliyetlerinin olduğu dönemlerde yoğun bir şekilde yapılmasına dikkat çekmiştir.¹⁵⁶ Ayrıca hadis alanında çalışmalar yapan birçok oryantalistin, ülkeleri tarafından sömürge bölgelerinde görevlendirilmeleri bu görüşü desteklemektedir.¹⁵⁷ Nitekim Ignaz Goldziher'in (ö.1921) yaptığı doğu seyahatine Macar hükümeti tarafından görevlendirilmesi ile

¹⁵² C. Snouck Hurgronje, *Mohammadanism*, New York 1914, s.15.

¹⁵³ Johann W Fueck, "Die Rolle des Traditionalismus im Islam" adlı Almanca makalenin Seda Ensarioğlu tarafından "Hadisçiliğin İslami Geleneğin Oluşumundaki Rolü" çevirisi, *HTD*, 2003, II, 146.

¹⁵⁴ Alfred Von Kremer, *The Orient Under The Caliphs*, trc. S. Khuda Bukksh, Calcutta 1920, s. 360.

¹⁵⁵ Mehmet Görmez, "Klasik Oryantalizmi Hadis Araştırmalarına Sevk Eden Temel Faktörler", s.14.

¹⁵⁶ Mehmet Görmez, "Klasik Oryantalizmi Hadis Araştırmalarına Sevk Eden Temel Faktörler", s.16.

¹⁵⁷ Mehmet Görmez, "Klasik Oryantalizmi Hadis Araştırmalarına Sevk Eden Temel Faktörler", s.29.

çıkması buna örnektir. Oryantalistlerin hadisleri İslam âlimleri gibi dinin asli kaynağı olarak değil, tarihsel süreçte meydana gelen olayları tahlil edebilmek amacıyla tarihî veriler olarak kullanma eğiliminde oldukları da görülmektedir.¹⁵⁸ Dolayısıyla hadislere dini metinler olarak değil, tarihi metinler olarak da bakmışlardır.

2.2. Hadislerin Yazım Faaliyetinin İlk Dönemlerde Başladığını Vakıa Olarak Kabul Edenler

Sünnetin yazılı belgeleri olan hadislerin yazılma faaliyetinin ilk olarak ne zaman başladığı hususunda Müslüman âlimlerin yanı sıra Batılı araştırmacılar da birtakım çalışmalar yapmışlardır. Bu anlamda hadislerin ilk dönemden itibaren yazılı kaydının olup olmadığını ilk defa araştıran kişi Aloys Sprenger (ö.1893) olmuştur. Sprenger'in büyük ölçüde el-Hatîb el-Bağdadî'nin eserinden yararlanarak yazmış olduğu makalesi, kendisinden sonraki oryantalistlerin referans aldığı temel kaynak olmuştur.¹⁵⁹ Makalede ilk dönemlerden itibaren hadislerin yazıldığını ifade etmiş ve bunu düşüncesini sahabeden hadisleri yazan kişileri örnek göstererek desteklemiştir.

Sprenger ile aynı düşünceye sahip olan Alfred Von Kremer (ö.1889), hadislerin ilk dönemden itibaren yazıldığını, söz konusu yasağın hadislerin sistematik bir şekilde yazılmasına yönelik olduğunu söylemiştir.¹⁶⁰ Sprenger ve Alfred Von Kremer'e atıfta bulunarak Ignaz Goldziher (ö.1921)'de hadislerin ilk dönemlerde yazıldığını söylemiş ve yasağın sonraki dönemlerde birtakım önyargılar sonucunda ortaya çıktığını söylemiştir.¹⁶¹

Bir diğer batılı araştırmacı Nabia Abbott (1981) ise, Hz. Peygamber hayatta iken şifâhî rivayetin yanı sıra yazma faaliyetinin var olduğunu ve bunun kesintisiz bir şekilde devam ettiğini söylemiştir.¹⁶² Ona göre hadislerin yazılmasının önünde iki engel vardı. Bunlardan biri Hz. Ömer ve bazı sahabenin tavrı, diğeri ise Kur'an ile karışma tehlikesiydi. Abbott'un görüşlerini eleştiren Gautier Herald Albert Juynboll (ö.2010)'un hadislerin yazılması konusundaki görüşleri ise, hadislerin Hz.

¹⁵⁸ Özcan Hıdır, "Şarkiyatçıların Hadis Tarihlendirme Metotları", *HTD*, I:(2003), s.98.

¹⁵⁹ Aloys Sprenger, "On the Origin and Progress of Writing Down Historical Facts among the Muslims", *JAS*, V,1856, 303-329;375-381.

¹⁶⁰ Alfred Von Kremer, *The Orient Under The Caliphs*, India 1920, s.373-375.

¹⁶¹ Ignaz Goldziher, *Muslim Studies*, (Ed. S. M. Stern), çev. C. R. Barber- S.M. Stern, London 1971,II, s. 19-186.

¹⁶² Nabia Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri: Qur'anic Commentary and Tradition*, Chicago 1967, II, 6-64.

Peygamber zamanında yazıldığına dair yeteri kadar delilin bulunduğunu kabul etmekle birlikte devamlı olarak yazılmadığı yönündedir.¹⁶³

Oryantalistler içerisinde konuyu en detaylı çalışan kişi Gregor Schoeler'dır. Schoeler konuyu yalnızca ilk dönemlerde hadislerin yazılması açısından değil, İslamî öğretim sistemleri açısından da ele almıştır. Ona göre şifâhî rivayet ile yazılı rivayet birbirini tamamlamaktadır. Schoeler yazının başlangıçta az kullanılmasına rağmen zamanla kullanımının arttığını ve yaygınlaştığını söylemiştir. Klasik hadis külliyatları dediği döneme gelindiğinde ise hadislerin kesin bir şekilde yazıya aktarıldığını söylemiştir.¹⁶⁴

Yukarıda bahsedilen oryantalistler ilk dönemlerde hadislerin yazılmasını tarihi bir vakıa olarak kabul etmektedirler. Dolayısıyla hadislerin yazılmış olduğunu kabul etmeleri sıhhatini kabul ettikleri şeklinde anlaşılmalıdır. Zira yapmış oldukları çalışmaları, eserleri dikkatle incelendiğinde her ne kadar hadislerin ilk dönemlerde yazılmış olduğunu ifade etseler de, bu durumun hadislerin tahrif edilmiş veya uydurulmuş olabileceğini ortadan kaldırmadığı yönünde bir düşünceye sahip oldukları görülmektedir. Örneğin, hadislerin yazılmasını ilk araştıran ve hadislerin yazılı kaydının olduğu yönünde düşünceye sahip olan Sprenger, yazmış olduğu başka bir eserinde ise hadislerin önemli bir kısmının uydurma olduğunu söylemiştir.¹⁶⁵ Aynı durumu Goldziher'de de görmek mümkündür. Zira onun hadislere bakış açısı İslam toplumunun hicri ikinci asırdaki dini, tarihi, sosyal gelişmelerinin bir sonucu olduğu yönündedir.¹⁶⁶

2.3. Hadislerin Yazım Faaliyetinin Hicri II. Asırda veya Daha Sonra Ortaya Çıktığına Dair İddiaları

Hadislerin yazım faaliyetinin ilk olarak ne zaman başladığını araştıran bir kısım Batılı araştırmacı, hadislerin uzun bir süre şifâhî olarak nakledildiğini, ancak hicri ikinci asır veya sonraki dönemlerde yazıya geçirildiği iddia etmişlerdir.

¹⁶³ Gautier Herald A. Juynboll, *Hadis Tarihinin Yeniden İnşası*, çev.Salih Özer, Ankara 2002, s.41-42.

¹⁶⁴ Gregor Schoeler, "The Transmission of the Sciences in Early Islam: Oral or Written ", (ed. James E. Montgomery), *The Oral And The Written In Early Islam*, çev. Uwe Vagelpohl, New York: 2006, s.28- 44.

¹⁶⁵ Aloys Sprenger, *Das Leben und die Lehre des Muhammads*, Berlin: Nicolische Verlagsbuchhandlung 1865, III. civ.

¹⁶⁶ Ignaz Goldziher, *Muslim Studies*, II, s.19.

Hadislerin uzun bir süre şifâhî olarak rivayet edildiği için tahrife açık olduğunu söylemişlerdir.¹⁶⁷ Örneğin, Reynold A. Nicholson (ö.1945), İslam'ın ilk asrında hadislerin hafızaya alındığını ve sözlü olarak rivayet edildiğini söylemiştir.¹⁶⁸

Sir William Muir (ö.1905), hadislerin şifahî olarak rivayet edildiği ve hicri birinci asrın büyük çoğunluğunda yazıyla kaydedilmediği düşüncesindedir. Ona göre, şuanda var olan hadis derlemelerindeki hadisler ilk dönemden itibaren nakledilen hadisler değildir.¹⁶⁹ Aynı şekilde Alfred Guillaume (ö.1965)'in düşünceleri de Muir'in düşüncelerinden farksızdır. Guillaume, hadislerin ilk dönemde yazılmadığını, sonradan icat edildiğini söylemiştir. Ona göre, hadisler Emeviler Döneminden sonra yazılmıştır. Henri Lammens (ö. 1937)'te hadis yazma faaliyetinin ilk kırk yıldan sonra başladığını, tabîn neslinden sonraki neslin (tebe-i tabîn) Hz. Peygamber ile ilgili her şeyi yazılıyla kaydetmeye çalıştıklarını iddia etmiştir.¹⁷⁰ Daha çok hukuki hadisler üzerinde çalışan oryantalist Joseph Schacht (ö.1969), İslam hukuk kaidelerinin yazılmaya başladığı tarihin hicri 150 yılı olduğunu söyler.¹⁷¹

Bir başka oryantalist Reinhard Dozy (ö.1883), hadislerin ikinci yüzyılda yazıldığını söylerken, Duncan Black Macdonald (ö.1943) ise, hadislerin ikinci yüzyılın ortalarında yazıldığını söylemiştir. Régis Blachère (ö.1973) ise, hadislerin iki asır boyunca sözlü olarak rivayet edildikten sonra hicri ikinci asrın sonunda yazıya geçirildiğini ve bu nedenle bir şey ifade etmediğini söylemiştir.¹⁷² Harald Motzki, ağırlıklı olarak şifâhî rivayet edildiğini söylemiştir.¹⁷³

Bazı oryantalistler ise hadislerin ezberlemeye yardımcı olması için yazıldığını ardından imha edildiği, bu nedenle de geriye hadis sahifelerinin kalmadığı düşüncesindedirler. Örneğin, Nicolas P. Aghnides (ö.1976), başlangıçta hadislerin yazılmaması nedeninin hadislerin çarpıtılması korkusu olduğunu söylemiştir. Ona

¹⁶⁷ Daniel Brown, İslam Düşüncesinde Sünneti Yeniden Düşünmek, çev. Sabri Kızılkaya, Salih Özer, Ankara 2009, s.139.

¹⁶⁸ Reynold A. Nicholson, A Literary History Of The Arabs, Cambridge 1962, s.144.

¹⁶⁹ Sir William Muir, The Life of Mahomet And History of Islam, to The Era of The Hegira, London 1858,I, xxviii, xxxii.

¹⁷⁰ Henri Lammens, Islam Beliefs and Institutions, London 1929, s.69.

¹⁷¹ Joseph Schacht, İslam Hukukuna Giriş, çev. Mehmet Dağ, Abdulkadir Şener, Ankara 1986, s. 30.

¹⁷² Régis Blachère, Le Problème de Mahomet, Paris 1952, s.4; Fuad Sezgin, "İslam Tarihinin Kaynağı Olmak Bakımından Hadisin Ehemmiyeti", *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, 1956-1957, II/1, s.26.

¹⁷³ Harald Motzki, Introduction, s.xv.

göre, bir hadisin sahih olarak kabul edilmesinin şartı hafızada muhafaza edilmesi ve sözlü olarak rivayet edilmesiydi. Bu durumun yazının hiç kullanılmadığı anlamına gelmediğini, yazının daha çok hadislerin ezberlenmesinde yardımcı olarak kullanıldığını söylemiştir. Ezberlenen yazılı hadislerin ise, ezberlendikten sonra imha edildiğini söylemiştir.¹⁷⁴

Söz konusu oryantalistlere göre hadisler ilk dönemlerde yalnızca şifâhî olarak rivayet ediliyordu. Hadislerin ilk dönemde yazılmayıp sonraki dönemlerde yazıldığını ki bunu büyük oranda Emeviler ve Abbasiler dönemleri ile ilişkilendirmişlerdir, bu iddiaları ile hadislerin sıhhati konusunda şüpheli olduğunu, güvenilir olmadığını söylemişlerdir. A'zamî, oryantalistlerin bu şekilde düşüncelerinin nedeninin bazı yanlış anlaşılmanın neticesi olduğunu söylemiştir. Yanlış anlaşılın hususların şunlar olduğunu söylemiştir: Toplamak anlamına gelen tedvin kelimesi ve konularına göre düzenlemek anlamına gelen tasnif kelimesi hadislerin yazılması anlamında yanlış tefsir edilmiştir. Bir başka husus haddesenâ, ahberenâ, ân gibi lafızların umumî olarak şifâhî rivayeti ifade ettiği zannedilmiştir. Ayrıca Arapların hafızasının yazıya ihtiyaç duymayacak kadar kuvvetli olduğu düşüncesi ve birbiri ile çelişkili gibi görünen hadisler nedeniyle de hadislerin uzun süre yazılmadığı düşüncesinin oluştuğunu söylemiştir.¹⁷⁵ Sezgin, hadislerin uzun süre şifâhî rivayet edildiği şeklinde bir anlayışın oluşmasındaki temel sebebin, hadis ilminde bulunup diğer kültürlerde bulunmayan *tahammulu'l-ilm* metodunun doğru anlaşılmasından kaynaklandığını söylemiştir.¹⁷⁶

2.4. Hadislerin Yazılması Yasağının Ehl-i Hadis ve Ehl-i Rey Arasındaki Mücadele Sonucu Ortaya Çıktığına Dair İddiaları

Sözlükte “*şahsi görüş, düşünce ve kanaat*” manasına gelen rey kelimesi fıkıh literatüründe “müctehidin hakkında açık bir nas bulunmayan fikhî bir konuda belli metotlar uygulayarak ulaştığı şahsi görüş” anlamında kullanılır. Irak ve Kûfe ekolü olarak da adlandırılan Ehl-i rey ifadesi ise “rey” taraftarı kimse veya kimseler anlamına gelmektedir. Bu ekolün Irak ve Kûfe ile ilişkilendirilmesinin nedeni reycilerin bu merkezlerde yoğun olması nedeniyledir. Bir süre sonra ehl-i rey

¹⁷⁴ Nicolas P. Aghnides, *Mohammedan Theories of Finance*, New York 1916, s.38.

¹⁷⁵ Muhammed Mustafa el-A'zamî, *İlk Devir Hadis Edebiyatı*, s.20.

¹⁷⁶ Fuad Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, s. 27.

kelimesi ile Ebû Hanife (ö.150/767) ve öğrencileri akla gelir olmuştur. Ehl-i rey'in en önemli özelliği dini konuların çözümünde Kur'an ve Sünnet'in yanı sıra rey'e yer vermesidir. Bu ekolün kurulmasında Kur'an ve Sünnet bilgisinin yanı sıra rey ve icthadları ile bilinen Hz. Ömer, Hz. Ali ve İbn Mes'ud'un etkin bir role sahip olduğu bilinmektedir. Bu ekolün tâbiî neslinden temsilcisi İbrahim en-Nehâî (ö.96/714)'nin görüşlerinin, öğrencisi Hammad b. Ebî Süleyman aracılığıyla Ebû Hanife'ye intikal etmesi ve onun öğrencilerinin katkıları sonucunda ekolleştiği kabul edilir.¹⁷⁷

Hicri II. yüzyıldan sonra ortaya çıkan ve daha çok hadise ağırlık veren Medine merkezli fıkıh ekolüne ise ehl-i hadis adı verilmiştir. Emeviler devrinde Medine ekolü-Kûfe ekolü veya Hicazlılar-Iraklılar şeklinde bir ayırım içinde kendini gösteren fikhî gruplaşma, II. yüzyıldan itibaren daha çok ehl-i hadis ve ehl-i rey olarak anılmaya başlanmıştır. Ehl-i Hadis'in en belirgin özelliği, kendilerini hadis öğrenim ve öğretimiyle meşgul olmaya adanmaları, re'y ve kıyası inkâr etmemekle birlikte çok fazla başvurmamalarıdır. Ehl-i hadis Hz. Peygamber'den çok hadis rivayet edebilmek için gayret etmişlerdir.¹⁷⁸

Ehl-i hadisin bulunduğu Hicaz bölgesi İslam'ı yeni kabul etmiş bir merkez değildi. Dolayısıyla dini konularda yeni meseleler ile çokça karşılaşmıyorlardı. Aksine Ehl-i Rey'in bulunduğu Irak ve Kûfe gibi merkezler ise farklı medeniyetler ve kültürler ile etkileşim halindeydi. Dolayısıyla dinî konularda birçok yeni meseleler ile karşı karşıya kalıyorlardı. Bu meselelerin tamamına Kur'an ve Sünnet'ten cevap bulmak zor olduğu için meselelere çözüm bulmakta rey ve kıyasa başvurmak mecburiyeti ortaya çıkmıştır.¹⁷⁹

Goldziher'in Ehl-i rey'in metoduyla ilgili düşüncesi şu şekildedir: Hadisler hicri birinci asırda bütün koşulları düzenleyecek kadar yeterli değildi. Bu az sayıdaki hadisler fıkıhın her alanı için yeterli olmalıydı. Eğer boşluğun uydurma ile doldurulmasından kaçınmak isteniyorsa, mevcut az sayıdaki malzemeyi bütün fikhî istidlal metodlarını kullanarak spekülâtif yollarla işlemek ve fikhî bir yapı kurmak gerekiyordu. Bu fikhî yapının hadislerden değil, âlimin zihinsel çalışmasının

¹⁷⁷ Detaylı bilgi için bkz. Esat Kılıçer, "Ehl-i Rey", DİA, X, 521.

¹⁷⁸ Detaylı bilgi için bkz. Salim Ögüt, "Ehl-i Hadis", DİA, X, 507-512.

¹⁷⁹ Ahmet Uyar, "Hadisleri/Sünneti Anlamada Farklı Yaklaşımlar (Ehl-i Hadis ve Ehl-i Rey Ekolleri)", *BDPD*, V: (2004/2), II/5, 38.

neticesinde elde ettiği sonuçlar ile oluşturulduğunu söylemiştir. ¹⁸⁰ Ehl-i hadisin ise, ehl-i reye tepki olarak ortaya çıktığını söyleyen Goldziher'e göre ehl-i hadisin metodunun hukuku hadise dayandırmak olduğunu söylemiştir. Onların her türlü rey'i reddederek, zayıf hadisi reye tercih ettiklerini söylemiştir. Ona göre ehl-i hadis ehl-i rey'e göre daha az güvenilirdir. ¹⁸¹

Goldziher'in hadise temel bakışı, hadisin İslam'ın doğduğu yıllardan ziyade toplumun gelişmekte olan dönemlerinde ortaya çıkan eğilimlerin bir yansıması olduğudur. O, siyasi gruplaşma bakımından Hz. Ali ve Emeviler veya Emeviler ve Abbasiler arasındaki tartışmaları, ilmi gruplaşma bakımından ise Ehl-i Hadis ve Ehl-i Rey arasındaki tartışmaları, hadislerin ortaya çıkış tarihini belirlemede temel ölçü olarak kabul etmiştir. ¹⁸²

Goldziher hadislerin yazılması konusunu da Ehl-i hadis ve Ehl-i rey açısından ele almıştır. Ehl-i rey'in hukuki bir konuyu hadisle ispatlamak durumunda kaldıklarında, hadislerin sıhhatine asla bakmadıklarını ve rey'i kullanmakta en son sınıra ulaştıklarını söylemiştir. O, uydurma hadislerin üstü örtülü rey'ler olduğunu söylemiştir. ¹⁸³ Goldziher, hadislerin yazılmasını yasaklayan hadisin Ehl-i rey, hadislerin yazılmasına izin veren hadislerin ise Ehl-i hadis tarafından ortaya atıldığını iddia eder. ¹⁸⁴ Dolayısıyla her iki grubun kendi düşüncesi doğrultusunda karşı tarafa üstün gelebilmek için söz konusu hadisleri uydurduğunu söylemiştir.

Goldziher'in iddiasına göre Zührî (ö.124/742), Emevi yöneticilerinin emriyle hadis uydurmuş ve bu uydurma hadisleri yazmıştır. Zührî'nin bu konuda isteksiz olduğunu fakat yönetimin baskısına karşı koyamadığını söylemiştir. Bu iddiasına delil olarak da Zührî'nin “ Yöneticiler zorlayana kadar hadisleri yazmayı doğru bulmazdık” sözünü almıştır. ¹⁸⁵ Juynboll gibi bazı oryantalistler daha da ileri giderek Zührî isimli bir kişinin gerçek veya uydurma bir kişilik olduğu yönünde şüphelerin olduğunu söylemiştir. ¹⁸⁶

¹⁸⁰ Ignaz Goldziher, *Muslim Studies*, II,78-79.

¹⁸¹ Ignaz Goldziher, *Muslim Studies*, II, 80-81.

¹⁸² Ignaz Goldziher, *Muslim Studies*, II,19, 43-44, 46-47.

¹⁸³ Ignaz Goldziher, *Zâhirîler*, çev. Cihad Tunç, Ankara 1982, s.7.

¹⁸⁴ Ignaz Goldziher, *Muslim Studies*, ,II,181.

¹⁸⁵ Ignaz Goldziher, *Muslim Studies*, II, 47.

¹⁸⁶ Gautier Herald A.Juynboll, *Hadis Tarihinin Yeniden İnşası*, s.190-197.

Schoeler'ın düşünceleri de Goldziher'in düşüncelerinden farksızdır. O, Emevi taraftarı ve dostu olarak nitelendirdiği Zühri'nin resmi olarak yazma projesine direndiğini söylemiştir. Yine bu dönemde hadislerin yazılmasına karşı dolaylı bir muhalefet olduğunu ve bunu iki yolla gerçekleştirdiklerini iddia eder. Bu iddialarının birincisi hadislerin yazılmasına karşı rivayetleri artırarak daha fazla tedavüle soktukları yönündedir. Bir diğer iddiası ise ezbere dayalı rivayetlerin ön plana çıkarılmasıdır.

Schoeler, Müslüman hadis münekkitlerinin de hadislerin ezberlenmesi konusunda eğilimin ağırlıklı olarak Iraklılar ve bilhassa da Basralılar ile ilişkilendirdiklerini söylemiştir. Buna karşılık mevcut hadis sahifelerini de Suriye, bilhassa da Mekke ve Yemen ile ilişkilendirdiklerini söylemiştir.¹⁸⁷ Hadisleri ezberlemeye yönelik eğilimin Iraklı raviler ile ilişkilendirmeyi bizzat ilk dönem Müslüman âlimlerinin yaptığına dair örnek rivayetler sunmuştur: Iraklıların hadislerin yazılmasına şiddetle karşı çıkmalarının arka planındaki sebebin Emevî yönetimine bir tepki olabileceğini iddia etmiştir. Basra, Kûfe ve Medine şehirlerinin yönetime karşı muhalefet konumunda olduğunu söylemiştir. Suriye'nin haricinde bütün yerlerde insanların devlet eliyle toplanan ve yayılan hadisleri kabul etme konusunda hazır olmadıklarını söylemiştir. Ayrıca bazen yöneticilerin uygun gördükleri hadisleri kabul etmesi için Zühri'ye baskı yaptıkları iddia edilmiştir.¹⁸⁸

Schoeler, Basra'da hadislerin şifahi olarak rivayet edilmesinin önemli olduğunu ve o dönemlerde Basralıların hadislerini yazılı bir metin okumadan şifâhî olarak rivayet ettiğini söylemiştir. Schoeler, Basra'da uzun bir süre yazılı metinlerden rivayet etmenin hoş karşılanmadığını söylemiştir. Bu nedenle yazılı notlara sahip kişilerin de bunları herkesin görebileceği şekilde açıkta çıkarıp rivayet etmekten çekindiklerini iddia etmiştir. Yani burada Schoeler'ın bu ifadesinden şifâhî rivayetin yaygınlığıyla bilinen Basralı birçok bilginin dahi kişisel notlara sahip olduğu, yalnızca toplumda hoş karşılanmadığı için bunu açıkça çıkaramadıkları

¹⁸⁷ Gregor Schoeler, "Oral Torah and Hadith Transmission, Prohibition of Writing, Redaction" ed.: James E. Montgomery, çev. Uwe Vagelpohl, "The Oral And The Written In Early Islam", New York, 2006, s. 128; krş. Dilek Tekin, "Yazılı- Şifâhî Rivayet Bağlamında Müslim'in Eser Sahibi Hocalarından Rivayeti", Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2015.

¹⁸⁸ Gregor Schoeler, "Oral Torah and Hadith Transmission, Prohibition of Writing, Redaction" s. 126.

anlaşılmaktadır. Ona göre, hadis musanneflerinin ihtiva ettiği hadislerin çokluğu bu kadar bilginin ezberde tutulmasının mümkün olmadığını gösterir.

Schoeler, söz konusu düşüncesini desteklemek için şu örnekleri vermiştir:

“ Evâil¹⁸⁹ edebiyatında, ilk musanniflerden birisi olan Basralı hadisçi ve kelimci Sa'id b. Ebî Arûbe (ö.156/773) 'yle ilgili olarak, “ لم يكن له كتابا إنما كنا يحفظ ” bir kitabı yoktu, fakat o hafızasını kullandı” denilmiştir. “Arada sırada kitabına bakmak zorunda kalan Hemmâm b. Yahyâ (ö.164/780) gibi diğer Basralı âlimler hakkında tam tersini duyuyoruz.”¹⁹⁰

Schoeler, düşüncesini desteklemek için verdiği örneklerden bir diğeri de, aslen Basralı olup, Yemen'e yerleşen Ma'mer b. Raşid (ö.152/769)'in kitaplarına çok önem gösterdiği ve kitaplarına baktığı şeklindeki rivayettir.¹⁹¹ Bahsedilen örnekler ile Schoeler'ın hadislerin ezberden rivayet edilmesi ile kitaptan bakarak rivayet edilmesinde bulunulan bölgelerin etkili olduğunu söylemiştir.

Schoeler hadislerin yazılmasına karşı çıkmada muhtemel bir neden olarak da şunu söylemiştir: “Genel olarak kelimci olan ve bunların büyük bir kısmı Kaderiyeci olan Basralı hadisçiler karşılıklı münakaşa ettikleri zaman esnek sözlü öğretiyi kullanıyorlardı ve bunu önemsiyorlardı. Benzer bir durum Şiîliğin çoğunlukla etkili olduğu Kûfe ve Medine şehirlerinde bulunan âlimler içinde de söz konusu olabilirdi. Sözlü öğretinin kişinin kendi konumunu savunması ve bir kişinin rakibinin görüşlerini reddetmesi için çeşitli avantajları vardır. “Yazılı bir doktrin ” olarak Kur'an'ın tümüyle yeterliydi. Kur'an'ın metni sağlamdı ve korunmuştu. Kurra' adı verilen kişiler tarafından sonraki nesillere aktarılması konusunda büyük çaba gösteriliyordu. Sadece Kur'an'ın yorumlanmasında bazı farklılıklar olabiliyordu. Buna karşılık hadislerin ezberden rivayet edilmesinin bilhassa Basra'da ciddi bir işten ziyade, bir spor olarak takip ediliyor görünmektedir.”¹⁹²

Schoeler, Emevi halifesi Ömer b. Abdilaziz (ö.101/719)'in, sahabelerin teker teker vefâtı üzerine hadislerin kaybolacağı endişesiyle, resmî olarak hadislerin

¹⁸⁹ Evâil; 'tarihte ilkler' anlamında yazılmış eserler manasında kullanılmaktadır. Evâil'in diğer anlamları için bkz. Alparslan Açıkgenç, , “Evâil”, *DİA*, XI, s. 513-514.

¹⁹⁰ Gregor Schoeler, “Oral Torah and Hadith Transmission, Prohibition of Writing, Redaction” s. 115.

¹⁹¹ Gregor Schoeler, “Oral Torah and Hadith Transmission, Prohibition of Writing, Redaction” s. 115.

¹⁹² Gregor Schoeler, “Oral Torah and Hadith Transmission, Prohibition of Writing, Redaction” s. 127.

toplanması emrini vermiştir. Ancak ondan önce bazı Emevi halifelerinin hadislerin yazılması ve toplanması için bazı düzenlemelerde bulunduğunu söylemiştir. Hz. Ömer'in vefâtından sonra durumun tamamen değiştiğini, sahabenin azalmasıyla hadisleri açıklayarak Emeviler'i rahatsız edecek bir durumun kalmadığını ve bu noktadan sonra kendi himayelerinde yapılacak bir redaksiyon¹⁹³ faaliyetinin Emeviler'in yararına olacağını söyler. Ömer b. Abdilaziz'in ise bu faaliyeti tamamen dini nedenlerle gerçekleştirdiğini söyler.¹⁹⁴

Goldziher ve Schoeler'in iddia ettiği gibi Zührî (ö.124/742)'nin hadis yazılması konusunda Emevi iktidarı tarafından zorlandığı yönündeki rivayet, kaynaklarda şu şekildedir: "Halife Hişam b. Abdülmelik, Zührî'den çocukları için hadis yazmasını istemiş, daha önce hadis yazdırma taleplerine karşı çıkan Zührî, halifenin çocukları için yazdırması üzerine " **كان نكره كتابة العلم حتى أكرهنا عليه هؤلاء** " **الأمرأء فرأينا أن لا نمنعه أحدا من**

Yöneticiler bizi zorlayana kadar hadis yazdırmaktan hoşlanmıyorduk. (Onlar için hadis yazdırınca) diğer Müslümanlar için de hadis yazdırmanın uygun olduğunu düşündük", bu sözü söylemiştir.¹⁹⁵ Halifenin Zührî'yi hadis yazmaya zorlaması da genel bir durum değildir. Sadece hadis yazdırma konusunda istekli olmayan Zührî'den çocukları için hadis yazdırmasını istemiştir. Zührî'yi hadis yazdırmaya zorlamaktan kastı ise, halife çocuklarına yazdırınca, diğer Müslümanlara da yazdırma ihtiyacının duyulmasıdır."¹⁹⁶

M. Zübeyr Sıddîkî, Goldziher'in hadislerin yazılması konusundaki ihtilafın Hz. Peygamber'in vefatından sonra ortaya çıktığı yönündeki bu iddiasının geçersiz olduğunu, yalnızca kendi tahminine dayanan bir düşünce olduğunu söylemiştir.¹⁹⁷

Goldziher ve Schoeler'in iddia ettiği gibi Ehl-i Hadis'in hadislerin yazılmasına izin veren, Ehl-i Rey'in ise hadislerin yazılmasını yasaklayan hadisler önde sürdüğü yönündeki iddiası da doğru değildir. El-Hatîb el-Bağdâdî'nin Takyidü'l İlm adlı eserini neşreden Yusuf el-Uş'un tesbitine göre, o dönemde Ehl-i

¹⁹³ Redaksiyon kelimesi; Yazılmış bir metnin üzerinde gereken düzeltmeleri yaparak yazıyı yayıma hazır duruma getirme; yazı yazma, kaleme alma.

¹⁹⁴ Gregor Schoeler, "Oral Torah and Hadith Transmission, Prohibition of Writing, Redaction" s. 121.

¹⁹⁵ Ya'kub b. Süfyan Fesevî, el-Ma'rife ve't-târîh (nşr. Ekrem Ziya el-Umerî), Medine 1410, I,355;

¹⁹⁶ Ahmet Yücel, Oryantalist Hadis Anlayışı ve Eleştirisi, 135-136; Talât Koçyiğit, "I. Goldziher'in Hadisle İlgili Bazı Görüşleri Tahlil ve Tenkidi", *AÜİFD*, XV: (1967), s.53.

¹⁹⁷ M. Zübeyr Sıddîkî, Hadis Edebiyatı Tarihi, çev. Yusuf Ziya Kavakçı, İstanbul 2004, s.101.

Hadis'ten olup hadislerin yazılmasına karşı çıkanlar vardı. Aynı şekilde Ehl-i Rey'den olup hadislerin yazılmasını destekleyenler olduğuna işaret etmiştir. Yusuf el-Uş şunları söylemiştir:“ Zira ehl-i rey arasında İsb b.Yûnus(ö. 187), Hammâd b. Zeyd(ö.179), Abdullah b. İdris (ö.192), Süfyânu's-Sevrî (ö.161) gibi hadislerin yazılmasına taraftar olmayanlar mevcuttur. Fakat Ehl-i reyden Hammâd b. Seleme (ö.167), Leys b. Sa'd (ö.175), Zâ'ide b. Kudâme (ö.161), Yahyâ b. el-Yemân (ö.189)... gibi hadislerin yazılmasını isteyenler de vardır. Ehl-i Hadis de durum böyledir: İbnu 'Uleyye (ö.200), Huşeym b. Beşîr (ö.183), Âsım b. Damre (ö.174) ve diğerleri hadislerin yazılmasına taraftar olmadıkları halde, Bakıyyetu'l- Kelâ'î (ö.197), İkrime b. Ammâr (ö.159), Mâlik b. Enes (ö.179) ve başkaları da bunu tasvip etmektedir.”¹⁹⁸

Yusuf el-Uş'un yanı sıra A'zamî (ö.2017),¹⁹⁹de Goldziher'in iddiasının geçersiz olduğunu söylemiştir. Fukahânın en meşhurları arasında hadisleri yazan ve yazmaya taraftar olanların olduğuna dikkat çekmiştir. Ayrıca o dönemlerde fukahâdan sağlam bir hadis bilgisine sahip olmayan kimsenin bulunmadığını ve her fâkihın aynı zamanda bir muhaddis olduğunu söylemiştir. ¹⁹⁹ A'zamî eserinde ilk dönemde yaşayıp hadislerin yazımıyla ilgilenen çok sayıda sahabi, tabî ve âlimin isim listesini vermiş ve onlardan yazılı olarak hadis alan öğrencilerinin isimlerini de belirtmiştir. A'zamî'ye göre İslam'ın ilk dönemlerinde hadislerin yazılı olarak varlığı hadislerin sıhhatinin artırmıştır.

2.5. Hadislerin Yazılması Yasağının Yahudi Kültürüne Benzediğine Dair İddiaları

Oryantalistlerin hadislerin yazılması konusunda öne sürdükleri iddialarından birisi de hadislerin yazılması konusu ile Yahudi kültürü arasında benzerlik olduğu yönündedir. Hadislerin yazılmasına karşı muhalefetin Yahudi sözlü kültürünün yazıya geçirilmesi konusundaki muhalefet ile benzer veya aynı olduğunu iddia etmişlerdir. Bunun yanı sıra yaygın olmamakla birlikte İncil ile hadislerin rivayet açısından benzediği şeklinde bir iddia da bulunmaktadır. William Henri Temple Gairdner, yazmış olduğu makalesinde Kur'an'ın tamamının Allah kelamı olduğu

¹⁹⁸Bu konuda el-Hatîb el-Bağdadî'nin Takyidü'l-İlm adlı eserini neşreden Yusuf el-Uş'un bu konudaki tespitleri için eserin 'Nâşirin Girişi' kısmına bakınız.

¹⁹⁹ Muhammed Mustafa El-A'zamî, İlk Devir Hadis Edebiyatı, s.27

için Kur'an ile İncil arasında benzerlik olamayacağını, ancak Hadis ile İncil'in rivayet açısından şifâhî olarak rivayet edildiği ve geç bir tarihte yazılmaya başlandığı için her ikisi arasında bir kıyaslama yapılabileceğini söylemiştir.²⁰⁰ Ancak Hristiyanlıktan ziyade Yahudilik arasında benzerlik olduğu şeklindeki görüş daha fazladır.

Hadislerin yazılması konusunda genellikle Yahudi kültürü arasında kıyaslama yapılmış ve benzerliklerin olduğu iddia edilmiştir. Söz konusu iddialardan birisi Yahudilikteki sözlü geleneğin İslam'ın sözlü rivayeti ile benzerliklerinin olduğu iddiasıdır. Hatta bazı Batılı araştırmacılar benzerlikten ziyade bizzat Yahudilikten alındığını iddia etmişlerdir Yahudi kültürünün hadisler üzerinde etkisi konusunda ilk olarak Goldziher (ö.1921), Georges Vajda (ö.1981) ve Samuel Rosenblatt (ö.1983) müstakil çalışmalarda bulunmuşlar, ardından çok sayıda oryantalist tarafından geliştirilmiştir.²⁰¹

Yahudi kültürünün hadislere nasıl etki ettiği sorusuna cevaben oryantalistler tarafından bazı faktörler öne çıkarılmıştır. Hadisleri Yahudi kültürü ile irtibatlandırmaya çalışan oryantalistler, hadisleri filolojik açıdan incelemişler ve köken olarak İbranice ve Süryanice olup Arapça gibi görünen kelimelerin çoğunlukla Hicaz'da bulunan Yahudiler aracılığıyla İslam'a intikal etmiş olabileceğini iddia etmişlerdir.²⁰² Bir diğer faktör ilk yıllarda Yahudilik'ten ihtida eden bazı sahabe ve tabiînin beraberinde Yahudiliğe ait bilgi ve kültürünü İslam'a soktukları düşüncesidir. Örneğin, Abdullah b. Selâm (ö.43/663), Kâ'b el-Ahbâr (ö.32/652) ve Vehb b. Münebbih (ö.110/728) gibi sahabeler. Bazı oryantalistler sonradan dine giren söz konusu sahabenin, Hz. Peygamber ile bir arada oldukları zaman Yahudi ve Hristiyan kültürü ile ilgili konuştukları şeklinde iddialarda bulunmuşlardır.²⁰³ Yahudi kültürünün İslam'a etkisi konusunda bir diğer faktör olarak Şia'nın rolüne vurgu

²⁰⁰ W.H.T.Gairdner, "Muhammedan Tradition and Gospel Record/The Hadith and Injil" *MW*, 1915, V, 349.

²⁰¹ Özcan Hıdır, "Yahudi Kültürünün Hadislere Etkisi İddiaları Üzerine", *HTD*, 2005, III, 16. Samuel Rosenblatt (ö.1983) konuyla ilgili olarak "*Rabbinic Legends in Hadith*" isimli yazmış olduğu makalesinde amacının hadisler ile yahudi kültürü arasındaki benzerlikleri sunmaya çalışmak olduğunu söylemiştir. Rosenblatt hadis kaynaklarını "Muhammedî Midraş" olarak isimlendirmiştir. Rosenblatt, çeşitli yollarla Yahudi kültürünün İslam'a girmiş olduğunu bunlardan özellikle de Arâmice vasıtasıyla girdiğini söylemiştir.²⁰¹

²⁰² Özcan Hıdır, "Yahudi Kültürünün Hadislere Etkisi İddiaları Üzerine", s. 12.

²⁰³ Özcan Hıdır, "Yahudi Kültürünün Hadislere Etkisi İddiaları Üzerine", s.17-21.

yapılmıştır. Hicri II. ve III. asırda özellikle de Irak bölgesinde yaşayan bazı Şiiilerin yaşadıkları siyasi, sosyal ve kültürel sıkıntılar ile İsrailoğullarının yaşadıkları arasında benzerlik kurdukları, bu nedenle de İsrailoğullarının Peygamberlerini kahraman gibi gördükleri, dolayısıyla Yahudi kültürüne ait bilgi ve rivayetlerin İslam'a girmesinde etkili olduklarını söylemişlerdir. Ayrıca Cahiliyye Araplarının geçmiş kültürlere ait kıssaları anlatma geleneğine, sahip olması ve kıssacılığın Yahudi kültürünün hadislere intikalinde önemli rol oynadığını ileri sürmüşlerdir.²⁰⁴

Asıl konumuz olan yazılı-sözlü rivayetin, karşılıklı etkileşim açısından İslam ve Yahudilikteki durumunu ele alırken açıklığa kavuşturulması gereken önemli bir husus; Yahudilikteki yazılı-sözlü gelenek veya hukukun Yahudi kültürü içerisinde neye tekâbül ettiği ile İslam'da neyi karşıladığıdır?²⁰⁵ Oryantalistlerin genel kanaatine göre yazılı gelenek olan Tevrat Kur'an'a, sözlü gelenek olan Mişna-Talmud'da sünnet ve hadislere karşılık gösterilir.²⁰⁶

Josef Horovitz (ö.1931) tarafından ortaya atılan "*hadisin Kur'an karşısındaki durumu, Yahudilikte sözlü öğretinin yazılı öğretisi karşısındaki durumu gibidir*"²⁰⁷ iddiası oryantalistlerin bu konudaki temel anlayışıdır diyebiliriz. Oryantalistlerin bir kısmı hadislerin kaynağının köken olarak Yahudi sözlü kültürü olduğunu, bazıları ise aralarında benzerlik olduğunu iddia etmişlerdir. Bu oryantalistler arasında d'Herbelot (ö.1695), Ignaz Goldziher (ö. 1921), Georges Vajda (ö.1981), A.J. Wensinck (ö.1939), David Samuel Margoliouth (ö.1940), S.D. Goitein, J. Neusner (ö.2016), F.E. Peters, Micheal Cook ve Gregor Schoeler gibi oryantalistleri söyleyebiliriz.

Yahudilikte yüzyıllar boyunca sadece Kitab-ı Mukaddes'in yazılması ve Mişna ve Talmud'un sözlü öğretisi olarak bulunması görüşünün, İslam'da hadisler için söz konusu olduğunu ve bunlar arasında benzerlik olduğu iddia edilmiştir. Söz konusu böyle bir kıyaslama yapılması fikrinin bazı nedenlerden dolayı doğduğu söylenmiştir. Bu nedenler: "Birincisi, her iki tarafta da yazı ve söze karşı geliştirilen tutumların benzerliği nedeniyle. İkincisi, hadislerin tahammül sigaları ile Tora'nın icazet, mukâbele ve isnad benzeri teknik öğrenilmesi ve aktarılması nedeniyle. Üçüncüsü, her iki tarafta da Kutsal Kitapların yazılmasından ziyade ezberlenilmesine

²⁰⁴ Özcan Hıdır, "Yahudi Kültürünün Hadislere Etkisi İddiaları Üzerine", s.26- 33.

²⁰⁵ Özcan Hıdır, Yahudi Kültürü ve Hadisler, s. 494.

²⁰⁶ Özcan Hıdır, Yahudi Kültürü ve Hadisler, s.486.

²⁰⁷ Josef Horovitz, "Alter und Ursprung des Islam", *Der Islam*, VIII: (1918), s. 44.

daha çok önem verilmesi nedeniyle. Dördüncüsü, Hz. Mûsâ'ya Sina Dağında Yazılı Tora'nın yanı sıra hükümleri açıklamak üzere Sözlü Tora'nın verildiği inancı ile İslam'da Hz.Muhammed'e Kur'an'ın yanı sıra bir mislinin verildiği inancı arasında benzerlik kurulması nedeniyle. Son olarak da, İslam'da var olan "Vahyi Metlûv" ve "Vahy-i Gayri Metlûv" kavramları ile "Rabbanî, ilahî, kudsî hadis" kavramlarının Yahudi geleneğiyle karşılaştırılması."²⁰⁸

Öncelikle Yahudiliğin kutsal metinlerinin neler olduğu hakkında bilgi sahibi olmamız konuyu daha iyi anlayabilmemiz açısından önemlidir. Yahudi kültüründe Hz. Musa'ya Yazılı Tevrat'ın yanı sıra birde Sözlü Tevrat verildiğine ve bu Sözlü Tevratın, Yazılı Tevratı açıklamak için verildiğine inanılmaktadır. Bu inanç Rabbâni geleneğe dayanmaktadır. Bu sözlü geleneğin yazıya geçirilmiş şekline Mişna denir. Mişnanın yorumuna ise Gemara denir. Mişna ve Gemaranın ikisi birlikte genel olarak Talmud olarak adlandırılır. "Sözlü Tevrat, geç Roma döneminde yaşanan kaos ve baskı ortamı dolayısıyla unutulma ve kaybolma tehlikesine karşı yazıya geçirilmiştir."²⁰⁹ Mişna ve Talmud'un vahiy kaynaklı olduğu kabul edilir, dolayısıyla Talmud'un otoritesini kabul etmeyen kişi küfür işlemiş sayılır.²¹⁰

Yahudilikte yazım yasağının temeli olarak Bâbil Talmudu ve Filistin Talmudunda geçen iki kaideye dayandırılmaktadır. Bu kaideler Babil Talmudunda "Yazılı kelimeleri sözlü olarak aktaramazsın, sözlü kelimeleri yazılı olarak aktaramazsın" ilkesi ile Filistin Talmudunda "Sözlü olarak aktarılan kelimeler (sözlü olarak aktarılmalıdır), yazılı olarak aktarılan kelimeler (yazılı olarak aktarılmalıdır)" şeklindeki ilkelerdir.²¹¹ Yahudi geleneğinde Torayı yazmak ile yakmanın aynı olacağı şeklinde bir benzerlik kurulmuştur.²¹² Bu ifade yazmaya karşı gösterilen tepkinin ne derece olduğunu göstermektedir.

²⁰⁸ Mehmet Sait Toprak, "Hadislerin Sözlü Rivayeti ile Sözlü Tora'nın Rivayet Tekniği Meselesine Bir Giriş", *SDÜİFD*, XX: (2008), s. 140.

²⁰⁹ Salime Leyla Gürkan, *Anahatlarıyla Yahudilik*, İstanbul 2014, s.59-60.

²¹⁰ Baki Adam, "Yahudilik", ed.Şinasi Gündüz, *Yaşayan Dünya Dinleri*, Ankara 2010, s.222. Ancak bu durum Yahudi mezheplerinden Rabbânî Yahudilik için söz konusudur. Rabbâni Yahudi mezhebi dışındaki mezhepler Talmud'u dînî otorite olarak kabul etmezler.

²¹¹ Micheal Cook, "The Opponents of the Writing of Tradition in Early Islam", *Arabica*, XLIV/4, (1997),s.498.

²¹² Ayrıntılı bilgi için bkz. Micheal, Cook, "The Opponents of the Writing of Tradition in Early Islam", s.499.

Lazarus-Yafeh (ö.1998), *Some Differences Between Judaism And Islam As To Religions Of Law* adlı çalışmasında, Yahudilik ve İslam arasındaki farklılıkları ele almıştır. Çalışmasında her iki din arasında bir takım benzerliklerin de olduğunu söylemiştir. Bu benzerliklere örnek olarak, her iki dinin yazılı hukukun doğru yorumu ve tamamlayıcısı olarak kabul edilen sözlü hukuka sahip olduğunu ve her iki dinde de sözlü hukukun yazıya geçirilmesinde ciddi bir muhalefetin olduğunu söylemiştir.²¹³

Micheal Cook, hadislerin yazılması konusunda “*Müslümanların tutumunu Yahudilerden ödünç alması, bir takım mesnedlerle desteklenecek bir varsayımdır*” çıkarımında bulunur. Bu düşüncesine delil olarak her iki taraf arasındaki benzerlikler olduğunu ve hadislerin yazılması konusundaki tartışmalarda “*Ehl-i Kitap’tan kendi elleriyle kitapları yazanların düştüğü dehşet ibret verici durum*”a atıfta bulunulmasını gösterir.²¹⁴

Cook’un düşüncesinin benzer şekilde David Samuel Margoliouth (ö.1940) da fetihlerin artması sonucunda farklı kültürlere sahip milletlerin İslam Dinine girdiğini ve toplumun genişlemesi neticesinde Kur’an’ın ihtiyaçlara cevap vermek konusunda yetersiz kaldığını söylemiştir. Bu ihtiyaçları gidermek için Yahudi kültüründen etkilenilerek hadislerin sonradan ortaya çıktığını ve Yahudi sözlü kültüründe olduğu gibi hadislerin uzun süre sözlü olarak rivayet edildiğini söylemiştir.²¹⁵ Cook’tan farklı olarak Margoliouth, sözlü kültürün yazılması hususunda hadislerin daha önce yazıldığını söylemiştir.²¹⁶

Gregor Schoeler, Yahudilikteki sözlü gelenek ile hadisler arasında benzerlik olduğunu düşüncesinden hareketle bu konuda “*Mündliche Thora und Hadith: Überlieferung, Schreibverbot, Redaktion*” adlı müstakil bir makale yazmıştır. Bu konuda yazmış oldukları makaleleri ile iki isim Gregor Schoeler ve Michael Cook önemlidir. Schoeler ile Cook arasındaki en önemli fark Schoeler bir takım benzerliklerin olduğunu söylerken, Cook yazıya karşı muhalefetin Yahudilikten

²¹³ Hava Lazarus- Yafeh, “Some Differences Between Judaism And Islam As To Religions Of Islam” *Religion*, XIV: (1984), s.176-177.

²¹⁴ Micheal Cook, “The Opponents of the Writing of Tradition in Early Islam”, s.501.

²¹⁵ David Samuel Margoliouth, *Early Development of Mohammedanism*, New York 1914, s.66-68.

²¹⁶ David Samuel Margoliouth, “On Moslem Tradition”, s.113.

alındığını söylemiştir. Schoeler, Talmud ve hadisin sözlü rivayetinde benzer problemler olduğunu söylemiş ve bunları şöyle sıralamıştır²¹⁷:

1. Schoeler, hem Talmud'da hem de hadislerde benzer bir şekilde âmâların bilgiyi aktarmakta yeterli bir ravî olup olmadıkları konusu üzerinde tartışmaların olduğunu söylemiştir. Âmâlar yazıya bakarak bilgiyi kontrol edemediklerini ve bu durumun onların yeterli seviyede bir râvî olmalarına engel bir neden olduğunu söylemiştir.²¹⁸

2. Schoeler, öğrencilerin talmud ve hadisi dinledikleri esnada yazarak not aldıklarını söylemiştir. Yahudi öğrencilerin hafızaya yardımcı olması için yazı tahtaları, el yazması şeklindeki defterleri kullandıklarını söylemiştir. Buna karşılık İslamî tarafta da benzer bir durumun olduğunu, yazının kolayca silindiği yazı tahtalarının yanı sıra defterlerin kullanıldığını söylemiştir. Bu kayıtların kalıcı olarak tutulmaması nedeniyle bazı hocaların/âlimlerin öğrencilerinden ezberledikten sonra bu notlarını silmelerini istediklerini söylemiştir. Ayrıca yazıya karşı olan kişilerin hadislerin yalnızca baş ve son kısımlarının kaydedildiği yazılı kayıtlara karşı olmadıklarını söylemiştir.²¹⁹

3. Schoelere göre, yazı malzemesinin az olması ve bazen de bulunamaması nedeniyle, Yahudi ve Müslüman öğrencilerin zaman zaman duvarlara not almaları gerekiyordu. Ayrıca İslamî kaynakları Müslüman öğrencilerin bazen bu amaçla sandaletlerini ve avuç içlerini kullanmış olduklarını bildirdiğini söyler.²²⁰

4. Schoeler, her iki tarafta da, yazılı notların miktarının, (oldukça abartılı bir şekilde) deve yüküyle ifade edildiğini söylemiştir. Mar Zutra isimli kişinin, I. Tarihler 8: 37-38 ve 9: 43-44'e yönelik *haggadik*²²¹ yorumlarının 400 deveye yüklendiği iddiası ile, buna karşılık Mûsâ b. Ukbe'de toplanan Abdullah b. Abbas'ın bir deve yükü 'kitaplar'ını karşılaştırmıştır.²²²

5. Bir hoca tarafından duyulanların halkın kullanımı için yazılmaması gerektiğinden dinleyicilerin duydukları her cümleyi nakledenin ismiyle nakletmeleri

²¹⁷ Gregor Schoeler, "Oral Torah and Hadith Transmission, Prohibition of Writing, Redaction" s. 112.

²¹⁸ Gregor Schoeler, "Oral Torah and Hadith Transmission, Prohibition of Writing, Redaction" s. 112.

²¹⁹ Gregor Schoeler, "Oral Torah and Hadith Transmission, Prohibition of Writing, Redaction" s. 112-113.

²²⁰ Gregor Schoeler, "Oral Torah and Hadith Transmission, Prohibition of Writing, Redaction" s. 113.

²²¹ Haggada, Eski Ahit'te yer alan detaylı ve anlaşılması zor konuları; hikâyeler, fıkralar, vecize ve efsaneler ile daha çekici hale getirmek için uygulanan yorum metodudur.

²²² Gregor Schoeler, "Oral Torah and Hadith Transmission, Prohibition of Writing, Redaction" s. 113.

gerekliyordu... Mükünse sözü söyleyen daha önceki otoritelerin isimlerinin zikredilmesi istenmiştir: “Eğer isnad zincirini Mûsâ’ya kadar çıkartabiliyorsan çıkar” Horovitz’e göre, Talmud döneminde Yahudi okullarının bu uygulamasının İslam’da isnad sistemi için bir örnek olarak görülmesi gerekliyordu. Schoeler bunun imkânsız olmadığını söylemiştir. Ona göre Müslümanlarda kullanılan isnad sisteminin ortaya çıktığı dönemde Talmud’da kullanılan onaylama sistemine âşına yeterince Yahudinin mühtedinin İslam’a bu sistemi İslam’a taşımış olma ihtimalinin olduğunu söylemiştir. Ancak ona göre her iki tarafta paralel bir gelişmenin olması ihtimali daha güçlüdür.²²³

6. Schoeler en sonunda Yahudilikte öğrenim malzemesinin “kitap formunda” yayımlanmasının geciktirilemeyeceği oranda büyüdüğünü söylemiştir.²²⁴ O,benzer bir problemin hadislerde de olduğunu söylemiştir. Bağdat’ın da içinde bulunduğu Irak’ın merkezlerinde olduğu gibi hadislerin ezberden rivayet edilmesi mecburiyetinden vazgeçilmişti.²²⁵

Schoeler, Yahudilikte sözlü öğretinin uzun süre neden yazılmadığı ve sözlü olarak aktarıldığı sorusuna cevap olarak beş açıklamadan bahseder. Ve ona göre bu açıklamaların çoğu salt varsayımlara dayanmıştır. Çünkü bahsedilen nedenlerin dayandığı bir metin veya destekleyecek nitelikte bir delilin olmaması bu açıklamaların varsayımlara dayandığını göstermiştir. Seyrek de olsa öne sürülen fikirlere bazıları:

1.Yazma yasağı hukuk öğretimini az sayıda değerli ve yetkin bilgin kişilerle sınırlandırmak anlamına geliyordu. 2. Yazma yasağının sadece bir tane yazılı Tora olması gerektiği şeklinde mistik bir nedeni vardı.²²⁶ 3. Sapkın kişilerin metne ilaveler yapmalarına ya da benzer bir şekilde şüpheli bütün eserlerin akademilere girişine karşı bir tedbirdi.4. Yazma yasağının nedeni, güvenilmez ve hilekâr bir vasıta olarak kabul edilen yazılı söze güvenilmemesiydi. 5. Yasanın öğreticilerinin asıl amaçlarına göre sözlü öğreti tek, eksiksiz ve son olmalıydı. Çünkü yazmanın

²²³ Gregor Schoeler, “Oral Torah and Hadith Transmission, Prohibition of Writing, Redaction” s. 113.

²²⁴ Gregor Schoeler, “Oral Torah and Hadith Transmission, Prohibition of Writing, Redaction” s. 113.

²²⁵ Gregor Schoeler, “Oral Torah and Hadith Transmission, Prohibition of Writing, Redaction” s. 116.

²²⁶ Gregor Schoeler, “Oral Torah and Hadith Transmission, Prohibition of Writing, Redaction” s. 119.

yasaklanmasında ki amaç gerektiğinde yasaları uyarlama, uydurma, gerekirse değiştirme gibi bir imkân veren esnekliğin korunmasıydı.²²⁷

Schoeler, Yahudilikte yazımın yasaklanmasının nedenleri sıraladıktan sonra bu nedenlerin hadislerin yazılmasına karşı olan Müslüman âlimler tarafından da ileri sürüldüğünü söylemiştir. İlk iki maddenin aynı veya benzer olduğunu, üçüncü maddenin benzemediği, dördüncü maddenin Müslüman âlimlerin temel delili olduğu, beşinci ve asıl nedenin İslam'da her ne kadar fazla dile getirilmese de hadislerin yazılması yasağının arkasında çoğunlukla bu nedenin olduğu, şeklinde değerlendirme yapmıştır. Daha sonra düşüncesini desteklemek için İslamî kaynaklardan rivayetlere yer vermiştir.²²⁸

Oryantalistlerin iddia ettiği gibi Yahudi sözlü geleneğinin yazıya geçirilmesindeki genel tavrın hadisler üzerinde bir etkisinin olup olmadığı sorusunun cevabı Yahudi sözlü geleneğinin ne zaman yazıya geçirildiği ile alakalıdır. Bu konuda Özcan Hıdır'ın yapmış olduğu çalışması bu soruya cevap teşkil edebilecek niteliktedir. Hıdır, öncelikle Rabbânî Yahudiliğin önemli iki dönemi olan Tannâtik ve Amorâik dönem (M.S. 500) ile Gaonik Dönemde (IX. ve X. asra kadar) sözlü geleneğin yazıya geçirilmesine karşı muhalefetin olmadığını işaret eder. Rabbânî Yahudilik açısından en önemli devir olan Gaonik dönem, İslam'ın zuhûru ve ilk yayılma dönemlerine denk düşmekte ve bu döneme ait kaynaklarda yazıma karşı bir muhalefet bulunmamaktadır. Ayrıca hadislerin Yahudi sözlü geleneği fikrinden etkilenme neticesinde ortaya çıktığını söyleyen oryantalist Margoliouth, yazmış olduğu makalesinde Yahudi sözlü geleneğinin derlenip yazıya geçirilmesinin, Müslümanlardan etkilenmiş olabileceğini söyler.²²⁹ Dolayısıyla oryantalistlerin iddialarının aksine, Mişna ve Talmud'un yazıya geçirilmesi düşüncesinin hadislerin yazım faaliyetinden etkilenerek olduğunu söyleyebiliriz.²³⁰

²²⁷ Gregor Schoeler, "Oral Torah and Hadith Transmission, Prohibition of Writing, Redaction" s. 120.

²²⁸ Gregor Schoeler, "Oral Torah and Hadith Transmission, Prohibition of Writing, Redaction" s. 120.

²²⁹ David Samuel Margoliouth, "On Moslem Tradition", s.113. Margoliouth, miladi 1105'te (h.499) ölen bir rabbi'nin Yahudi sözlü geleneğinin kendi döneminde yazıya geçirildiğini söylemesini ve yazılı kaynak olarak Talmud'dan ilk bahseden eserin *Fihrist* olduğunu, onun da X. yüzyıla yakın bir dönem olduğunu söyler.

²³⁰ Özcan Hıdır, Yahudi Kültürü ve Hadisler, s. 506-507.

2.6. Hadislerin Yazım Faaliyetinin Başladığı Döneme Dair İddiaları

İlk dönemlerden itibaren Müslümanlar tarafından tartışılan yazılı-şifâhî rivayet konusu, oryantalistler tarafından da tartışılmış ve hatırı sayılır çalışmalar ortaya konmuştur.²³¹ Hadislerin ilk dönemden itibaren kişisel notlar şeklinde yazıldığını söyleyen oryantalistler yazdıkları makalelerinde veya yazılarında genellikle el-Hâtib el-Bağdâdi'nin yazmış olduğu “*Takyidü'l İlm*” isimli eserinden yararlanmışlardır. Bu bölümde oryantalistlerin yaptıkları çalışmalar neticesinde ortaya attıkları iddialara yer verilecektir.

2.6.1. Aloys Sprenger (1813-1893)

Hadislerin ilk dönemlerde yazı ile kayıt altına alınıp alınmadığı konusunu ciddi anlamda ilk araştıran Batılı araştırmacı Aloys Sprenger, 1813 yılında Avusturya'nın Tirol kasabasında doğmuştur. Yabancı dil öğrenmek konusundunda çok istekli olan Sprenger, Grekçe ve Latince'nin yanı sıra İngilizce, İtalyanca, İspanyolca ve İbranice öğrenmiştir. 1843'te Hindistan'a gitmiş, burada Delhi Medresesi'nde müdür olarak çalışmış, Avrupa dillerine ait eserleri Hint'çe ve Fars'çaya çevirmiştir. *Royal Asiatic Society*'de danışmanlık ve mütercimlik yapmıştır. İslam'ın ilk dönemlerinde geleneğin yapısı ve rivayetlerin güvenilirliği hakkında çok sayıda makale yazmıştır ve bu makalelerini *Journal of the Asiatic Society of Bengal* dergisinin farklı sayılarında yayınlamıştır. Arapça ve Farsça eserlerden oluşan geniş kitap koleksiyonu, Sprenger'in ölümünden sonra Berlin Kraliyet Kütüphanesi tarafından satın alınmıştır. Yapmış olduğu çalışmalarıyla şarkiyatçılığın her alanında ilgi uyandırmıştır. Sprenger İslam düşüncesi üzerine ortaya koyduğu görüşleriyle batılı araştırmacılar kadar çağdaşı olduğu Müslüman düşünürleri de etkilemiştir.²³²

Sprenger, hadislerin ilk dönemlerden itibaren yazılıp yazılmadığıyla ilgili olarak *Journal of Asiatic Society* dergisinde yayımlanan “On the Origin and Progress of Writing Down Historical Facts among the Muselmans”²³³ adlı makalesini

²³¹ Nimetullah Akın, “Hadislerin Yazılı Kaydı ve Literatür Esaslı Bir Disiplin Olma Süreci: A. Sprenger, I. Goldziher ve G. Schoeler'in Yaklaşımları”, *HTD*, VI/1: (2008), s.48.

²³² Detaylı bilgi için bkz., Erdem İlhan “Aloys Sprenger”, *DİA*, XXXVII, 421-422.

²³³ Aloys Sprenger, “On the Origin and Progress of Writing Down Historical Facts among the Muselmans”, *JAS*, V,1856, 303-329; krş. Dilek Tekin, “Yazılı-Şifâhî Rivayet bağlamında

yazmıştır. Sprenger'in yazmış olduğu bu makale kendisinden sonraki Batılı araştırmacıların temel başvuru kaynağı olmuştur. Sprenger makalesinde el-Hatîb el-Bağdâdî'nin "*Takyîdu'l-İlm*" adlı eserinden büyük oranda yararlanmıştı. Aslında bir bakıma el-Hatib'in eserinin İngilizce'ye tercümesi şeklidir diyebiliriz. Makalesinde konuyu *Takyîd'in* içeriğine uygun olarak şu dokuz başlık altında ele almıştır: Birinci bölümde, Hz.Peygamber'in hadislerin yazılmasına izin vermediğine dair rivayetlere ve açıklamalara yer vermiştir. İkinci bölümde, sahabenin hadislerin yazılmasının yasak olduğuyla ilgili görüşlerine yer vermiştir. Üçüncü bölümde, Tâbiî'nin hadislerin yazılması yasağı lehindeki görüşlerine yer vermiştir. Dördüncü bölümde, hadislerin yazılmasına izin verilememesinin nedenlerine yer vermiştir. Beşinci bölümde, Hz.Peygamber'in hafızası zayıf olan sahabeye yazıdan yardım almasını tavsiye eden ifadelerine yer vermiştir. Altıncı bölümde, sahabenin hadisleri yazması konusuna yer vermiştir. Yedinci bölümde Tâbiî'nden hadislerin yazılmasını onaylayanlara ve yazanlara yer vermiştir. Sekizinci bölümde el-Hatîb el-Bağdâdî'nin kitabın değeri hakkında kaydettiği çeşitli hadislere yer vermiştir. Dokuzuncu bölümde ise, el-Hatîb'in dışındaki müelliflerin yazım konusundaki görüşlerine yer vermiştir. Makaleden Sprenger yazılı kaydın var olduğu yönünde bir yaklaşıma sahip olduğunu anlaşılmaktadır.

Makalenin devamında da analiz ve tenkitte bulunmaksızın Arap kabilelerinden Hıristiyanlığı benimseyenlerin olduğu ve bunların arasında dini bir edebiyatın olduğu, Hz.Muhammed'in ilk eşinin amcası Varaka'dan, Daniel'in Kitabı'ndan, Halife Ömer'in Suriye, Mısır ve Pers'i fethi ile yeni bir dönemin başlaması ve İskenderiye Kütüphanesi'nden, ilk dönemlerde Abdullah b. Amr (ö.65/684) ve Abdullah İbn Abbas (ö.68/687) gibi sahabenin hadisleri yazmasından, Ömer b. Abdülaziz'in hadislere yönelik çabasından vb. İslam literatüründe geçen bilgilerle hadislerin yazılı kaydının varlığına işaret etmiştir.²³⁴

Sprenger şöyle söylemiştir: "*Hicretin ilk asrında hadislerin sadece hafıza ile muhafaza edildiğine genel olarak inanılmaktadır. 'Bana söyledi' anlamına gelen haddesenâ'nın genel olarak hadislerin rivayetinde kullanılan bir ıstılah olduğu*

Müslim'in Eser Sahibi Hocalarından Rivayetleri", doktora tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2015.

²³⁴ Aloys Sprenger, "On the Origin and Progress of Writing Down Historical Facts among the Muslims",s.375-381.

hatalı görüşü altında batılı âlimler, Buhârî'nin mecmuasında bulunan hiçbir hadisin ondan evvel yazılmamış olduğu fikrindedirler. Bu hatalı gözüküyor. İbn-i Amr ve diğer Ashab-ı Resul, onun sözlerini yazıya geçirdiler, onların bu örnek işi, birçok Tâbiîn tarafından takip edildi.”

Sprenger, hadislerin yazılı rivayeti ve yazılı rivayetin niteliği konusundaki asıl düşüncelerinden Hz. Peygamber'in hayatı ve öğretileri hakkında yazmış olduğu *Das Leben Und die Lehre des Muhammads* isimli üç ciltlik eserinde bahsetmiştir. Sprenger hadislerin yazılması yasağını bizzat Hz. Peygamber'in koymuş olabileceği ihtimalinin var olduğunu ve Hz. Peygamberin bu olumsuz tutumunun doğrudan hadislerin yazılmasına yönelik olmadığını, yasağın hadislerin kitap formunda ortaya konulmasına yönelik olduğunu söylemiştir. Bu ifadesi ile yazım yasağının alanını daraltmıştır. Sprenger'e göre yasağın aslında hadislerin Kur'an-ı Kerim şeklinde bir kitap olarak yazılmasına yöneliktir. Sprenger hafızaya yardımcı olmak için alınan notlar ile mecmualar ve kitaplar arasında ayırım yapılması gerektiğini söylemiştir. Dolayısıyla Müslümanlar ilk dönemlerde hatırlamak için yazılı notlar almışlardır ve Müslümanların arasında daha makul düşünenler yazılı notların alınmasına izin verildiği görüşündedir.²³⁵

Sprenger, Hz. Peygamber henüz hayatta iken Abdullah b. Amr b. el-As (ö.65/684)'ın hadisleri yazmasını, Abdullah b. Abbas (ö.68/687)'in kendisi için özel olarak tuttuğu yazılı kayıtlarının bir deve yüküne ulaşmasını ve İkrime'nin bu yazılı notlardan bazılarını kopya etmesini hadislerin yazılmış olduğuna dair örnek olarak vermiştir. Hz. Ali'nin kılıcının kınına muhafaza ettiği bir ruloya bazı hadisleri kaydetmesi, Hâlid b. Ma'den'in yazılı notlarını saklamak üzere düğmeleri olan ve deriden yapılmış küçük bir dosya hazırlaması, İbn Şihâb ez-Zührî'nin yazı yazacak malzeme bulamadığı zaman hadisleri sarı çizmesine not etmesi ve daha sonra onu temize çekmesini örnek göstermiştir.²³⁶

²³⁵ Aloys Sprenger, *Das Leben und die Lehre des Muhammads*, Berlin 1865, III, xciii. (nakleden Nimetullah Akın, “Hadislerin Yazılı Kaydı Ve Literatür Esaslı Bir Disiplin Olma Süreci: A. Sprenger, I. Goldziher ve G. Schoeler'in Yaklaşımları”, s.50)

²³⁶ Aloys Sprenger, *Das Leben und die Lehre des Muhammads*, III, xciv. (nakleden Nimetullah Akın, “Hadislerin Yazılı Kaydı Ve Literatür Esaslı Bir Disiplin Olma Süreci: A. Sprenger, I. Goldziher ve G. Schoeler'in Yaklaşımları”, s.51)

Sprenger'e göre başlangıçta yazım faaliyeti alınan bir takım notlarla sınırlı kalmıştır ve hiçbir zaman ezberin yerini almamıştır. Bir kısım muhaddis yazmış olduğu notlarını tam olarak ezberledikten sonra imha etmiş ve bir kısım muhaddiste, kendisi vefat ettikten sonra notlarının imha edilmesini vasiyet etmiştir. Fakat sonraki dönemlerde yazılı notlar çoğalmış, hadis defterleri şekline bürünmüş ve hicri birinci asrın sonuna doğru hadis defterlerinin ortaya çıkmasıyla sözlü rivayetin yanında yazılı rivayet de hadis rivayetleri arasında kendini göstermiştir.²³⁷

Sprenger, İbn İshak (ö.151/768) ve Buhârî (ö.256/869) gibi müelliflerin eserlerini oluştururken, şifâhî rivayetin baskısıyla sözlü rivayet gibi sundukları bir kısım rivayetleri aslında icazet yoluyla almış oldukları nüshalardan aktardıklarını söylemiştir.²³⁸

Sonuç olarak: Sprenger'in genel olarak hadisler hakkındaki düşüncesi şöyledir; “Benim görüşüme göre sünnetin sahihi uydurmasından daha fazla iken siyer ve biyografi literatüründe tam tersine sahihten daha fazla yanlış yer almaktadır. Ve yine bir hadisin ve benzerinin çok sayıdaki, versiyonu bize eleştiri imkânı sunmaktadır. Bu yüzden sünneti Kur'an ve dokümanlardan sonra en güvenilir kaynak olarak kabul ediyorum.” Sprenger'in kendi ifadesinden de anlaşıldığı üzere, hadislerin yazılı kaydıyla ilgili düşüncelerinin olumlu yönde olması ve İslam literatürüyle önemli ölçüde örtüşmesine rağmen, hadislerin sıhhatini de kabul ettiği anlamına gelmez.²³⁹

2.6.2. Sir William Muir (1819-1905)

İskoç asıllı İngiliz oryantalist Muir, otuz dokuz yıl boyunca Hindistan'da kalmıştır. Bu süre içerisinde İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'nde farklı kademelerinde görev yapmıştır. Şirketin siyasi statüsü iptal olunca da yeni kurulan Hindistan hükümetinin farklı birimlerinde görev yapmıştır. Ayrıca Hindistan'ın farklı yerlerinde Hıristiyan eğitimi veren okullar açmıştır. Royal Asiatic Society başkanlığı

²³⁷ Aloys Sprenger, *Das Leben und die Lehre des Muhammads, III*, xcvi-xcvi(nakleden Nimetullah Akın, “Hadislerin Yazılı Kaydı Ve Literatür Esaslı Bir Disiplin Olma Süreci: A. Sprenger, I. Goldziher ve G. Schoeler'in Yaklaşımları”, s.51-52)

²³⁸ Nimetullah Akın, “Hadislerin Yazılı Kaydı Ve Literatür Esaslı Bir Disiplin Olma Süreci: A. Sprenger, I. Goldziher ve G. Schoeler'in Yaklaşımları”, s.53.

²³⁹ Nimetullah Akın, “Hadislerin Yazılı Kaydı Ve Literatür Esaslı Bir Disiplin Olma Süreci: A. Sprenger, I. Goldziher ve G. Schoeler'in Yaklaşımları”, s.50-53.

ve Edinburg Üniversitesi rektörlüğü yaptı. 1867 yılında şövalyelik (sir) unvanı almıştır. 1905 yılında yapmış olduğu çalışmalarından dolayı altın madalya ve çeşitli ödüller aldı. Kendisine birçok üniversite tarafından şeref doktoru pâyesi verilmiş ve Edinburg Üniversitesi'nde adına bir enstitü (Arap ve İslam araştırmaları) açılmış bulunuyordu. Arap ve İslam araştırmaları alanında çok sayıda çalışmalar yapmıştır. Eserlerinden Muir'in bu alanda çalışma yapmasının asıl nedeninin İngiliz sömürge idaresinin politikasına katkı sağlamak, misyonerlik faaliyetlerine destek olmak, bilhassa Kur'an ve tefsir kaynaklarının Hristiyan vahyini teyit ettiğini ispatlamak ve İslam'ı ve Peygamberini asılsız eleştirileri ile yıpratmak olduğu anlaşılmaktadır.²⁴⁰

William Muir, Hz. Peygamber'in hayatına dair yazmış olduğu "*The Life of Mahomet And History of Islam, to The Era of The Hegira*"²⁴¹ adlı eserinin giriş kısmında hadis konusuna değinmiştir. Ona göre hadis, Peygamber'in biyografisinin ana malzemesini oluşturmaktadır. Hadislere bakış açısını şu sözlerinde görmek mümkündür: "Peygamberin hayatının belirgin olayları(ana hatları) Kur'an'dan alınan bilgilerle oluşturulabilir. Ancak hadis bize olaylar arasındaki ilişkileri belirleme imkânı vermektedir. Muhammed'in hadisleri Peygamber'in ashabının ve tabiinin gerçek veya sözde raviler zinciri tarafından toplandıkları, kaydedildikleri ve tasnif edildiği zamana kadar aktarılmasından ibarettir." Muir bu hadislerin nakledilme sürecinin çoğunlukla şifahi olduğunu söylemiştir.²⁴²

Muir'e göre, Hz. Peygamber'in vefatından sonra sahabe fetihler ile meşgul oluyordu. Bu nedenle aralarında yaptıkları konuşmalarda hadisler şifahi olarak nakledilmekteydi. Sonraki dönemlerde ise hayatta kalan sahabenin etrafını, Peygamber'i görmemiş fakat onu tanıma isteğinde olan bir sonraki nesil çevirmişti ve bu dönemde yoğun olarak Peygamber'in sözleri ve fiilleri naklediliyordu.²⁴³ Muir, göre zaman geçtikçe hayal gücünün artmış, Peygamber olağanüstü güçlere sahip biri olarak düşünölmeye başlanmıştı. Buna delil olarak da şu rivayetlere yer verir: Bir rivayette, Müslöman bir kişi Kufe mescidinde Huzeyfe'ye "Peygamber'e karşı nasıl

²⁴⁰ Detaylı bilgi için bkz.Christne Woodhead ,“Muir, Sir William”,*DİA*, XXXI,94.

²⁴¹ Bu eser, 19.yy.'da Batı'da Hz. Peygamber hakkında yapılan en kapsamlı çalışmadır. Arapça kaynaklar kullanılarak telif edilen ilk İngilizce çalışmadır. Eser İbn Hişâm, Vâkıdî, Tâberî gibi kaynaklara dayanılarak ve kısmen Sprenger'in *Life of Muhammed* adlı eserinin etkisinde kalınarak hazırlanmıştır.

²⁴² Sir William Muir, *The Life of Mahomet*, I, xxviii.

²⁴³ Sir William Muir, *The Life of Mahomet*, I, xxviii.

davranırdınız? diye sormuş, Huzeyfe “Allah için biz onu memnun etmeye çabalardık” şeklinde cevap vermiş, bunun üzerine o kişi “ Eğer ben onun zamanında yaşasaydım, ayaklarının yere basmasına izin vermezdim, gideceği yere omuzlarımda götürürdüm” demiştir. Bir başka rivayette de Hz. Peygamber’in hac sırasında saçlarını tıraş ettiğini ve saçlarının sahabe tarafından paylaşıldığını anlatan sahabinin sözüne yer vermiş, bunların abartılı bir saygı olduğunu söylemiştir.²⁴⁴ Tabiûn döneminde de hadislerin hızlı bir şekilde yayıldığını, devletin sınırlarının genişlediğini ve buna bağlı olarak bu genişleyen devletin Muhammed döneminden farklı yeni siyasî, hukukî ihtiyaçların ortaya çıktığını ve Kur’an’ın bu konu da yetersiz kaldığını söylemiştir. Muir söz konusu eksikliğin ‘sünnet’ ile giderildiğini ve Kur’an’dan sonra ikinci otorite olarak benimsendiğini söyler. Hadislerin hukukun gücü ve vahyin otoritesiyle donatıldığını ve bunun hadis uydurma faaliyetinin artmasına, Peygamber’e atfedilen gerçek veya sahte bütün rivayetlerin korunmasına sebep olduğunu söyler.²⁴⁵

Muir, hadislerin rivayet edilmesindeki sürecin çoğunlukla sözlü olarak aktarıldığını söylemiştir.²⁴⁶ Ona göre, şuanda var olan hadisler hicri birinci yüzyılın büyük çoğunluğunda kaydedilmemiştir. Hadislerin Hz. Peygamber henüz hayatta iken yazılı olarak kayıt altına alınmış olabileceği ve bu kayıtlardan kopyalanıp çoğaltılabileceğini inkâr etmemekle birlikte, hadislerin böyle bir kaydının varlığı hakkında kanıtların yetersiz, şüpheli ve çelişkili olduğunu söyler.²⁴⁷ Hz. Peygamber hayatta iken sahabe yazmış olsa bile bu yazılı kayıtların şuanda var olan hadislerin hiçbirisi ile ilişkilendirilemeyeceğini söylemiştir.²⁴⁸

Gerçekte hadislerin düzenli ve sürekli bir şekilde yazımı gibi bir uygulamanın olmadığını, yazım yasağının ise sahte olduğunu söylemiştir. Asıl tehlikenin hadislerin Kur’an’ın yerini alması olduğunu iddia eder.²⁴⁹ Hadislerin ilk başlarda tamamen sözlü olarak nakledilmesi nedeniyle sadece şüpheli olmakla kalmadığını

²⁴⁴ Sir William Muir, *The Life of Mahomet*, I, xxix. Bu rivayetleri İbn Hişam ve İbn Sa’d’dan nakletmektedir. İbn Hişam, “es-Sîretü’n- Nebeviyye,” thk. Mustafa es- Sekkâ, Mısır 1995, III, 263; İbn Sa’d, “Kitabü’t-Tabakâti’l-Kebir”, thk. Ali Muhammed Ömer, Kahire 2001, VIII, 213.

²⁴⁵ Sir William Muir, *The Life of Mahomet*, I, xxxi.

²⁴⁶ Sir William Muir, *The Life of Mahomet*, I, xxviii.

²⁴⁷ Sir William Muir, *The Life of Mahomet*, I, xxxii.

²⁴⁸ Sir William Muir, *The Life of Mahomet*, I, xxxv.

²⁴⁹ Sir William Muir, *The Life of Mahomet*, I, xxxv.

aynı zamanda inanç ve önyargılardan da etkilendiğini söylemiştir. Ona göre, hadislerin ilk başlarda şifahi olarak rivayet edilmesi, onu hata ve uydurmalara karşı her türlü kontrol imkânından mahrum etmiştir. Bu nedenle ilk başlarda gerçek olan rivayete, hata ve uydurmanın karışmasını hiçbir tedbirin engelleyemeyeceğini söylemiştir.²⁵⁰ Muir, Ömer b. Abdülaziz'in, hadislerin toplanması için resmi emir verdiğini ancak h.II. asrın ortası veya sonlarından önceki bir döneme ait hadis derlemelerinin olmadığını söyler. Şuanda bizlere ulaşan hadislerin ilk yüzyılda kaydedilmemiş olduğunu söyler.²⁵¹ Dolayısıyla mevcut hadis derlemelerinin bahsedilen yazılı malzemeden kopyalandığı veya onlardan çoğaltıldığı anlamına gelmeyeceğini söyler.

2.6.3. Reinhard Dozy (1820-1883)

21 Şubat 1820'de Leiden'de doğan Reinhard Dozy, Protestan bir aileye mensuptur. 1837'de girdiği Leiden Üniversitesi'nde, filoloji, edebiyat ve tarih alanlarında büyük başarı gösterdi. Şark dilleri uzmanı olan Weijers'le tanışmış ve ondan uzun süre ders almıştır. Hocasının tavsiyesi üzerine Endülüs tarihi ve edebiyatının kaynaklarına yöneldi ve "Arap Kaynaklarına Göre Abbâdîler" konulu bir çalışma yaptı. Endülüs tarihi araştırmalarına yardımcı olması için İspanyolca öğrendi. 1850 yılında Leiden Üniversitesi tarih kürsüsüne atandı ve 1861-1867 yılları arasında Doğu dilleri kürsüsünde çalışan Dozy, çeşitli ülkelerde bulunan çok sayıda tarih akademisinin üyeliğine seçildi. Bazı ülkelerin devlet başkanlarınca nişanlar ile ödüllendirildi. 1883 yılında Leiden'de öldü. İyi derecede Fransızca, İngilizce, Almanca, İtalyanca ve Portekizce bilmekle birlikte Dozy, ilmi çalışmalarını daha çok Fransızca ile yaptı.²⁵²

Dozy'nin yazmış olduğu Tarih-i İslamiyet adlı eseri doğrudan hadis meseleleri ile alakalı bir eser değildir. Dolayısıyla eserinde hadis konusu ile ilgili bir bölüm veya başlık açmış değildir. Ancak eserinin birinci cildinin bir sayfasında hadislerin hicri ikinci asırda yazılmaya başladığı yönündeki ifadesi nedeniyle burada yer verilmiştir.

²⁵⁰ Sir William Muir, *The Life of Mahomet*, I, xlix.

²⁵¹ Sir William Muir, *The Life of Mahomet*, I, xxxii.

²⁵² Detaylı bilgi için bkz. Mehmet Özdemir, "Reinhard, Dozy," *DİA*, IX, 513-51.

Dozy, İslam'ı eleştirirken genellikle Hz. Peygamber, vahiy ve Kur'an'a yönelik iddialarda bulunmuştur. Kur'an'ın yetersiz olduğunu ve Doğu milletlerinin bir din "müessesinden" hayatlarının her safhası ve ayrıntısı hakkında tafsilatlı bilgi edinmek istediklerini, sünnete bu noktada ihtiyaç duyulduğunu belirtmiştir. Dozy'e göre hadislerin Hz. Peygamber hayatta iken yazılması mümkün olduğu halde, genellikle 'anane'yoluyla korunduğunu, yazılmalarının ancak hicri ikinci asırda yaygınlaştığını söylemiştir. Dozy, hadisler Emevi döneminde toplansaydı uydurma hadislerin daha az olacağını, ancak ilk hadis mecmualarının Abbasi hanedânını desteklemek üzere değiştirilen veya uydurulan hadislerden oluşturulduğunu söylemiştir.²⁵³

2.6.4. Alfred Von Kremer (1828-1889)

Avusturya asıllı Kremer, 1828'de Viyana'da doğmuştur. Hukuk eğitimi alan Kremer, daha sonra Müslümanların konuştukları diller üzerinde çalışmalar yapmıştır. Viyana Bilimler Akademisi'nin desteğiyle Halep ve Şam'da bulunmuştur. Asıl çalışma alanı İslam kültür tarihidir. Kremer'in yaptığı çalışmalar Batılı Araştırmacılar arasında özel bir yere sahiptir.²⁵⁴

Kremer'in hadislerin yazılı rivayeti konusundaki düşüncesi, Hz. Peygamber'in söz ve fiillerinin açıklamalarının kısmen sözlü, kısmen de yazılı olarak aktarıldığı, ancak kademeli olarak sistematize edildiği yönündedir. Kremer, hadislerin ilk zamanlarda esasen sözlü rivayet edildiğini ve hadislerin hafızalarda muhafaza edildiğini söylemiştir. Yazının ise yalnızca Kur'an nüshalarının/metinlerinin çoğaltılması ile resmi mektuplar veya belgelerin hazırlanması için kullanılması görüşünün hâkim olduğunu söylemiştir. Ona göre, hadislerin yazılması hakkındaki sahabenin çeşitli sözleri, yazının hadislerin sistematik olarak kaydedilmesi amacıyla kullanılmasını yasaklamakla ilişkiliydi. Ancak özellikle önemli metinlerin, uzunlukları nedeniyle doğru hatırlanamadığı için, ilk başlarda yazıldığını söylemiştir.²⁵⁵

²⁵³ Reinhard Dozy, Tarih-i İslamiyet, trc. Abdullah Cevdet, Kahire 1908, I, 161- 162; İbrahim Hatipoğlu, "Osmanlı Aydınlarınca Dozy'nin Tarih-i İslamiyet'ine Yöneltilen Tenkitler", *İAD*, 1999, III, 209.

²⁵⁴ Detaylı bilgi için bkz. Turgut Akpınar, "Kremer, Alfred Von", *DİA*, XXVI, 289.

²⁵⁵ Alfred Von Kremer, *The Orient Under The Caliphs*, s. 373.

Kremer, Kur'an'ın yanı sıra, metnin uzunluğu veya içeriğini hesaba katarak, bazı önemli kaidelerin yalnızca hafızaya güvenilmeyip, yazılı olarak kaydedildiğini söylemiştir. Bu kaideler daha çok zekât ve ceza hukukuyla ilgiliydi. Kremer, Arap edebiyatının en eski belge kalıntılarının Kur'an metinlerinin yanı sıra Sünnet metinlerinin olduğunu söylemiştir. Kısa anekdotlar şeklindeki hadislerin aktarılmasında hafızaya yardımcı olarak yazıldığını söylemiştir. O dönemlerde hadislerin bir kitap şeklinde toplanılmasının hiç düşünülmediğini, özellikle de çoğu sahabenin ezberledikten sonra hadis koleksiyonlarını imha ettiklerini söylemiştir. Hatta bazılarının öldükten sonra toplanan ve kaydedilen hadislerinin gömülmesini istediklerine işaret etmiştir. Bu uygulamanın hicri üçüncü yüzyıla kadar devam ettiğini söyler. Bazı sahabenin ise hadislerini yazıyla kayıt altına aldığını ve bunu kişisel notlar şeklinde kullandıklarını söylemiştir. Kremer, bunun yanı sıra bir hadisin sahih olarak kabul edilebilmesi için her zaman sözlü olarak aktarılmalı ve son raviden Hz. Peygamber'den şahsen duyduğunu doğrulayan kişiye kadar kopuksuz bir senedle aktarılmış olması gerektiğini söylemiştir. Hz. Peygamber'den sonra (muhtemelen daha erken) bu dağınık notların ikinci yüzyılın başlarında veya ortasına kadar düzenlenmeye, elenmeye ve sistematize edilmeye başladığını söylemiştir.²⁵⁶

Sonuç olarak Kremer'in ifadeleri doğrultusunda hadislerin ilk dönemden itibaren yazıldığı, bazı sahabenin kişisel olarak notlara sahip olduğu şeklinde bir düşünceye sahip olduğunu anlıyoruz. Hadislerin yazılmasının yasaklanması konusunda ise, hadislerin sistematik bir şekilde yazılmasının yasaklandığı yönünde bir düşünceye sahiptir.

2.6.5. Ignaz Goldziher (1850-1921)

1850 yılında doğan Macar asıllı Ignaz Goldziher, koyu Yahudi bir dini çevrede büyüdü. Beş yaşında itibaren Tevrat dersleri almaya başladı. On altı yaşında Budapeşte Üniversitesi Türkiyat Bölümü'nün kurucusu Arminius Vambéry'in öğrencisi olmuş ve ondan Türkçe, Farsça ve Arapça öğrendi. Macar Eğitim Bakanlığı'nın bursuyla Almanya'ya gitti ve burada iki yıl kaldı. Bu sürede Berlin ve Leipzig'de Arap ve Sami filolojisi dersleri aldı. Goldziher hocaları, Yahudiliğin

²⁵⁶ Alfred Von Kremer, The Orient Under The Caliphs, s.374-375.

İslam'a tesiri konusunda doktora tezi hazırlamış olan Abraham Geiger ve Ortaçağ'da İslamiyet Yahudilik ilişkisi konusunda uzman Moritz Seinschneider'in tavsiyesi üzerine doktora tezini XIII. asırda Kitab-ı Mukaddes'i Arapça olarak yazan dilbilgini bir Yahudi müfessir ve tefsiri konusunda "Studien über Tanchüm Jeruschalmi (Tanchüm Jeruschalmi hakkında bir araştırma) adıyla 1870 tarihinde tamamladı. Doktorasının ardından bir yıl süre ile Leiden ve Viyana'da Arapça yazmalar üzerine çalışma yaptı. 1873-1874 tarihleri arasında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Eğitim Bakanlığı tarafından temin edilen bursla bir Yakındoğu seyahatine çıktı. Bu seyahatinde Ezher Üniversitesi hocalarının derslerini takip etti ve bu seyahat sayesinde Arap ilim çevrelerinde dikkate değer bir şöhret elde etti. 1892 yılında Macar İlimler Akademisi üyeliğine seçildi. 1904 yılında Budapeşte Üniversitesi Sami Dilleri Kürsüsü'ne profesör olarak atandı. Altmış yaşına geldiğinde, Batı'da şarkiyat araştırmalarının zirve şahsiyeti olarak Macar Krallığı'na saray müşaviri olarak atandı. 13 Kasım 1921'de Rotlauf'da öldü.²⁵⁷

Goldziher ortaya attığı fikirler ile kendisinden sonraki oryantalistik çalışmaları önemli ölçüde etkilemiştir. Goldziher'in *Muhammedanische Studien* adlı kitabının ikinci cildi hadis ile ilgilidir. Bu ciltte hadis ve sünnet, Emeviler ve Abbasiler, İslam'da fırka kavgaları ve hadis, hadis uydurmalarına karşı tepki, talebü'l-hadis, hadislerin yazı ile tesbiti, hadis literatürü, hadis ve Yeni Ahit gibi pek çok hadis konusu yer almaktadır.

Goldziher, kitabında 'The Writing Down Of The Hadith' (hadislerin yazılması) adlı başlık altında hadislerin yazılması konusunu ele almıştır. Goldziher'e göre İslam'ın erken dönemlerinde yazının Kur'an'a hasredilip, hadislerin onun sözlü öğretisi olarak yer aldığı düşüncesi aldatıcı yanlış bir kıyastır ve birçok yanıltıcı düşünceye sebep olmuştur.²⁵⁸ Ona göre Sprenger'in yazmış olduğu makalesi hadislerin asıl kaderinin şifahî rivayet olduğu hakkında düşünceyi yıkan pek çok

²⁵⁷ Detaylı bilgi için bkz. Tahsin Görgün, "Ignaz Goldziher", *DİA*, XIV,102-111; Mehmet Sait Hatipoğlu, "Ignaz Goldziher", *DİA*, XIV,102-104; İbrahim Hatiboğlu, "Goldziher ve Kullandığı Metodun Hadise Yaklaşımına Etkisi", (Ed.Ahmet Yücel), *Oryantalistlerin Gözüyle İslam*, İstanbul 2003, s.17-22.

²⁵⁸ Ignaz Goldziher, *Muslim Studies*, II, 181. krş. Dilek Tekin, "Yazılı- Şifahî Rivayet Bağlamında Müslim'in Eser Sahibi Hocalarından Rivayeti", Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2015.

malzeme sunmuştur. Dolayısıyla Goldziher'in hadislerin yazılmasıyla ilgili görüşleri Sprenger ile hemen hemen aynıdır.

Öncelikle Goldziher'in genel olarak hadisler ile ilgili temel düşüncesi, hadislerin sonradan gelişen süreç içerisinde icat edildiğidir. Bu bakış açısı neticesinde hadisleri “toplumun gelişme ve tekâmül sürecinde ortaya çıkan eğilimlerin bir yansıtıcısı”²⁵⁹ olarak görmüştür. Goldziher'e göre hadis Müslümanlar arasında çıkan siyasi çatışmalar ve ihtilaflarda tarafların kendi görüşlerini Peygamber otoritesiyle destekleme teşebbüsü sonucunda ortaya çıkmıştır. Ona göre, toplumda her grup kendi düşünceleri doğrultusunda hadisler uydurmuştur ve Müslüman âlimler bunları ayırt etmek de başarısız olmuştur. Goldziher, hadislere o dönemdeki toplumun genel durumu hakkında bilgi almak için bakılabileceğini söylemiştir.²⁶⁰ Dolayısıyla hadisleri dini metinler olarak değil, daha çok tarihi metinler olarak görmüştür. Bu düşünceden hareketle hadislerin metinlerine bakarak onların hangi tarihte ortaya çıkarılmış olabileceğini ileri sürmüştür.

Goldziher, büyük hadis külliyatlarındaki hadislere şüphe ile yaklaşmıştır ve buralarda bulunan hadislerin çok azının gerçek olduğu, çoğunluğun ise sonradan uydurulduğu düşüncesindedir. Buralarda yer alan hadisler ile meşgul olmanın “iyimser güvenden daha çok şüpheli ihtiyatlılığa yol açmıştır”²⁶¹ demiştir. Bu nedenle Buhârî başta olmak üzere sahih hadis kaynaklarındaki hadislerin az bir kısmı hariç çoğu uydurmadır. Ona göre bu hadislerin Hz. Peygamber'le ilgisi yoktur. “Kim kasten benim adıma yalan uydurursa cehennemdeki yerine hazırlansın” şeklindeki mütevatir hadisi kendi görüşü yönünde yorumlamış ve Hz. Peygamber döneminde

²⁵⁹ Ignaz Goldziher, *Muslim Studies*, II,19. Goldziher hadislerin çoğunluğunun hicri ikinci yüzyılda geçirdiği dini, tarihi ve sosyal gelişmenin bir sonucu olduğunu düşünür. Dolayısıyla metinlerin içeriklerinden ortaya çıktığı tarihi belirlemeye çalışır. Buradaki temel bakış ise hadislerin sahih olduğu değil, sonraki dönemlerin ürünü olduğu anlayışıdır. Detaylı bilgi için bkz. Fatma Kızıl, “*Oryantalistlerin Hadislerin Menşeiine Yönelik Yöntemleri*” Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), Bursa 2005; Süleyman Doğanay, *Oryantalistlerin Hadisleri Tarihlendirme Yaklaşımları*, İstanbul 2013.

²⁶⁰ Oryantalistlerin hadislere yönelik ortaya sürdüğü bir yöntem “ Hadislerin Tarihlendirilmesi”. Ahmet Yücel, *Oryantalist Hadis Anlayışı ve Eleştirisi*, s.179; Ignaz Goldziher *Muslim Studies*, II, 104, Goldziher, hadislerin isnadlarını uydurma olarak kabul ettiği için hadisin metninden hareketle hadisin hangi tarihe ait olduğunun tespit edilebileceğini söylemiştir.

²⁶¹ Ignaz Goldziher, *Muslim Studies*, II, 19.

onun adına yalan uydurma vakasının oldukça yaygın olduğuna delil olarak kullanmıştır.²⁶²

Goldziher'i hadislerin sahihliğine dair şüpheye götüren sebeplerden biri, sonraki kaynaklarda bulunan rivayetlerin önceki dönemlere ait yazılı kaynaklara referansta bulunmaması ve hadislerin isnadlarında yazılı rivayet değil şifahî rivayet anlamına gelen terimlerin kullanılmış olmasıdır.²⁶³

Her ne kadar hadislerin gerçekliği konusunda şüphe etse de İslam'ın ilk dönemlerinde hadislerin yazılmış olabileceğini söylemiştir. Hadislerin yazılmasının onun korumak için en eski yöntem olduğunu işaret etmiştir. Goldziher hadislerin yazılması ile ilgili olarak yazım yasağının Hz. Peygamber tarafından konulmadığını ve sahabe arasında da hadislerin yazımı konusunda olumsuz bir düşüncenin olmadığını söylemiştir. Ona göre, hadisleri yazılı olarak muhafaza konusundaki isteksizlik yalnızca sonraki dönemlere ait bir durumdur.²⁶⁴

Hadislerin İslam'ın ilk yıllarında yazılı olarak kaydedildiğini bir vakıa olarak kabul edip bu konuda şöyle demiştir: “Sahabe ve Tâbiinin, Peygamber'in söz ve emirlerini yazmak yoluyla unutulmaktan korumak istemiş olmalarına dair hiçbir engel yoktur. Sıradan insanların hikmetli sözlerinin sahifelerde yazılı olarak muhafaza edildiği bir çevrede, Peygamber'in sözlerinin devamı nasıl olur da şifahi rivayetin muhafazasına terk edilebilirdi?”²⁶⁵

Goldziher, Hz. Peygamberin ashabının çoğunun hadisleri sahifelere kaydettiğini ve bu sahifelerini de yanlarında taşıdığını söylemiştir. Bu sahifeleri öğrendikleri bilgileri başkalarına aktarmak için daha doğrusu eğitim ve irşad için kullanmaktaydılar.²⁶⁶ Goldziher göre, sahabeden bazısına ait sahifeler o dönemde yazının varlığını gösterir. Bu konuda Sa'd b. Ubâde'nin kitabını, Abdullah b. Amr b.

²⁶² Ignaz Goldziher, *Muslim Studies*, II, 127-128. Goldziher bu rivayetin çok yaygın olan hadis uydurma faaliyetini durdurmak için uydurulmuş bir rivayet olduğunu söylemiştir. Yine Goldziher göre, o dönemde hadis uydurmalarına karşı geliştirilen reaksiyonlardan bir diğerinin hadisçiler arasında ortaya çıkan 'isnad' yöntemi olduğunu söyler.

²⁶³ Herbert Berg, *The Development of Exegesis in Early Islam: The Authenticity of Muslim Literature from the Formative Period*, Richmond Curzon Press 2000, s.9.

²⁶⁴ Ignaz Goldziher, *Muslim Studies*, II, 22.

²⁶⁵ Ignaz Goldziher, *Muslim Studies*, II, 22. Goldziher İslam'dan önce Arapların hikmetli sözleri sahifelere yazdıklarını söylemiştir. Bu konuda verdiği örnekler için bkz. *Muslim Studies*, II, 190-191.

²⁶⁶ Ignaz Goldziher, *Muslim Studies*, II, 22.

As'ın Sahîfetü's- sâdika isimli kitabını, Semura b. Cündeb'in kitabını ve Câbir b. Abdullah'ın sahifelerinin örnek olarak gösterilebileceğini söylemiştir.²⁶⁷ Goldziher, ayrıca Şîflerin de birtakım eski sahifelere sahip oldukları şeklinde iddialarının bulunduğuna işaret etmiştir. Bu konuda Esmâ bint Umeys'in sahifesini örnek vermiştir. Ancak Şîflere ait bu sahifelerin güvenilir olmadığını söylemiştir.²⁶⁸

Goldziher, hadislerin yazım yasağının temel sebebi olarak Ehl-i rey ile Ehl-i hadis arasındaki mücadeleyi kabul etmektedir.²⁶⁹ Hadislerin yalnızca sözlü olarak rivayet edilebileceği şeklindeki yanlış anlayışın Müslümanlar arasında birçok savunucusunun olduğuna işaret etmiş ve bu düşüncenin yerleşmesinde Ehl-i re'y in etkili olduğunu söylemiştir. Ona göre, ehl-i rey için az sayıda yazılı hadisin bulunması, bir konuda fikhî hüküm verilirken rahatlık olacaktı. Bu çerçevede Ehl-i rey görüşlerini desteklemek için birkaç rivayet icat edildi. Goldziher'e göre her iki tarafta karşı tarafa üstün gelebilmek için kendi düşüncelerini Hz.Peygamber'e nispet etmiştir.²⁷⁰

Goldziher daha sonra yazmış olduğu "Kampfe um die Stellung des Hadit im Islam" isimli makalesinde hadislerin yazılmasına karşı çıkılmasında başka nedenlere de işaret etmiştir. Ona göre ilk dönemlerde diyet konusu gibi doğruluğunu herkesin kabul ettiği konularda hadislerin yazılmasına karşı çıkmamıştır. Ancak içerik olarak henüz muttasıl bir şekilde tatbikata erişmemiş olan diğer konularda hadislerin yazılmasına olumlu bakılmadığını söylemiştir. Yazılı hadislerin devamlı olarak artmasının tereddütlü kişilerin düşüncesine daha çok malzeme verdiğini söylemiştir. Bir diğer sebebin de Hz. Peygamber'in Kur'an'ın dışında da vahiy aldığı düşüncesine bağlı olarak, ihtilafli konuların vahiy haline getirilme tehlikesinden dolayı hadislerin yazılmasına karşı çıkmıştır.²⁷¹

Hadislerin yazımının yasak olmasının ilk dönemlerde yerleşmiş ve genel kabul görmüş bir eğilim olmadığını söylemiştir. Şayet ilk dönemlerde genel kabul gören bir durum olsaydı Ebû Hureyre'ye ait hadislerin yazılmasının olumlu

²⁶⁷ Ignaz Goldziher, *Muslim Studies*, II,22-23.

²⁶⁸ Ignaz Goldziher, *Muslim Studies*, II, 23.

²⁶⁹ Ignaz Goldziher, *Muslim Studies*, II, 181.

²⁷⁰ Ignaz Goldziher, *Muslim Studies*, II, 181.

²⁷¹ Ignaz Goldziher, "Kampfe um die Stellung des Hadit im Islam" isimli Almanca makalesinin Türkçe'ye çevrilmiş hali, "İslam'da Hadisin Yeri Etrafında Mücadeleler", çev. Cihad Tunç, *AÜİFD*, XIX, 1973, s.226-227.

karşılandığı Abdullah b. Amr b. El-As'ın hakkındaki rivayet gibi rivayetlerin aktarılmasının mümkün olamayacağını belirtir.²⁷² Bu gibi rivayetler ile ehl-i hadis hadislerin çok erken dönemlerden itibaren yazıldığına delil olarak göstermiştir. Goldziher'e göre sahabeye ait sahifelerin tarihi değeri ne olursa olsun hadisler hicri birinci yüzyıldan itibaren yazılmaya başlanmış ve bu yüzyılın sonunda hadislerin yazılması faaliyeti tartışmasız olarak kabul edilmiştir. Zühri döneminde ise hadislerin yazılı belgelerden rivayeti doğal olarak kabul edilmiştir. Goldziher, çeşitli ilim dallarına ilgi duyması hakkında övgü ile bahsedilen Zühri'nin bir kitap kurdu olduğunu, etrafındaki kitapların çokluğu sebebiyle ailesini ve arkadaşlarını ihmal ettiğini söylemiştir. Bu nedenle eşinin "*Sevgili eşim, bu kitaplara katlanmak üç kumaya katlanmaktan daha zor geliyor bana*" dediği kaynaklarda geçmektedir.²⁷³

Goldziher, hadislerin ilk dönemlerde yazılmadığı düşüncesini kabul etmemekle birlikte, İslam'ın ilk dönemlerde kullanılan kitap kavramı gerçek anlamda kitap olmadığını altını çizmektedir. Ona göre, kitap kelimesi ile ifade edilen Müslümanların değişik zamanlarda duydukları ifadeleri kendi kullanımları için kaydettikleri özel yazılı notlar şeklindeki koleksiyonlardır. Goldziher bu sahifeleri bizzat kişinin iştiden veya okumadan basit bir şekilde aldığını ve bu sahifelerin içerdikleri metinleri rivayet yoluyla alınmış gibi muamele gördüklerini söylemiştir. Goldziher, örnek olarak Abdullah b. Lehia'yı göstermiş, yangında notlarının yanmasından sonra Abdullah b. Lehia'nın güvenilirliğini kaybettiğini söylemiştir.²⁷⁴

Goldziher, hadislerin yazılmasının yaygınlık kazanmasına rağmen, hadislerin yazılmasına karşı çıkan kişilerin de var olduğunu fakat bu muhalefetin daha sonraki önyargıların bir sonucu olduğunu söylemiştir. Bu konuda Abdurrahman b. Harmele el-Eslemî'nin hafızasının zayıflığından dolayı hadisleri yazmak için hocası Saîd b. el-Müseyyeb'ten özel izin almasını örnek vermiştir. Ona göre bu dönem ve sonrasında 'kâğıttan ve kitaptan' uzak duran hadisçiler kuraldan çok istisnaydılar.²⁷⁵

Goldziher'e göre, hadislerin sadece hafıza yoluyla mı yoksa yazıyla kaydedilerek mi muhafaza edilecekleri tartışmasının teoride kaldığını, pratikte hiçbir

²⁷² Ignaz Goldziher, *Muslim Studies*, II, 182.

²⁷³ Ignaz Goldziher, *Muslim Studies*, II, 182.

²⁷⁴ Ignaz Goldziher, *Muslim Studies*, II, 182-183.

²⁷⁵ Ignaz Goldziher, *Muslim Studies*, II, 183.

etkisi olmayan bu tartışmalar ciddi olarak gözden geçirilmiş, sahih hadis külliyyatının yazıldığı zamana kadar devam etmiştir. Goldziher'e işin ilginç olan tarafı hadislerin yazılmasını genel olarak kabul gördüğü ve hadislerin yazılması faaliyetinin toplumda hızlı bir şekilde yaygınlaştığı bir dönemde dahi sözlü olarak rivayeti savunanların var olmasıdır.²⁷⁶

Goldziher, birbirine karşı olan iki grubun görüşlerinin yansımalarını hadislerde görülebileceğini söylemiştir. Her bir grubun kendi görüşüne delil olabilecek hadisler uydurduğunu iddia etmiştir. Bir tarafta Ehl-i re'y Hz. Peygamber'e "*Benden Kur'an'dan başka bir şey yazmayın, her kim benden Kur'an dışında bir şey yazmışsa hemen silsin*" şeklinde bir söz isnad etmiştir. Diğer tarafta da Ehl-i hadis Abdullah b. Ömer'in "*İlmi bağlayayım mı?*" sorusuna Hz. Peygamber'in "*evet*" cevabını verdiği şeklinde, Hz. Peygamber'den işitilen her şeyin yazılmasına izin veren rivayetler isnad etmişlerdir. Ayrıca hadislerin yazılmasına karşı çıkılmasında, hadislerin yazılması durumunda yeterince saygı gösterilmemesi ya da geçmiş ümmetlerde olduğu gibi fazlaca meşgul olup Allah'ın kitabını ihmal etme gibi nedenlerin de bulunduğuna işaret etmiştir.²⁷⁷

Goldziher, bu tartışmada taraflar didaktik söz ve şiirlerden destek aldıklarını ve kendi görüşlerini destekleyen birçok hikâyeye uydurduklarını söykemiştir. Bir tarafta "*كل علم ليس في القرباس ضع*" kağıtlarakaydedilmeyen her bilgi kaybolur gider", "*احفظ شيئا الكتاب*, kitap en güzel şeyhtir", "*defter ne güzel muhaddistir*" gibi herkesçe bilinen veciz ifadeler ve kendilerine çokça saygı duyulan Ehl-i hadise ait sözlere başvuruldu. Hadisçi Şa'bi'ye "*defter ne güzel muhaddistir*" sözüyle saygınlık kazandırıldı. Ahmed b. Hanbel'e ise "*احفظ شيئا الكتاب*, kitap en güzel şeyhtir" sözü söyletildi. Bu çerçevede sadece hafızaya ve şifahi rivayete güvenildiğinde, metnin sıhhatinin ne kadar tehlikede ve ilaveler ve değişimlere açık olduğunu göstermeyi hedefleyen hikâyeler mevcuttu.²⁷⁸

Hadislerin yazılmasını savunanların karşısında tamamen şifâhî rivâyeti tavsiye eden ve yazıyı ayıplayan muhalifler yer alıyordu. Şifâhî rivayet taraftarları da benzer ifade ve hikâyelerle hadislerin yazılı kaydının yasaklığını savunuyorlardı. Bir

²⁷⁶ Ignaz Goldziher, *Muslim Studies*, II, 183.

²⁷⁷ Ignaz Goldziher, *Muslim Studies*, II, 184.

²⁷⁸ Ignaz Goldziher, *Muslim Studies*, II, 185.

haberde Halife Abdülmelik'ten işittiği haberi yazmak için izin isteyen eş-Şa'bî'nin bu isteği halife tarafından "نحن معشر لا نكتب أحدا شيئا" *biz hiç kimseye bir şey yazdırmamakla meşhur bir topluluğuz*" diyerek reddetmiştir. Üçüncü yüzyılın ortalarında Buhârî ve Müslim'in çağdaşı Ebû Ali el-Basrî ise "İlim taliplerinin kitaplara kazınmış olanlardan başka bir şey öğrenmedikleri bir dönemde gayret ve şevk ile kulaklarını mürekkep hokkası, kalplerini de yazı yazılan bir defter olarak gören" kişileri tercih etmekteydi.²⁷⁹

Sonuç olarak, Goldziher, Hz. Peygamber'in söz ve fiillerinin sahabe tarafından sahifelerde yazılı kayıt altına alınmasını kabul etmektedir. Goldziher hadislerin yazılması konusundaki tartışmaların başlangıçta olmadığı, daha sonraki dönemlerde ortaya çıktığını söylemiştir. Zira Peygamber ashabı ilk dönemlerde rivayetleri yazıyorlardı. Ona göre, bu tartışmaların teorik olduğunu ve hiçbir zaman hadislerin yazılması uygulamasını değiştirecek bir konumda olmadığı düşüncesindedir. Bu tartışmalar sonraki dönemlerdeki bir takım ön yargıların sonucuydu. Goldziher'e göre bu tartışmaların sebebi Ehl-i rey'in yazılı metinlerin hukukun serbestçe öğretilmesine engel olmasının önüne geçme çabalarıdır.²⁸⁰ Ancak el-Hatîb el-Bağdâdî'nin *Takyîdü'l-ilm* isimli eserini neşreden Yusuf el-İş'in eserin giriş kısmında bu konuyla ilgili yaptığı tesbitine göre, o dönemde Ehl-i rey'den olup hadislerin yazılmasına taraftar olanlar olduğu gibi, Ehl-i hadis'ten hadislerin yazılmasına karşı çıkanlar da vardı. Dolayısıyla bu durum Ehl-i hadis ile Ehl-i rey arasındaki mücadele çatışma meselesi değildir.

2.6.6. David Samuel Margoliouth (1858-1940)

Yahudi asıllı Hristiyan bir din adamının oğlu olan David Samuel Margoliouth, 1858 yılında Londra'da doğdu. Oxford Üniversitesi'nde Yunan-Latin edebiyatı ve şarkiyatı okudu. 1889 yılında aynı üniversiteye Arapça profesörü olarak atandı. 1913 yılında Londra Üniversitesi'nde Doğu Dilleri Bölümü başkanı oldu. 1905'ten itibaren 1937'ye kadar son üç yılı başkanlık olmak üzere Royal Asiatic Society'nin yönetim kademelerinde görev yaptı. 1940 yılında Londra'da öldü. Margoliouth Yakındoğu tarihi, İslam Tarihi ve Arap edebiyatı alanlarında dönemin

²⁷⁹ Ignaz Goldziher, *Muslim Studies*, II, 185-186.

²⁸⁰ Ignaz Goldziher, *Muslim Studies*, II, 181.

en önde gelen şarkiyatçılarından biri olarak kabul edildi. Ayrıca Hıristiyan ilahiyatı, Grek- Latin edebiyatı, Süryanî ve Ermeni araştırmalarında da söz sahibiydi. Üniversitede okuduğu dillerden başka İbranîce, Sanskritçe, Farsça, Türkçe, Ermenice ve Süryanice biliyordu.²⁸¹

Margoliouth *Early Development of Mohammedanism*, adlı eserinde hadislerle ilgili olarak şunları söylemiştir: Margoliouth'a göre Kur'an sınırlı sayıda konu içeriyordu. Sünnetin ise Arapların eski örfü olduğunu ve kullanılmaya devam ettiğini söylemiştir.²⁸²

Margoliouth'a göre, devletin imparatorluğa dönüşmesiyle farklı kültürlere sahip çok sayıda milletlerin İslam'a girmesi ile Kur'an'ın yetersiz kaldığını söylemiştir. Bu nedenle yeni bir yasa kaynağının gerektiğini ve Yahudi teorisinin bu konuda uygun bir yol önerdiğini söylemiştir. Bilindiği gibi Yahudilerin Yazılı ve Sözlü olmak üzere iki yasa vardı. Sözlü hukukun Yahudi bilginlerinin görüşü olmasına rağmen, teoride hepsinin Sina Dağı'nda Hz. Musa'ya verildiğini söylemiştir. Ona göre bundan dolayı varsayım, Hz. Muhammed'e Yazılı ve Sözlü yasa verildiğidir. Bu sözlü yasanın yazılmasını Hz. Peygamber'in yasakladığını ve uzun süre yazılmadığını söylemiştir. Bu düşüncesini desteklemek için Taberi'den aldığı hicri 82 yılında bir adamın oğluna "*Kur'an'ı oku, uygulamayı öğren*" demesi, yine o dönemde "*Kur'an'ı ezberledim, hadisleri hatırladım*" ve bir yüzyıl sonra bile "*Kur'an'ı okudum hadisleri ezberledim*" gibi ifadeleri delil olarak göstermiştir. Fakat üçüncü yüzyılda "*Kur'an'ı gönülden öğrendim, hadisleri yazdım*" şeklinde devam ettiğini söylemiştir.²⁸³

Margoliouth'a göre Kur'an'da bu ikinci sözlü yasanın (hadisleri kastetmekte) varlığına dair kanıt bulmanın zor olmadığını söylemiştir. Kur'an'da sık sık geçen "*Hikmet*" kelimesinin, bu anlamda yorumlandığını söylemiştir.²⁸⁴

Sonuç olarak Margoliouth, hadisler hakkındaki genel düşüncesi Yahudilikten etkilenildiği yönündedir. Dolayısıyla hadislerin de Yahudi sözlü kültüründe olduğu

²⁸¹ Detaylı bilgi için bkz. M. Kâmil Yaşaroğlu, "Margoliouth, David Samuel", *DİA*, XXVIII, 53-54.

²⁸² David Samuel Margoliouth, *Early Development of Mohammedanism*, s. 66.

²⁸³ David Samuel Margoliouth, *Early Development of Mohammedanism*, s. 67-68.

²⁸⁴ David Samuel Margoliouth, *Early Development of Mohammedanism*, s. 68.

gibi uzun süre şifahi olarak nakledildiğini, yazılmasının çok daha sonraki dönemlerde gerçekleştiğini iddia etmiştir.

2.6.7. Duncan Black Macdonald (1863-1943)

8 Nisan 1863'te Glasgow'da doğan İskoç şarkiyatçısı Macdonald, Glasgow Üniversitesi'nde edebiyat eğitiminin yanı sıra İlahiyat Fakültesi'nde lisans eğitimi aldı. Samî dillerinde yüksek lisans yaptı. Berlin'de Arapça, Süryanice ve Amharaca üzerine lisansüstü çalışmalar yaptığı sırada, Hollandalı, Fransız, Alman ve İspanyol şarkiyatçıların İslam üzerine yaptıkları araştırmalarından haberdar oldu ve onların metotlarından faydalandı. Amerika'da Hartford Theological Seminary'de Süryanice ve Ahd-i Âtik tefsiri yanı sıra İslam ülkelerine gönderilmek amacıyla eğitim göre misyonerlere Arapça ve genel İslam dersleri vermeye başladı. Arapça'dan çevirileri ve İslam'a dair farklı yazılarının yanı sıra kelâm ve fıkıh konularından bahsettiği *Development of Muslim Theology, Jurisprudence and Constitutional Theory* adlı kitabı sayesinde kısa zamanda önde gelen şarkiyatçılar arasına girdi. 1907- 1908 yıllarında Kahire, Kudüs, Nablus Şam ve İstanbul'da geçirdiği yedi ay süresince edindiği tecrübe ve izlenimleri üzerine Hartford'da konferanslar verdi. Macdonald'ın İslam alanında çalışmalar yapmasının nedeni Müslümanları Hristiyanlaştırarak onların uhrevi kurtuluşa ermelerini sağlamaktı. Bu nedenle Müslümanların Hristiyanları tanıması için bir kitap yazdı. İslam alanında çok sayıda araştırma yapmasına rağmen, görüşlerinde diğer şarkiyatçılardan farklı bir tavır ortaya koyamamıştır.²⁸⁵

Macdonald, *Development of Muslim Theology, Jurisprudence and Constitutional Theory* adlı eserinin giriş kısmında hadislerle ilgili görüşlerine yer vermiştir. Macdonald, hadislerin sözlü veya yazılı olarak korunup korunmadığı konusunda hadislerin ilk dönemlerde sözlü olarak aktarıldığını söylemiştir. Yazının ise sadece edinilen bilgiyi hafızada tutmaya yardımcı olduğunu söyler. Ancak zamanla hicri ikinci asrın ortalarında bu durumun değiştiğini ve bu konuda karşıt iki durumun ortaya çıktığını söylemiştir.²⁸⁶

²⁸⁵ Detaylı bilgi için bkz. Mustafa Sinanoğlu, "Duncan Black Macdonald", *DİA*, XXVII, 296-297.

²⁸⁶ Duncan Black Macdonald, *Development of Muslim Theology, Jurisprudence and Constitutional Theory*, s. 76.

Macdonald, birçoğunun zamanla yazılı kayda güvendiğini, hatta sözlü rivayet olmaksızın hadisleri yazıya geçirdiğini söylemiştir. Ancak burada ciddi tehlikelerin olduğuna işaret eder. Bunlardan birisi Arapça yazı karakterinin yetersiz oluşudur. Özellikle noktalama işaretleri olmadan yazıldığında, pratikte imkânsız olmasada bu durum hadisler gibi kısa, bağlamsız metinlerin anlaşılmasını zorlaştırdığını söylemiştir. Bu durumda sözcüğün nasıl okunması ve nasıl anlaşılması gerektiğini anlamak için bir kılavuz veya yardımcı bir şeye ihtiyaç vardı. Örnek olarak, şuanda Avrupalı bir bilginin bazen metnin tamamını anlamada aciz kalacağını eğer Arapça kitabın anlamının en az üçte birini sağlayacak varsa yorumlara veya sözlü hadislere müracaat etmesi gerektiğini söylemiştir.²⁸⁷

Macdonald, bu konuda Peygamber'in sözlerinin eğer bir kitapta olsaydı onunla aşırı derecede meşgul olup Kur'an'ın ihmal edilebileceği gibi dini sebeplerin de olduğunu söylemiştir. Bu ve bunun gibi daha birçok nedenden dolayı hadislerin yazılı olarak aktarılmasına şiddetle karşı çıktığını söylemiştir. Uzun süre, parçalar halinde hadis sayfelerinin olduğunu ve bazı âlimlerin kendileri için özel koleksiyonlarının olduğuna işaret etmiştir. Macdonald, ayrıca ihtiyaç olduğu için fıkıhla ilgili kitapların hadis edebiyatından daha önce yazıldığını söylemiştir.²⁸⁸

2.6.8. Alfred Guillaume (1888-1965)

1888 yılında doğan Guillaume, Oxford Üniversitesi'nde teoloji ve Doğu dilleri okuduktan sonra uzmanlık alanı olarak Arapça'yı seçmiştir. Çeşitli üniversitelerde Arapça profesörü olarak görev yapmıştır. 1951'de İstanbul'da toplanan XXII. Milletlerarası Müsteşrikler Kongresi'ne katıldı. 1953'te İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nin davetlisi olarak İstanbul'a geldi ve Batı'daki İslam araştırmaları üzerine beş ayrı konferans verdi. Verdiği konferansları ile Türk ilim çevrelerinde hayli tepki çekti. Zaman zaman kelimelere yönelse bile Guillaume'un çoğunlukla çalıştığı alan hadistir. Kahire'de Arap bürosunda görev yaparken hadisin Müslümanların fikri ve siyasi tercihlerinde ne kadar etkili olduğunu görmüş, çok sayıda Müslümanın yaşadığı Büyük Britanya İmparatorluğu'nda bu

²⁸⁷ Duncan Black Macdonald, *Development of Muslim Theology, Jurisprudence and Constitutional Theory*, s. 76.

²⁸⁸ Duncan Black Macdonald, *Development of Muslim Theology, Jurisprudence and Constitutional Theory*, s.77.

İslami kaynak hakkında herhangi bir İngilizce eserin bulunmadığını fark ederek ihtiyacı karşılamak üzere hadis konusunda çalışmak istemiştir. 1924'te yayımladığı *The Traditions of Islam* adlı eserinde bizzat kendisi eserinin büyük çoğunlukla Goldziher'in Muhammedanische Studien adlı eserine dayandığını ifade etmiştir. Herhangi bir orijinal görüş ihtiva etmemektedir. Guillaume'un hadis ilminin temelleri hakkındaki düşüncelerinin neredeyse tamamının olumsuz tenkitlere dayandığı görülmektedir.²⁸⁹

Alfred Guillaume yazmış olduğu *The Traditions of Islam* adlı eserinin birinci bölümünde hadislerin gerçekliği, onların oluşumu ve tarihsel değeri, hadisler ilk ne zaman yazıldı, otoritelerin birbiriyle çelişmesi, kütüb-i sitte ve diğer külliyatlar gibi konuları ele almıştır.

Guillaume hadislerin yazılması konusunda öncelikle olumlu rivayetlere, ardından da olumsuz rivayetlere yer vermiştir. Ona göre, hadislerin yazılıp yazılmayacağı konusundaki tartışmalar hadis derlemelerinin yapıldığı döneme aittir. Hadisleri hafızalarında muhafaza eden hadisçilere göre hadislerin yazılmasının uygun olmadığı ve birçok noktada hadislerin Kur'an'la çelişkili olduğu nedenlerinden dolayı hadislerin yazımına itiraz edildiğini söyler.²⁹⁰

Hadislerin yazılması konusunda Muir'e aitta bulmuştur ve onunla benzer düşüncededir. Guillaume hadislerin yazılmasıyla ilgili rivayetlerin çelişkili olduğunu ve Emeviler döneminde hadislerin yazımın başladığını söylemiştir. Halife Ömer b. Abdilaziz'in mevcut bütün hadislerin toplanması için emir verdiğini, ancak hicri ikinci asrın ortası veya sonundan daha erken bir tarihe ait derlemelerin mevcut olmadığını söylemiştir. Guillaume hicri birinci asırda hadislerin şifahi olarak nakledildiği ve hadislerin yazılmadığı düşüncesindedir. Hicri birinci asra ait hadis derlemelerinin hiçbir otantik kalıntısının olmadığını ve bu tür metinlerin sonraki âlimler tarafından zikredilmediğini iddia eder. Bu yüzden hadislerin gerçeğe dayanmadığını ve hadisin sonradan tasarlanmış bir icat olarak görülmesi gerektiğini söylemiştir.²⁹¹

²⁸⁹ Detaylı bilgi için bkz. İlhan Kutluer, "Guillaume, Alfred", *DİA*, XIV, 175-177.

²⁹⁰ Alfred Guillaume, *The Traditions of Islam*, s.17-18.

²⁹¹ Alfred Guillaume, *The Traditions of Islam*, s.19.

Guillaume'a göre hadislerin tarihi değerine şüphe ile bakılsa da, İslam'ın dünyaya yayılması, Müslümanlar arasında ortak bir yaşam biçimi ve kültür oluşmasında hadislerin büyük rolü olduğunu söylemiştir.

2.6.9. Nabia Abbott (1897-1981)

31 Ocak 1897'de Mardin'de doğdu. 1907'de ailesiyle birlikte Bombay'a göç etti. Cambridge Üniversitesi'nin yeterlilik sınavını kazandıysa da I. Dünya Savaşı esnasında Hindistan'da kaldı. Leknev'de kızlara özel Isabella Thorbom College'de lisansını bitirdi. Savaşın ardından oluşan Irak Krallığı'na kadınların eğitim programı için davet edildi. Boston Üniversitesi'nde yüksek lisans eğitimini bitirdi. 1925-1933 arasında Asbury College'da eğitim bölümünde ders verdi, tarih bölümünün başkanlığına getirildi. 1933'te Chicago'ya gitti ve Oriental Institute'te Arapça profesörü Martin Sprengling'in verdiği kurslara katıldı. Aynı yıl araştırmacı olarak tayin edildiği bu enstitüde bütün akademik hayatını geçirdi. Abbott ilmi hayatı boyunca üç ana tema üzerinde çalışmıştır. Bunlardan ilki, başta Müslümanlık üzerine Semitik dinlerde ve Arap kültüründe kadının konumudur. Abbott'un ilgilendiği ikinci alan İslam öncesi ve sonrası Kuzey Arap bölgesindeki yazının menşei, gelişimi ve buna katkı sağlayan önemli şahsiyetlerdir. II.(VIII) ve III.(IX) yüzyıllardan günümüze ulaşan papirüsler Abbott'ın üçüncü ve en önemli çalışma alanını oluşturur. Erken dönem rivayet tarihi hakkında ileri sürdüğü fikirlerle İslam dünyasında ve Batı'da dikkat çeken Abbott'ın özellikle Goldziher-Schacht çizgisinden beslenen aşırı şüphecî akımın karşısında yer aldığı söylenebilir. Erken dönemde hadislerin şifahî olarak nakledildiği düşüncesine karşı Abbott, Hz. Muhammed devrinden itibaren yazılı ve şifahî rivayetin birlikte yürütüldüğünü ifade etmiştir.²⁹²

Nabia Abbott'ın *Studies in Arabic Literary Papyri II: Qur'anic Commentary And Tradition* adlı kitabında yazılı hadisin erken dönem gelişimi, hadis yazımının devamı, sonraki dönemlerde hadis aktarımı, hadislerin güvenilirliği ve hayatta kalması gibi konuları ele almıştır. Abbott, Emeviler döneminde ait bir papirusunda aralarında bulunduğu çok sayıda belgeyi incelemiştir. Bu incelemeleri sonucunda

²⁹² Detaylı bilgi için bkz. Bekir Kuzudişli, "Nabia Abbott", DİA, Ek-1, .6-7.

vardığı sonuç; İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren kesintisiz bir şekilde ve artarak devam eden bir yazım faaliyetinin olduğudur.

Herbert Berg hadislerin yazılı rivayeti konusunda Nabia Abbott'ın temel düşüncesinin şöyle özetlemiştir: “Nabia Abbott, İslâmiyetin erken dönemlerinde başlayan ve kesintisiz devam eden bir yazım faaliyetinin varlığını ispatlamaya çalışır. “erken” dönem sözüyle o, bizzat sahâbîlerden hadislerin yazılı kayıtlarını muhafaza edenleri ve “kesintisiz” ifadesiyle de otorite kazanmış eserlerde derleninceye kadar hadislerin çoğunun yazılı olarak aktarıldığını kastetmektedir. Ona göre şu halde hadislerin yazılı nakli onların sıhhatlerini garanti etmektedir.”²⁹³

Abbott, Hz. Aişe ve Hz. Hafsâ gibi Hz. Peygamberinde okuma yazma bildiğini iddia etmiştir.²⁹⁴ Ona göre, İslamiyet öncesi Arap toplumunda okuma yazma bilenlerin sayısının az olduğu yönündeki iddianın doğru olmadığını ve ayrıca Arap yazısının yetersiz olduğu yönündeki iddianın da geçersiz olduğunu söylemiştir.²⁹⁵ Abbott bu düşüncesiyle hadislerin yazılmasının nedenleri arasında gösterilen okuma yazma seviyesinin az gelişmiş olması nedenini kabul etmemektedir.

Abbott'un temel düşüncesi Hz. Muhammed hayatta iken az da olsa hadislerin yazıldığını yönündedir. Hz. Muhammed'in vefatından sonra ise hadislerin yazımının bir takım engellemeler ile karşılaştığını ve bu nedenle hadis faaliyetinin gelişmediğini iddia etmiştir. Kur'an metinleri ile hadislerin karışma korkusunun geçerli bir sebep olduğunu fakat ikna edici olmadığını söyler. Abbott, hem hadis hem de Kur'an'ın eş zamanlı olarak standartlaştırılarak metinlerin karışmasının önlenilebileceğini söylemektedir.²⁹⁶

Abbott, Hz. Ömer'in hadislerin yazılmasına karşı tavrının etkili olduğunu, ancak Hz. Ömer'in gösterdiği sert tepkinin dışında başka sebeplerden dolayı da hadis

²⁹³ Herbert Berg “The Development of Exegesis in Early Islam”, s. 18.

²⁹⁴ Abbott'un bu düşüncesine karşılık, Hz. Peygamber'in okuma yazma bildiğine dair bir kanıt bulunmamaktadır. Reynold A. Nicholson, *A Literary History of the Arabs*, s. 151. Nicholson yazmış olduğu eserinde Nöldeke'nin Hz. Peygamber'in okuma yazma bilip bilmediğini araştırdığını ancak bir sonuca varamadığını söylemiştir.

²⁹⁵ Nabia Abbott, “Studies in Arabic Literary Papyri: Qur'anic Commentary and Tradition”, II,6. krş. Dilek Tekin, “*Yazılı-Şifâhi Rivayet Bağlamında Müslim'in Eser Sahibi Hocalarından Rivayetleri*”, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2015.

²⁹⁶ Nabia Abbott, “Studies in Arabic Literary Papyri: Qur'anic Commentary and Tradition”, II,7.

yazımına sıcak bakmayan sahabenin de olduğunu dikkat çekmiştir. Abdullah bin Mesud, Zeyd b. Sabit ve Ebû Said el-Hudri gibi az sayıda hadis yazımına karşı olan sahabenin var olduğunu söyler. Bu sahabenin Hz. Muhammed'in zaman zaman hadis yazımına müsaade etmediği ve Kur'an ile aynı muameleyi görmesinin istemediği düşüncesinden dolayı yazılı veya sözlü hadise sıcak bakmadıklarını ve hadis aktarımına muhalif olduklarını belirtir. Abbott, zamanla bu tavrın değişmeye başladığını söyler. Buna örnek olarak da Hz. Ömer'in oğlu Abdullah'ı gösterir. Abdullah'ın ilk başlarda hadislerin yazılmasına karşı olduğu görüşünün, zamanla zayıfladığını ve öğrencilerine hadislerini yazmalarına izin verdiğini söyler.²⁹⁷

Abbott'un üzerinde durduğu bir husus, hicri birinci asrın ikinci yarısında sözlü ve yazılı hadisin hızlı bir şekilde gelişmesidir. Ona göre, sözlü ve yazılı hadislere artan ilginin önündeki iki engel, önemli birtakım olayların neticesinde kalkmıştır. Bu iki engelin birinin Hz. Ömer'in sert tutumu, diğerinin Kur'an ile hadislerin karışması korkusu olduğunu söylemiştir. Birinci asrın ikinci yarısına gelindiğinde ise, Hz. Ömer vefat etmiş ve Hz. Osman zamanında Kur'an nüshası tamamlanmış ve böylece Kur'an ile hadisler arasındaki karışma korkusu kısmen ortadan kalkmıştı.²⁹⁸ Abbott ayrıca o dönemde var olan kıssacılara ve hatiplere işaret eder. Bir grup kıssasacının kendi hikâyelerini yazdığını, fakat onların yazdıklarının o dönemde hadisçiler arasında kullanılan metin ve isnad şeklinde olmadığını söylemiştir.²⁹⁹

Abbott hadis rivayeti ilgili olarak Emeviler dönemi üzerinde de durmuştur. Bu dönemde hadis rivayeti konusunda önemli faaliyetlerin gerçekleştirildiğini, ancak bu dönemin iyi araştırılması gerektiğini söyler. Emeviler döneminde ilk olarak Muaviye b. Ebu Süfyan üzerinde durur. Hz. Muhammed'in vahiy kâtiplerinden birisi olan Ebu Süfyan ilk başlarda hadis rivayeti konusunda uzak durduğunu ancak halife olduktan sonra hadis rivayet ettiğine dikkat çeker. Üzerinde durduğu bir diğer Emevi halifesi Mervan b. el-Hakem'dir. Mervan'ın hadis rivayetinde bazı hilelere başvurduğunu iddia eder ve bunu Mervan'ın Ebu Hureyre ile yaptığı hadis

²⁹⁷ Nabia Abbott "Studies in Arabic Literary Papyri: Qur'anic Commentary and Tradition", II,10.

²⁹⁸ Nabia Abbott, "Studies in Arabic Literary Papyri: Qur'anic Commentary and Tradition", II,12.

²⁹⁹ Nabia Abbott, "Studies in Arabic Literary Papyri: Qur'anic Commentary and Tradition", II,15.

sohbetlerini kâtibi Ebu el-Zaza'ı perde arkasına gizleyerek kaydettirdiğine dair ulaştığı bilgiyle delillendirmeye çalışmıştır.³⁰⁰

Abbott'a göre Emevi halifeleri içerisinde hadis ve sünnetlerin kaydına dair en kapsamlı çalışma Ömer bin Abdülaziz döneminde gerçekleşmiştir. Ömer bin Abdülaziz en büyük katkısı valisi Ebu Bekir b. Muhammed b. Hazm ve İbn-i Şihab ez-Zühri'yi hadisleri ve sünneti kaydetmekle görevlendirmesiyle sağlamıştır. Abbott, Ömer bin Abdülaziz dönemine dair değerlendirmeyi genellikle Mâlik b. Enes'in Muvatta'sının sadece Şeybânî nüshasında yer alan haberlere dayandırmıştır. Ona göre Şeybânî nüshasının yanı sıra o döneme ait başka kaynaklar birlikte incelendiğinde Ömer bin Abdülaziz'in Müslümanlar için yaptığı faaliyetler daha açık bir şekilde ortaya çıkacaktır.³⁰¹

Abbott, hadislerin aile yoluyla aktarımı yani aile isnadı (*family isnads*) üzerinde de durmuştur. Ona göre aile isnadıyla ilgili yaptığı çalışmaların değerlendirmesinden kaçınılmaz üç sonuca ulaşmıştır. Birincisi aile isnadı bilinen dönemden çok daha önce ortaya çıkmıştır ve şimdiye kadar kabul gören görüşün ötesinde daha kapsamlı bir şekilde sürdürülmüştür. Aile isnadı hem kan bağı hem de rivayetin Enes b. Malik'ten, Muhammed b. Sirin ve İbn Ömer'e, onlardan Nafi'ye gibi mevaliyle yakın ilişkilidir. Ünlü sahabelerle başlayan aile isnadını dede, oğul, torun gibi üç kuşak devam eden hadis rivayetleri olarak tanımlar.³⁰² İkincisi, aile isnadı ile birkaç kuşak devam eden yazılı hadis arasında doğrudan yakın ilişki vardır. Abbott'a göre, hadis aktarımı yapan ailelerin tüm başarısı ard arda gelen nesillerin sayısı ve aktarılan yazılı hadislerin çokluğu ile ölçülmektedir. Yine üçüncü sonucu da aile isnadı ve hadislerin sürekli olarak yazılı aktarımından dolayı Peygamber'in hadis ve sünnetine dair çok sayıda belgenin var olmasıdır.³⁰³

Abbott, aralarında Schacht'ın da bulunduğu Batılı araştırmacıların aile isnadlarına şüpheyle baktıklarını söyler.³⁰⁴ Ona göre, “ yazılı rivayetin devamlılığı ve

³⁰⁰ Nabia Abbott, “Studies in Arabic Literary Papyri: Qur'anic Commentary and Tradition”, II,19-21.

³⁰¹ Nabia Abbott, “Studies in Arabic Literary Papyri: Qur'anic Commentary and Tradition”, II,25-27.

³⁰² Nabia Abbott, “Studies in Arabic Literary Papyri: Qur'anic Commentary and Tradition”, II,36.

³⁰³ Nabia Abbott, “Studies in Arabic Literary Papyri: Qur'anic Commentary and Tradition”, II,37-38.

³⁰⁴ Schacht'a göre aile isnadlarının tamamı uydurmadır. Bkz, Josep, Schacht *The Origins of Muhammadan Jurisprudence*, Oxford 1967, s.170. Juynboll, “Abbott'un aile sahifelerinin doğruluğuna ilişkin beyanı bana göre ikna edici değildir. Sonraki kaynaklarda tümüyle yer alan bu sahifelerden bazısını okuduğumda başka kaynaklardaki kadar, açıkça uydurma olan birçok

aile isnadlarının gelişiminin kaçınılmaz sonucu, şöyle ki hicri birinci asrın sonları civarında zaten birileri tarafından bir yerlerde yazılmış bulunan hadisler ve sünnet yığınının her ne kadar bunlara nispetle oldukça küçücük bir miktar ezberlenmiş hadis şifahi olarak aktarılsa da ortaya çıkarılmıştır.” ³⁰⁵ Abbott’ın ifadelerinden anlaşıldığı gibi kendisi aile isnadlarının gerçekliğini kabul eder.

Berg’e göre, Abbott Goldziher ve Schacht gibi Batılı araştırmacıların erken dönemde ortaya çıkan yazım faaliyetlerine dair son kayıtların gerçekliğinden şüphe duyduklarını kabul eder. Kendisinin de bizzat aynı şüphelere iştirak etmekle birlikte bu şüphelerin büyük oranda geçersiz olduğu çünkü bu dönemde tasvire oldukça uygun olduğunu belirtir. ³⁰⁶

Abbott, kaynakların büyük bir kısmının henüz basılmadığı ve erken döneme ait bazı önemli kaynakların henüz keşfedilmediği bir dönemde Goldziher’in, büyük enerjisi ve geniş vizyonu ile çok şey başardığını söylemiştir. Buna rağmen Goldziher bazı olayları görmezden gelmiştir ve ilk dönem İslam kültür tarihinin son dönem İslamî yorumu onu yanıltmıştır. O, çağdaşlarının çoğu gibi Emevi döneminin kültürel gelişimini küçümsemiş ve bu nedenle şifahî rivayetin rolünü vurgulamaya ve erken döneme ait tüm yazılı kültürü hafızaya yardımcı geçici kayıtlar olarak düşünmeye devam etmiştir. Böylece kendisinden sonraki hadis araştırmacıları için değişmez örnek olmuş, çoğu Onun ötesine gitmeye cesaret edememiştir. Abbott, kendisi ile aynı fikirde olan Johann Fueck, Josef Horovitz, Rudi Paret ve son zamanlarda olgunluk yaşlarını hadis bilimine yeni bir yaklaşıma adayın Abbott’un ifadesiyle *usta bilgin James Robson’ı* bunun haricinde tutar. ³⁰⁷

Abbott’un, “*şekil veya içeriğinin aşırı akışkanlığı ile şifahî rivayeti, genellikle birlikte olduğu ima edilen bilinçli veya bilinçsiz hadis uydurma faaliyetiyle eşit tutmak elbette saçma olurdu. Ve yazılı kaydı şekil ve içeriğinin tam olarak sübutuyla sabitleme ve böylece uydurma olma olasılığını ortadan kaldırmış olma imasıyla eşit tutmak da aynı derecede saçma olurdu. Fakat aynı şekilde, şifahî rivayetin gerçekte hadis uydurmaya yazılı tespitten daha fazla elverişli olduğunu kabul etmemek de*

hadise rastladım.” diyerek aile sahifelerinin güvenilir olduğu görüşüne katılmadığını söylemiştir.

Juynboll, *Hadis Tarihinin Yeniden İnşası*, çev. Salih Özer, Ankara 2002, s. 22-23.

³⁰⁵ Nabia Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri: Qur’anic Commentary and Tradition*, II,39.

³⁰⁶ Herbert Berg, “The Development of Exegesis in Early Islam”, s. 19.

³⁰⁷ Nabia Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri: Qur’anic Commentary and Tradition*, II,64.

saçma olurdu”³⁰⁸ şeklindeki ifadelerinden şifahi rivayeti hadis uydurmakla, yazılı rivayeti ise hadislerin sıhhatiyle eşit tutmadığı anlaşılmaktadır. Abbott, her ne kadar hadislerin ilk dönemlerden itibaren yazılı olarak rivayetinin var olduğunu söylese de, bununla hadislerin sıhhatini kabul ettiği anlamı da çıkarılamaz.

Sonuç olarak; Abbott, hadislerin yazılması önünde iki engelin olduğunu söylemiştir. Birincisi Hz. Ömer’in sert tepkisi ve bazı sahabenin bu konudaki tavrı, diğeri ise hadislerin zamanla Kur’an ile aynı konuma gelmesiydi. Abbott, hadislerin ilk dönemden itibaren şifahi rivayet edildiği düşüncesine katılmamıştır. Abbott, şifahi rivayetin olduğundan fazla vurgulandığını, ‘haddesena ve ahberena’ gibi lafızların sadece şifahi rivayet için değil, yazılı rivayet içinde kullanıldığını söylemiştir.³⁰⁹ Yazılı rivayetin ilk dönemden itibaren kesintisiz olarak devam ettiğini söylemiştir. Ona göre, Hz. Muhammed döneminden itibaren yazılı ve şifahi rivayet birlikte yürütülmüştür.

2.6.10. Joseph Schacht (1902-1969)

1902 yılında Almanya’da dünyaya gelen Joseph Schacht’ın babası katolikti. Küçük yaşlarda kendisi Yahudi olmamasına rağmen bu din hakkında bilgi sahibi olmak için İbranice dersler aldı. Üniversite eğitimini teoloji alanında alan Schacht, üniversiteden hocasının teşvikiyle İslam dini üzerine araştırmalar yapmaya ve özellikle de İslam hukuku üzerine çalışmaya başladı. Suriye, Mısır, Türkiye gibi ülkelere seyahat etti. 1932 yılında Almanya’ya dönüp bir süre burada yaşayan Schacht, Naziler’in iş başına gelmesi nedeniyle Almanya’da özgür bir şekilde bilim yapma imkânının kalmadığını düşündü ve 1934’te Almanya’dan ayrıldı. İngiltere’ye yerleşti ve bir süre sonra Almanca yazmayı ve konuşmayı bıraktı, İngiliz vatandaşı oldu. 1946-1954 yılları arasında Oxford Üniversitesi’nde çalıştı. 1959’da Columbia Üniversitesine profesör olarak atandı ve ölümüne kadar burada görev yaptı.³¹⁰

Schacht, İslam hukuk tarihi üzerinde çalışan bir oryantalistir. O, genel olarak hadislerin yazım faaliyetinin ne zaman başladığı hakkında, çalışmalarında bir bölüm

³⁰⁸ Nabia Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri: Qur’anic Commentary and Tradition*, II,64.

³⁰⁹ Nabia Abbott, “*Studies in Arabic Literary Papyri: Qur’anic Commentary and Tradition*”, II,63.

³¹⁰ Detaylı bilgi için bkz. Murteza Bedir, “Joseph Schacht”, *DİA*, XXXVI, 223-226.

veya başlık açmamıştır. Ancak eserlerinde hukukî hadislerin yazılmaya başlandığı dönem hakkındaki görüşü nedeniyle burada yer verilmiştir.

Schacht İslam hukuk Tarihi üzerinde çalışan bir oryantalist olması sebebiyle çoğunlukla hukuki hadisler üzerinde çalışmıştır. Schacht'ın temel düşüncesi İslam Hukukunun hicri ikinci asırda başladığıdır. Ona göre, hicri birinci asır her ne kadar önemli bir dönem olsa da mübhem bir dönemdir ve teknik anlamda İslam hukukunun mevcut değildir.³¹¹ Bunun nedenini şöyle açıklar; Hz. Peygamber'in asıl amacı yeni bir hukuk sistemi kurmak değil, insanların nasıl davranacaklarını, neler yapacaklarını ve cennete girebilmek için nelerden sakınması gerektiğini öğretmektir.³¹² Dolayısıyla Schacht, İslam Hukuk kaidelerinin yazılmaya başladığı dönemin hicri 150 yılı olduğunu söyler.³¹³ Ona göre hukukî hadislerin önemli bir kısmı hicri ikinci asırda ortaya çıkmıştır.³¹⁴ Schacht'ın bu ifadelerinden anlaşıldığı üzere hicri ikinci asırdan önce şifâhî rivayetin bile olmadığı düşüncesindedir.

2.6.11. Gautier Herald Albert Juynboll (1935-2010)

Hollanda asıllı bir oryantalist olan Juynboll, oryantalizm üzerine çalışmalar yapan bir aileye mensuptur. Hadis alanında çalışmalar yapan Juynboll, bu alanda çok sayıda kitap ve makale yazmıştır. Juynboll, daha önce Schacht'ın geliştirmiş olduğu “müşterek ravi teorisi” ile ilgili yapmış olduğu çalışmalarıyla bilinmektedir. Juynboll'un yapmış olduğu çalışmaların bir kısmı Türkçe'ye çevrilmiştir.³¹⁵

Juynboll'un hadislerin yazılması ile ilgili düşüncesi şöyledir: Hz. Peygamber henüz hayatta iken sahabenin bazı bilgileri kaydettiğini ve bunu kanıtlayabilecek yeteri kadar delilin olduğunu söylemiştir. Buna rağmen hadislerin yazılması faaliyetinin devamlı olarak gerçekleşmiş olmasının mümkün olmadığını söylemiştir. Bu konuda Buhârî'yi örnek verir ve isnadın ortaya çıkışı ile sahih kabul edilen eser arasında bir buçuk yüzyıldan fazla zaman olduğunu söylemiştir. Aynı durumun

³¹¹ Joseph Schacht, İslam Hukukuna Giriş, s.30.

³¹² Joseph Schacht, İslam Hukukuna Giriş, s.22.

³¹³ Joseph Schacht, İslam Hukukuna Giriş, s.56.

³¹⁴ Joseph Schacht, The Origins of Muhammadan Jurisprudence, Oxford 1967, s.140-141-149; “A Revaluation of Islamic Traditions”, *Journal of the Royal Asiatic Society*, II, 1949, s.144.

³¹⁵ Detaylı bilgi için bkz. Fatma Kızıl, “Gauthier (Gautier) Hendrik Albert Juynboll”, *HTD*, X/I: (2012), 181-184.

hadislerin yazılması için de geçerli olduğunu, hadis notlarına sahip olan kişilere dair örneklerin geç bir tarihe ait olduğunu iddia etmiştir.³¹⁶

Juynboll, Sezgin, A'zamî ve Abbott'un çalışmalarına işaret ederek; çalışmalarında –eski elyazması veya papirusa dayanarak ortaya konan metnin, isnadda yer alan en yaşlı raviden daha sonraki bir tarihte yaşayan bir kişi tarafından uydurulmuş olması ihtimali olduğunu söyler. Bu ihtimali Sezgin, A'zamî ve Abbott'un anlayamamış olmasından rahatsızlık duyduğunu söyler.³¹⁷

Sonuç olarak Juynboll, her ne kadar hadislerin Hz. Peygamber zamanında yazılmış olduğuna dair kanıtlar bulunsa bile, bunun hadislerin devamlı olarak yazıldığı anlamına gelmediği düşüncesindedir.

2.6.12. Michael Cook (1940-)

İngiliz asıllı oryantalist Michael Cook, İslam'ın ilk dönemlerinde hadislerin yazılmasının yasaklanması konusu ile sözlü Tevrat'ın yazılması konusu arasında benzerlik olduğunu düşünmektedir. Cook, konuyla ilgili yazdığı “*The Opponents of the Writing of Tradition in Early Islam*” isimli makalesinde, bu benzerliği Hıristiyanları da kapsayacak şekilde Ehl-i kitap etkisiyle değil de, İsrailoğulları ve Yahudi kökeniyle izah edip bunu ispata yönelik çeşitli argümanlar ileri sürmüştür.³¹⁸

Cook, makalesini yazarken rivayetleri el-Hatîb el-Bağdâdî'nin telif ettiği *Takyidü'l İlm'i*, İbn Abdilber'in telif ettiği *Câmiu beyâni'l-ilm'i*, İbn Sa'd'ın telif ettiği *iet-Tabakâtü'l-kübra'sı*, Ahmed b. Hanbel'in telif ettiği *iel-İlel'i* ve Dârimî'nin telif ettiği *es-Sünen'i* olmak üzere beş eserden aldığını belirtmiştir.³¹⁹

Cook, hadislerin yazılmasına karşı muhalefetin nedenleri olarak bazı ihtimaller sıralar ve kendisi için en mantıklı olanı en sona bırakacağını söyler: Yazılı metinlere aşırı güvenme (sözlü kaynakların daha güvenilir olduğu düşüncesi), kitaplara teslim edildikten sonra ilmin sönükleşeceği ve yanlış kişilerin ellerine geçme tehlikesinden dolayı. Ayrıca yazılı hadislerle meşgul olup Kur'an'ın ihmal edilmesi, Ebu Hureyre'nin “Allah'ın kitabının dışında bir kitap mı

³¹⁶ Gautier Herald Albert Juynboll, Hadis Tarihinin Yeniden İnşası, s.41-42.

³¹⁷ Gautier Herald Albert Juynboll, Hadis Tarihinin Yeniden İnşası, s. 21.

³¹⁸ Özcan Hıdır, Yahudi Kültürü Ve Hadisler, İstanbul 2006, s. 492-493.

³¹⁹ Micheal Cook, “The Opponents of the Writing of Tradition in Early Islam”, s.442.

istiyorsunuz?”rivayeti, Ebu Sa’id el-Hudri’nin yazılmasını reddeden rivayeti, Kur’an’ın statüsüne bağlılıktan dolayı Hz. Ömer’in sünnetlerin yazılmasından vazgeçmesi ve bu kitaplarla meşgul olup Kur’an’ın ihmal edilebileceği gibi ihtimalleri sıralar.³²⁰

Goldziher’in alternatif bir fikir ileri sürdüğünü, söz konusu yasağın, Ehl-i Rey tarafından yazılı metinlerin hukukun serbestçe öğretilmesine engel olmasının önüne geçme çabası olduğu şeklinde görüşüne ve bu görüşün son zamanlarda Schoeler tarafından yeniden düzenlendiğine ve onaylandığına işaret eder. Ancak Goldziher’in iddiasını doğrulayacak bir kanıt sunamadığını ve Scholer’ın bu eksikliği gidermeye çalıştığını ve delil olarak yalnızca Amr b. Dinar’ın kişisel görüşünü sunduğunosöyler.³²¹

Cook, Eski Yunan Kültürü, Hıristiyanlık, Zerdüştlük ve Yahudilikte sözlü geleneğin önemli bir yere sahip olduğu söylemiştir. Ancak Cook, Yunan kültürü ve Hıristiyanlık ’ta ki sözlü kültürün İslam’da hadisler üzerinde bir etkisinin olmadığını söylemiştir. Zerdüştlük konusunda ise, sözlü aktarımın hem değer hem de uygulama açısından öne çıktığını ve dolayısıyla İslam’da sözlü geleneğe yani hadislere etkisinin olabileceği ihtimali üzerinde durmuştur. Avesta’nın ne zaman yazıldığına dair ciddi bir şüphenin olduğunu, buna rağmen İslamî dönemde bile sözlü bir metin olarak algılandığını söyler. Ancak üç nokta hadislerin yazımının Zerdüştlük’ ten etkilenmesi ihtimalini zayıflattığını söyler. Bunlar; İlk olarak Zerdüştlüğün İslam’a doğrudan bir etkisinin olmaması, ikincisi, sözlü aktarımın içeriği iki inançta önemli ölçüde farklıdır yani Zerdüştlük’ te İslam’ın aksine sözlü geleneğin mükemmelliğini oluşturan kesinlikle bir ilahi vahiydir. Üçüncü olarak da Zerdüştlük’te sözlü geleneğine karşı bir muhalefet yoktur. Cook, bu üç sebepten dolayı İslam’ın Zerdüştlük’ten etkilenme ihtimalinin olmadığını söyler.³²²Ona göre, geriye sadece Yahudilik kalmıştır ve hadislerin yazılmasına karşı muhalefeti etkileyen Yahudiliktir.

³²⁰ Micheal Cook, “The Opponents of the Writing of Tradition in Early Islam”, s.491-492.

³²¹ Micheal Cook, “The Opponents of the Writing of Tradition in Early Islam”, s. 492. “ Mekkeli hukuk bilgini Amr b. Dinar, öğrencilerinin kendisinden hadis veya hukukî görüşlerini (re’yini) yazmalarına izin vermiyordu. Onun, ‘belki, yarına kadar görüşümden(rey’imden kastediliyor) vazgeçeceğim!’ dediği rivayet edilmektedir. Gregor Scholer “Oral Torah And Hadit: Transmission, Prohibition of Writing, Redaction”, s.121.

³²² Micheal Cook, “The Opponents of the Writing of Tradition in Early Islam”, s.496-497. Özcan Hıdır, Yahudi Kültürü ve Hadisler, s.493.

Cook, makalesinde Yahudilik'teki sözlü ve yazılı aktarım konusundaki tartışmalar üzerinde durduktan sonra bunun İslam'ın ilk dönemlerindeki durum ile genel olarak benzediğini ve bu benzerliğin yakın zamanda Schoeler tarafından da ele alındığını söyler. O benzerlik konusunda “ *Müslümanların tutumunu Yahudilerden ödünç alması, bir takım mesnedlerle desteklenebilecek bir varsayımdır*” şeklinde bir iddia ortaya koyar.³²³ Cook'un ileri sürdüğü benzerlikleri şu şeklide sıralayabiliriz:

1. Cook makalesinde ilk olarak yazmaya karşı Müslümanlar arasındaki tartışmalarda sık sık “*ehl-i kitap*”, “ *Allah'ın kitabının yanında kendi kitaplarını yazanlar*”, “ *böylece yoldan çıktılar*” gibi benzer bazı ifadelerle uyarı niteliğinde örnekler bulunduğuna işaret eder. Cook bu ve buna benzer ifadeler ile hadifte kim olduğunun belirsiz bırakıldığını, fakat bununla İsrailoğulları'nın olduğunu söylemiştir. Bu düşüncesini, Ebu Musa el-Eş'ari'den rivayet edilen İsrailoğullarının Tora'nın dışında bir kitap yazdığı ve Tora'yı terk ederek ona tabi oldukları yönündeki rivayeti ve İbn Sîrîn'nin İsrailoğullarının atalarından miras kalan kitaplar nedeniyle yoldan saptıkları şeklindeki rivayetleri düşüncesi desteklemek için örnek olarak göstermiştir.³²⁴

Cook, Hıristiyanların arada sırada dolaylı olarak *ehlu'-kitâbeyn ve ehlu'l-kutub* gibi ifadeler ile gündeme getirildiğini veya açıkça bilginler ve Tevrat yanı sıra rahipler ve İncil'den bahsedildiğini söyler. Ancak bunların İbn Mesud tarafından rivayet edilen ‘yazının silinmesi’yle ilgili bir rivayetin farklı tarikleri olduğunu ve bu rivayetin şüpheli olduğunu söylemiştir. Diğer tariklerin ise ‘*sizden öncekiler*’ ifadesi ile başladığını söylemiştir.³²⁵ Cook, yetmiş iki fırka hadisini de örnek olarak gösterir ve bu hadisin de yalnızca İsrailoğullarına atıfta bulunduğunu söyler.³²⁶

Cook, ayrıca geçmiş kavimlerin Allah'ın Kitabı'nı terk ederek başka kitaplara yöneldiklerini anlatan rivayetlerde ‘kitaplar’ değil, ‘kitab’ ifadesinin olduğuna dikkat çekmiştir. Burada bahsedilen kitabın Yahudi sözlü hukukunun temel kitabı olan Mişna olduğunu ve bunun daha önce Goldziher tarafından belirtildiğini söyler.³²⁷

³²³ Detaylı olarak rivayetlere bakmak için, Micheal Cook, “The Opponents of the Writing of Tradition in Early Islam”, s. 476-481.

³²⁴ Micheal Cook, “The Opponents of the Writing of Tradition in Early Islam”, s.501.

³²⁵ Micheal Cook, “The Opponents of the Writing of Tradition in Early Islam”, s.501.

³²⁶ Micheal Cook, “The Opponents of the Writing of Tradition in Early Islam”, s.502.

³²⁷ Micheal Cook, “The Opponents of the Writing of Tradition in Early Islam”, s.502.

Cook Yahudilerin düştüğü bu hatadan bahseden rivayetlerde Müslümanların Yahudilerin sözlü rivayetinden haberdar olduğuna dair bir bilgi olarak bahseder. Ayrıca bu durumun hata olarak bir ifade edilmesini de dikkat çeker.³²⁸ Cook'un bu şekilde Müslümanların bu tutumunun Yahudi sözlü kültüründen aldığı düşüncesini desteklemeye çalışmıştır.

2. Cook, Hz. Ömer'in hadislerin yazılması karşısındaki tavrını Goldziher'den aldığı bir rivayetle anlatır. Goldziher İbn Sad'dan aldığı bir rivayette, Şamlı Abdullah b. el-'Alâ, Medineli Kasım b. Muhammed'den kendisi için hadisleri yazdırmasını istemiş, fakat Kasım b. Muhammed bunu kabul etmemiştir. Kasım b. Muhammed gerekçe olarak Hz. Ömer'in döneminde hadislerin yazılmasının yaygınlaştığını ve Hz. Ömer'in o sayfaları kendisine getirmelerini söyleyip, getirdiklerinde yaktırdığını söylemiştir. Hz. Ömer'in rivayette “ *Ehl-i Kitab'ın Mesnâsı gibi bir Mesna!*” şeklinde bir tepki verdiğini söylemiştir. Aynı rivayet farklı bir tarikle “*Kendi elleriyle Kitabı yazıp, sonra: Bu Allah'tandır*” diyenler ayetiyle birlikte verilmiştir. Cook, bu rivayetle Mişna'nın tahrif edilmesine atıfta bulunulduğunu söylemiştir.³²⁹

3. Cook, yine bir başka rivayette, Dârimî'de geçen, kıyamet alametlerinden biri olarak Mesnah'ın okunacağını, fakat buna kimsenin dur demiyeceğine dair bir rivayette burada geçen 'Mesnah' kelimesinin ne olduğu sorulduğunda, Abdullah b. Ömer'in “*Kur'an dışında yazılmış bir kitap*” olarak açıkladığını aktarır.³³⁰

4. Cook'a göre önemli bir benzerlikte kamusal ve alanlar ayrımı yapma eğilimi olduğunu ve benzerliği Yahudi asıllı analog Gerhardsson tarafından iyi analiz edildiğini söyler. Bu noktada en iyi örneğin yazılı notlar olduğunu söylemiştir. 'Megillat Setarim/ gizli parşömen' şeklinde ifade edilen gizli notların bulunduğu ve bu notların herkesin önünde göstermediğini söylemiştir.³³¹ Yahudilikteki bu durumun İslam'a benzer olduğuna dair düşüncesi desteklemek için iki örnek vermiştir. Birincisi, Talmudî bir anektotta bir Rabbi başka birine 'dışarı çık ve notlarını gözde geçir, incele' der, bu kişi dışarı çıktığında orada kesin bir rivayet bulur. İkinci örnek olarak da Ebu Hureyre'nin kendi kişisel notlarını kontrol etmek amacıyla eve gitmesini örnek verir. Bu iki örnekten hareketle İslam'ın ilk

³²⁸ Micheal Cook, “The Opponents of the Writing of Tradition in Early Islam”, s.502-503.

³²⁹ Micheal Cook, “The Opponents of the Writing of Tradition in Early Islam”, s. 503.

³³⁰ Micheal Cook, “The Opponents of the Writing of Tradition in Early Islam”, s. 503.

³³¹ Micheal Cook, “The Opponents of the Writing of Tradition in Early Islam”, s. 504.

dönemlerinde yazılı materyallerin var olduğunu, fakat bunların Gerhardsson'un ifade ettiği gibi ana materyali hatırlatıcı tarzda olduğunu söylemiştir.³³²

5. Cook Yahudiler ile Müslümanların arasında yazıya karşı tutumunun benzer olduğuna dair bir örnek olarak da '*kâse motifi*' olarak adlandırılan bir olaydan bahseder: Bu olay Roma dönemi Filistininde ve erken dönem Müslüman Irak'ta geçen olaylar için yaygındır. İlk olarak şu olayı anlatır: Rabbi Ishmael bir adamın bir rulo yazılı duaları olduğunu ve yanında sakladığı duyar, bunu öğrenmek için gider; merdivende Rabbi'nin ayak sesini duyan kişi panikler ve elindeki ruloyu su dolu bir kâse'nin içine fırlatır.³³³ İkinci olarak da şu olayı anlatır: kufelilerin iyi niyetle İbn Mesud'a dini olmayan farklı farklı konularda yazılar getirdiğini, İbn Mesud'un da bu yazıları imha etmek için kâseyi kullandığını anlatır.³³⁴

6. Cook bir başka örnek olarak da, 'duvara yazı yazma' örneğini vermiştir. Yahudilerde duvara yazarak bir not alma şeklinin olduğunu ve bunun Filistin Talmudun da bulunduğunu söylemiştir. Benzer bir uygulamanın Müslümanlarda da olduğunu söylemiştir. Örnek olarak Şâ'bi'nin " Siz bir şey duyduğunuz zaman, duvar üzerine bile yazın!" şeklindeki tavsiyesini, buna benzer bir şekilde Horasanlı Dahhâk b. Müz'im' i ve Süfyan es- Sevri'nin geceleri hadisleri duvarlara yazdığını, gündüzleride istinah ettiğini örnek olarak verir. Son olarak da bu malzemenin tamamının Kufe'de olduğunu söylemiştir.³³⁵

7. Cook, bir diğer örnek olarak da Rabbilerin kutsal yazılarının dışında soy bilgisine ait bir çalışmalarının olduğunu, benzer şekilde Zühri'nin kabilesinin soy bilgisinin dışında bir kitaba sahip olmadığı söylemiştir.³³⁶

Bu benzerliklerin dışında benzemeyen bir nokta olduğunu, onun da Yahudilikte eğer yeni bir yorum yazılacaksa bunun yazılmasının mümkün olabileceğini, İslam'da ise bunun hoş karşılanmadığını söylemiştir.³³⁷

Cook bu düşüncesinin yeni bir düşünce olmadığını, Margoliouth, Goitein, Bruncshving ve Schoeler tarafından da belirtildiğini söylemiştir.³³⁸

³³² Micheal Cook, "The Opponents of the Writing of Tradition in Early Islam", s. 504.

³³³ Micheal Cook, "The Opponents of the Writing of Tradition in Early Islam", s. 506.

³³⁴ Micheal Cook, "The Opponents of the Writing of Tradition in Early Islam", s. 506.

³³⁵ Micheal Cook, "The Opponents of the Writing of Tradition in Early Islam", s. 506.

³³⁶ Micheal Cook, "The Opponents of the Writing of Tradition in Early Islam", s. 506.

³³⁷ Micheal Cook "The Opponents of the Writing of Tradition in Early Islam", s. 507.

³³⁸ Micheal Cook, "The Opponents of the Writing of Tradition in Early Islam", s. 508.

Sonuç olarak; Michael Cook, hadislerin yazılması ile Yahudi sözlü kültürünün aynı olduğunu söylemiştir. Müslümanların hadislerin yazılması konusundaki göstermiş olduğu tavrı, Yahudilerden aldığı şekilde bir iddiada bulunur. Bu iddiasını delillendirmek için de her ikisi arasındaki benzerlikleri sıralar. Hadislerin yazılmasına karşı muhalefette sık sık ehl-i kitabın durumunun örnek verilmesinin düşüncesine delil olarak kabul eder. Cook, bu düşüncesiyle hadislerin yazılması konusundaki tutumun orijinal bir durum olmadığını Yahudilikte ki tutumun devamı olduğunu söylemiştir. Cook'un bu düşüncesinde isabetli olduğunu söylemek mümkün değildir. Düşüncesi doğrultusunda hadisleri adeta seçmiştir. Söz konusu rivayetlerin değerlendirilmesinin yapılması gerekir, hadisin hangi sebeple söylendiği, nelerin kastedildiğinin iyi tespit edilmesi gerekir. Söylenen ifadeler bağlamından koparıldığı zaman asıl anlatılmak istenen manadan çok daha farklı ifadelere dönüşür. Dolayısıyla Cook'un kendince benzer olduğunu düşündüğü bazı rivayetlerden yola çıkarak böyle genel bir iddia bulunmak isabetli değildir.

2.6.13. Gregor Schoeler (1944-)

1944 yılında doğan Alman asıllı Gregor Schoeler, 1982 yılından beri İsviçre'de Basel Üniversitesinde Oryantalistik Enstitüsü'nde profesör olarak görev yapmaktadır. Schoeler'in İslam kültür tarihi, Arap edebiyatı, Fars edebiyatı, İslam ilimleri tarihi gibi farklı alanlarda eserleri mevcuttur. Erken dönem hadis rivayeti konusunda çok sayıda makale ve kitabı vardır.³³⁹ Gregor Schoeler, Batılı araştırmacılar içerisinde İslam'ın ilk dönemlerinde yazının fonksiyonu ve yazılı-şifahi rivayet konusunda en detaylı çalışmayı yapan kişidir.

Schoeler, yazılı-şifahi rivayet bağlamında konunun daha iyi anlaşılabilmesi için İslamî öğretim yöntemlerine dikkat çekmiştir. Schoeler, İslamî öğretim sisteminin özelliklerini modern akademik öğretim sistemi ile karşılaştırmıştır. Bu konuyla ilgili

³³⁹ Konuyla ilgili olarak *Der Islam* adlı dergide yayımlanan dört tane makalesi bulunmaktadır. Bunlar: “Die Frage der schriftlichen oder mündlichen Überlieferung der Wissenschaften im frühen Islam”, *Der Islam* 62 (1985), 201- 230; “Weiteres zur Frage der schriftlichen oder mündlichen Überlieferung der Wissenschaften im Islam”, *Der Islam* 66 (1989),38-67; “ Mündliche Thora und Hadit. Überlieferung, Schreibverbot, Redaktion”, *Der Islam*, 66, (1989), 213-251; “Schreiben und Veröffentlichen. Zu Verwendung und Funktion der Schrift in den ersten Islamischen Jahrhunderten”, *Der Islam*, 69(1992), 1-43. Makalelerin yanı sıra *Charakter und Authentie der muslimischen Überlieferung über das Leben Mohammeds*, Berlin- New York 1996, isimli bir doçentlik çalışması ve bir de *Ecrire et Transmettre dans les débuts de l'Islam*, Paris: Presses Universitaire de France, Islamique 2002, isimli kitabı bulunmaktadır.

olarak İslamî sistemde bulunan *semâ* yönteminin Eski çağlarda var olan okul sisteminde de bulunduğunu, ayrıca Aristoteles'in eserlerinden bazılarının da yalnızca okunarak aktarıldığını örnek vermiştir.³⁴⁰ Genellikle İslamî rivayetleri aktarmanın en üst şekli olarak bakılan *sema* yönteminde öğrenciler hocanın (şeyh) ya da hocanın temsilcisinin yazılı notlardan veya hafızasından okuduklarını dinlerlerdi. Sema yöntemine eşit olarak 'kıraat' yöntemi kabul edilirdi. Kıraat yönteminde öğrenci hocasının huzurunda konuyu ya ezberden ya da yazılı nottan okurdu. Hoca dinlerdi veya düzeltmeler yapardı. Bu dersler 'mecâlis' ya da 'mucelesat'(oturumlar) ve halekât (halkalar) da yapılırdı. İlk dönemlerde genellikle camide ya da bazen de örneğin hocanın evi gibi başka yerlerde yapılırdı.³⁴¹ Sema ve kıraat yöntemlerinin yanı sıra ilk dönemde sadece not defterlerinin kopyalanması (vicâde, kitâbet vb.) şeklinde bir yöntemde ortaya çıkmıştı. Bu yöntem söz konusu metnin bir otoriteden işitilmediği sürece yetersiz bir yöntem olarak kabul edildi.³⁴²

Schoeler, Nabia Abbott ve Fuad Sezgin tarafından toplanan çok sayıda belgelere dayanarak yazının başlangıçta az kullanıldığını, zamanla yaygınlaşarak hadislerin, hukuki kararların, tarihi bilgilerin, şiirlerin kaydedilmesinde kullanıldığının görüldüğünü söylemiştir. Scholer, bu durumun özellikle hadisler için geçerli olduğunu belirtmiştir. Ona göre, ilginç olan en erken dönemde hadislerin yazılması hakkındaki akademik tartışma büyük hadis külliyatlarından önceki zamana nazaran daha az tartışılmış olmasıdır. Schoeler'a göre bunun nedeni bir taraftan Goldziher, başlangıçta hadisin sözlü olarak aktarılmadığını açıkça belirtmiş ve hadisin çok erken dönemde yazıldığına dair deliller ortaya koymuş olmasıdır. Diğer yandan da Nabia Abbott ve Fuad Sezgin'in zaman zaman erken dönemden sonra hadislerin yazılmasına karşı dini endişelerin olduğunu kabul etmiş olmasıdır.³⁴³

Schoeler, hadisleri yazmak ile bir yandan ihtiyaç duyulduğunda gözden geçirme ve diğer taraftan ezberden ders verme uygulaması arasında kesin olarak

³⁴⁰ Gregor Schoeler, "The Transmission of the Sciences in Early Islam: Oral or Written? ", ed.: James E. Montgomery, *The Oral And The Written In Early Islam*, çev. Uwe Vagelpohl, New York: 2006, s.29-30, krş. Dilek Tekin, "Yazılı- Şifâhî Rivayet Bağlamında Müslim'in Eser Sahibi Hocalarından Rivayetleri", Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2015.

³⁴¹ Gregor Schoeler, "The Transmission of the Sciences in Early Islam: Oral or Written?", s.30.

³⁴² Gregor Schoeler, "The Transmission of the Sciences in Early Islam: Oral or Written?" ,s. 30.

³⁴³ Gregor Schoeler, "The Transmission of the Sciences in Early Islam: Oral or Written?" ,s. 30.

çelişki olmadığını söylemiştir.³⁴⁴ Schoeler az sayıda hadise sahip olan hocanın deftersiz yapabileceğini söylemiştir. Ancak ona göre çok sayıda hadise sahip olan bir hocanın bütün hadisleri hafızasında muhafaza etmesi ve bu kişilerin hiç bir yazılı nota sahip olmadığının beklenmesi imkansızdır.³⁴⁵ Dolayısıyla Schoeler'a göre çok sayıda hadise sahip olan hocaların düzenli olmasa da kişisel olarak hadislerin yazılı bulunduğu notları vardı.

Schoeler'a göre daha ilk dönemlerde bile öğrenciler hocalarından işittikleri hadisleri yazarlardı. Bu konuda şöyle demiştir: “ öğrenciler ders esnasında tamamen ezberlemeye odaklanırlardı. Daha sonra derste öğrenilenler hakkında birbirlerine sorarlar, sonunda derste öğrendiklerini daha sonra karşılaştırmak için kaydederlerdi.”³⁴⁶ Schoeler'a göre, ilk dönem İslam âlimleri eserlerine kesin bir şekil vermemiştir. Ancak, buradan hiçbir şekilde yazılı bir malzemeye sahip olmadıkları şeklinde bir anlamın çıkarılmamalıdır. Ona göre, bu yalnızca son redaksiyonu yapılmış eserler oluşturmadıkları ve geriye bırakmadıkları anlamına geldiğini gelmektedir.³⁴⁷ Schoeler bu düşüncesiyle yazıyı kitap haline getirilmiş son hali ile ders notları arasında bir ayırım yapmıştır.

Schoeler sözlü ve yazılı rivayet birbirlerini tamamladığını söylemiştir. Bu konuda şunları söyler: “ Yakından incelendiğinde, sözlü ve yazılı rivayetin birbirini dışlamak yerine, birbirlerini tamamladığı görülüyor. Bu nedenle, İslam'ın ilk döneminde bilginin sözlü veya yazılı mı aktarıldığı konusunda kavramlar hakkında tartışma kolay oluşmaktadır. Şüphesiz burada okuma yazma bilmeyen halk âşıklarının şarkılarını ve destanlarını aktarmaları anlamında bir sözlü rivayet söz konusu değildir. Aynı şekilde çoğu zaman yazıyı harfi harfine kopya etme ve son hâli verilmiş kitabı nakletmek anlamında yazılı rivayet olması söz konusu olamaz.”³⁴⁸

Schoeler, yapılacak en iyi şeyin sözlü ve yazılı gibi kavramlardan vazgeçmek gerektiğini söyler.³⁴⁹ Bunun yapılması gereken İslam'ın ilk döneminde ders verme

³⁴⁴ Gregor Schoeler, “The Transmission of the Sciences in Early Islam: Oral or Written?”, s. 31.

³⁴⁵ Gregor Schoeler, “The Transmission of the Sciences in Early Islam: Oral or Written? ”, s. 32.

³⁴⁶ Gregor Schoeler, “The Transmission of the Sciences in Early Islam: Oral or Written? ”, s. 32.

³⁴⁷ Gregor Schoeler, “The Transmission of the Sciences in Early Islam: Oral or Written? ”, s. 33.

³⁴⁸ Gregor Schoeler, “The Transmission of the Sciences in Early Islam: Oral or Written? ”, s. 41.

³⁴⁹ Gregor Schoeler, “The Transmission of the Sciences in Early Islam: Oral or Written? ”, s.41.

ve öğretim yöntemleri hakkında bahsetmektir. Ona göre bu şekilde yazılı rivayeti savunanlar gibi isnadda kullanılan “bana anlattı/nakletti” gibi ifadelerin aslında yazılı kaynaklar olduğu halde sözlü rivayetmiş gibi nedenler aramaya gerek kalmaz.³⁵⁰ Schoeler’a göre, sözlü rivayeti savunanların yaptığı gibi, kaynaklarda âlimlerin sürekli yazdığı ya da kullandığı kütüb, defatir, suhuf, karatis gibi kelimeleri anlamından uzak bir şekilde yorumlamak ya da çoğunlukla abartılmış şekilde söz konusu kişilerin hafızaların güçleri hakkında haberlere başvurmak gereksizdir.³⁵¹ Schoeler, klasik arap edebiyatında şifâhen/er-rivâye ya da kitâben/er rivâye el-kitâbiye kavramların az kullanıldığını söylemiştir. Bu kavramların sözlü rivayetlerde ya da yazılı rivayetlerde karşılığı bulunduğunu söylemiştir. Metinlerde geçen er-rivaye el-mesmû’a ifadesinin yanlış bir şekilde sözlü rivayet olarak anlamlandırıldığını fakat aslında işitilen rivayet anlamında olduğunu söylemiştir.

Schoeler’a göre asıl dikkat edilmesi gereken; konunun öğrenci tarafından öğrenci tarafından işitilmiş olmasıdır. Hocanın yazılı bir kayıttan ya da ezberinden okuyup okumaması ve öğrencinin aynı zamanda not alması ya da öğrencinin okunanı ilk önce ezberinde tutması çok önemli değildir.³⁵² Schoeler, bu bağlamda sözlü ve yazılı rivayet kavramlarından kaçınarak rivayet metotları ile rivayetin sahih olup olmadığı sorunlarını birbirine karıştırılmasından kurtulacağını söyler. Schoeler sözlü rivayet gibi yazılı rivayetin de tahrif edilebileceğini söyler.³⁵³

Schoeler, İslam’ın kendine özgü rivayet şekli olan isnadın meşei hakkında Horovitz’in Talmud dönemi Yahudi okullarında tasdik usûlünün, İslam’daki isnad sistemine etkisi iddiasına katılmaktadır. Bunun yanı sıra isnad sistemini etkilemesi muhtemel iki farklı bağlantı daha tespit ettiğini söylemiştir:³⁵⁴

1. “İslam öncesi ve İslam’ın ilk döneminde şiir rivayet sistemi.Şiir ‘Arapların ilimi’ olarak kabul edilmiş ve kendine özgü bir şekilde aktarılmıştı: Şairin, şiirlerini ezberleyen, bunları yayan bir ya da daha çok râvîsi vardı. Bu raviler şiirleri ezberlemenin yanı sıra hafızaya yardımcı olması için ihtiyaç duyduklarında not

³⁵⁰ Gregor Schoeler, “The Transmission of the Sciences in Early Islam: Oral or Written? ”, s.41.

³⁵¹ Gregor Schoeler, “The Transmission of the Sciences in Early Islam: Oral or Written? ”, s.41.

³⁵² Gregor Schoeler, “The Transmission of the Sciences in Early Islam: Oral or Written? ”, s.41.

³⁵³ Gregor Schoeler, “The Transmission of the Sciences in Early Islam: Oral or Written? ”, s.41.

³⁵⁴ Bu konuda bol örnekler ve iddianın nasıl temellendirildiği hakkında bilgi için bkz. Gregor Schoeler, “Oral Poetry Theory and Arabic Literature” isimli makalesi.

ediyorlardı. Abbasiler Döneminin ilk dönemlerine kadar raviler metinlerle keyfi olarak uğraştılar. Hatta bazı şairler ravilerinden şiirlerinin kontrol etmelerini ve küçük ayrıntıları düzeltmelerini bekliyorlardı.”³⁵⁵ Schoeler bu şekilde eski arap şiirinin İslam’da kullanılan rivayet metoduna çok benzediğini ve etkilemiş olabileceğini söylemiştir.

2. Diğeri de,“ antik çağın son döneminde okul geleneği. Hıristiyan Arap asıllı usta mütercim Huneyn b. İshak *Sendschreiben über die syrischen und arabischen Galenübersetzungen* adlı eserinde ‘uskûl (schole) olarak bilinen mekânlarda Hıristiyan dostlarımızın, her gün eskilerin kitaplarından ya da diğer kitaplarda bir temel eser için toplandıkları gibi, benzer şekilde İskenderiye tıp eğitimi uygulamasında Galen’in kitaplarından birinin okunması ve yorumlanması’ haberi antik çağın sonundaki okul geleneği ile İslam dönemindeki Hıristiyan-Arap âlimler arasında o faaliyetin devamı ve diğer yandan İslam’da bilimlerin arasında bağlantıyı görmek zor değil.”³⁵⁶

Josef Horovitz’in “ Hadisin Kur’an karşısındaki durumu, Yahudilikte sözlü öğretinin yazılı öğreti karşısındaki durumu gibidir” iddiasından hareketle Schoeler, Yahudilik-İslamiyet açısından benzerlikleri ele almış ve kendisinin de benzerliklerin olduğu yönünde bir düşünceye olduğunu söylemiştir. Bu konuda *Oral Torah and Hadith: Transmission, Prohibition of Writing* Redaction isimli müstakil bir makale yazmıştır. Bu makalede Horovitz’in makalesinden hareketle konuyu ele almış, her ikisi arasında benzerlikler olduğunu söylemiş ve bu benzerlikleri sıralamıştır. ³⁵⁷

Schoeler göre, yazılı rivayeti savunanların rakiplerine karşı mutlak bir galibiyet kazanmış sayılamayacağını, çünkü uzunca bir zamanı kapsayan sözlü rivayetin bir kolu olan sema yöntemi yazılı rivayetten daha üstün kabul edilmiştir. Buna Buhârî, Müslim ve Kütüb-i Sitte eserlerinde mümkün olduğu kadar sema yoluyla alınmasının istendiğini örnek göstermiştir.

³⁵⁵Gregor Schoeler, “The Transmission of the Sciences in Early Islam: Oral or Written? ”, s.42.

³⁵⁶Gregor Schoeler, “The Transmission of the Sciences in Early Islam: Oral or Written? ”, s. 42-43.

³⁵⁷ Gregor Schoeler, bu konuda düşüncesini delillendirmek için şu rivayeti göstermiştir; ‘Ebû Hureyre’ ye dayandırılan “ Allah’ın kitabı dışında bir kitap mı istiyorsunuz? Ancak sizden önceki toplulukları, Allah’ın kitab’ı dışında yazdıkları kitaplar sapkınlığa yöneltmiştir.” Bu rivayette bu sırada yazılı hale getirilmiş olan Yahudi sözlü öğretisine yapılan gönderme kayda değerdir.’ Schoeler, Gregor, “Oral Torah And Hadit: Transmission, Prohibition of Writing, Redaction”, s.117.

Sonuç olarak Schoeler, Nabia Abbott ve Fuad Sezgin'in çok sayıdaki belgeleri sayesinde kesin olarak, yazının başlangıçta nadiren, fakat daha sonra giderek artan bir ölçüde hadislerin, fikhî hükümlerin, şiirlerin, tarihsel olayların vb. kaydında kullanıldığını söylemiştir. Bu durum hadislerin yazılı kaydı için de geçerlidir. Schoeler'e göre klasik külliyatlar dönemiyle hadisler kesin bir şekilde yazıya aktarılmıştır. Yahudilik'te olduğu gibi İslamiyet'te de sözlü öğreti ikinci yazılı öğreti derecesine gelmiş ve ilk yazılı öğreti kadar hürmet görmüştür.³⁵⁸

2.6.14. Harald Motzki (1948-)

1948 yılında Berlin'de doğan Motzki, Katolik bir ailede büyümüştür. Lise yıllarında almış olduğu hümanist eğitimin etkisiyle tenkitçi bir tutum izleyen Motzki, Katolik inancına karşı mesafeli durmuştur. Lise yıllarında farklı kültürlerle ilgi duymuş ve buna bağlı olarak Fransızca, İngilizce, Yunanca ve Latince öğrenmiştir. Üniversite yıllarında mukayeseli dinler tarihi, Tevrat ve İncil eğitimi almış, İbranice ve Arapça öğrenmiştir. Motzki'nin Kur'an tarihi, ilk dönem İslam Fıkhi ve hadis alanlarında çok sayıda akademik çalışması bulunmaktadır.³⁵⁹

Motzki hadislerin hafızada muhafaza edildiği ve çoğunlukla şifahi olarak rivayet edildiği yönünde bir görüşe sahiptir. Bunun yanı sıra Hz. Peygamber gerek hayatta iken gerekse vefatından sonra az sayıda sahabinin hadisleri yazdığını söylemiştir. Hicri birinci asrın sonlarına doğru ise halifenin teşebbüsleri ile hadislerin toplandığını ve yazıya geçirildiğini söylemiştir. Ancak Hicri ikinci asrın ortalarından önce yapılan asıl külliyatın günümüze ulaşmadığını söylemiştir.³⁶⁰

Motzki, az sayıda yazılı notlar bulunmasına rağmen hadislerin asıl rivayetinin şifahi olduğunu söylemiştir. Şifahi olarak rivayet edildiği için hadislerin güvenilir olup olmadığı konusunda Batılı araştırmacıların farklı düşüncelere sahip olduğunu işaret etmiştir. Motzki, Batılı araştırmacıların hadislerin uydurma olduğu yönünde bir düşünceye sahip olmasında hadislerin bir asırdan fazla bir süre şifahi olarak rivayet

³⁵⁸ Gregor Schoeler, "Oral Torah And Hadit: Transmission, Prohibition of Writing, Redaction", s.129.

³⁵⁹ Detaylı bilgi için bkz. Özcan Hıdır, "Harald Motzki: Hayatı, İlmi Şahsiyeti, Çalışmaları ve The Origins of Islamic Jurisprudence Adlı Eseri", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, IV, 2004, s. 275-276.

³⁶⁰ Harald Motzki, "Introduction", ed. Haral Motzki, "Hadith: Origins and Developments", Great Britain, 2004, s.xv.

edilmesinin etkili olduğunu söylemiştir.³⁶¹ Motzki konuyla ilgili olarak şunları söylemiştir: “Hadisin kaynağı ve güvenilirliğine dair tartışmalarda, hadislerin ne kadar süre şifahen nakledildiği ve ne derece yazılı olarak korunduğu tartışılmıştır. Konunun önemi açıktır, nakil süreci esnasında her hadis değişiminin tehlikesine maruz kalmıştır. Şifahi nakil kısmen hassastır ve bilgiyi almak ve nakletmek için teknikler ve metotlar bulunmazsa, şifahi nakil süreci orijinal bilginin bozulma ihtimali artar. Çünkü bilgiyi yazılı olarak aktarmak şifahi naklin tehlikeli zafiyetini ortadan kaldırır. İnsan zekâsı ve yazı bilginin daha doğru korunmasına önemli ölçüde katkıda bulunur. Diğer yandan yazılı nakil değişiklikleri tamamen önleyemez.”³⁶²

Motzki, batılı araştırmacılara atıfta bulunarak hadislerin rivayetleri arasındaki farklılıkların nedeni olarak yalnızca şifahi rivayetin gösterilmesinin doğru olmadığını söylemiştir. Bu rivayet farklılıklarının anlaşılmasında yazılı ve şifahi rivayetin birlikte ele alınması ve öğrencinin hocasından aldığı malzemedeki, kısaltma, birleştirme gibi bir takım değişiklikler yapabileceği hususunun göz önünde bulundurulması gerektiğini söylemiştir. Hadislerin yazılması konusundaki tartışmanın nedeninin “*hadis rivayetinde asıl uygulamanın öneminin az olabileceği*” olduğunu söylemiştir.³⁶³

Sonuç olarak Motzki’ye göre az sayıda sahabe tarafından yazılmış olsa bile hadislerin asıl rivayet şekli şifahi rivayetti. Dolayısıyla ona göre şifahi rivayetin yazılı rivayete göre tahrif olma ihtimali daha yüksekti. Hadislerin yazılması konusundaki tartışmanın nedeni ise hadis rivayeti uygulamasının önem ile ilgiliydi.

³⁶¹ Harald Motzki, Introduction, s. xv-xvi.

³⁶² Harald Motzki, Introduction, s.xxix.

³⁶³ Harald Motzki, Introduction, s.xxxi.

SONUÇ

İslam dinin ikinci kaynağı olan sünnetin yazılı belgeleri olan hadislerin şifahi olarak mı rivayet edildiği yoksa yazılı olarak mı rivayet edildiği konusu İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren üzerinde en çok durulan hadis konularından biridir. Hadis âlimleri tarafından bu konu hakkında ya müstakil bir eser yazılmış ya da hadis kitaplarında bir bölüm olarak ele alınmıştır.

Hadislerin Kur'an âyetleri gibi Hz. Peygamber tarafından bizzat yazdırılmamış olması ve Kur'an dışında başka bir şeyin yazılmasının yasaklanması nedeniyle hadislerin yazılması konusunda sahabeden bazıları hadislerin yazılmayıp şifâhi olarak rivayet edileceğini söylemişlerdir. Aynı şekilde sahabeden diğer bir kısım ise Hz. Peygamber'in hadislerin yazılmasına müsaade ettiği rivayetleri delil göstererek hadislerin yazılabileceğini söylemişlerdir.

Hz. Peygamberin hadislerin yazılmasına müsaade etmediği hadisleri ile yazılmasına müsaade eden hadisleri arasında ilk bakışta çelişki gibi görünen bu durumun nedenleri üzerinde durulmuş ve bir takım çözümler ileri sürülmüştür. Bu durumun nedenleri olarak o dönemde Arap yazısının yeterince gelişmemiş olması, yazı malzemesinin kıt olması, okuma yazma bilenlerin sayısının az olması, hadis sahifelerinin daha sonra ehil olmayan kişilerin eline geçmesi gibi nedenler gösterilsede, asıl neden Kur'an ayetleri ile hadislerin aynı sahifeye veya levhaya yazılarak karışması tehlikesidir. Öncelikle hadislerin yazılmasının yasaklayan hadisin Kur'an'ın inzal olduğu dönemlerde ve henüz vahyin tamamlanmadığı bir dönemde verilmiş olmasını göz ardı etmemek gerekir. Aynı şekilde hadislerin yazılmasına müsaade edilen hadislerin ise Hz. Peygamber tarafından son dönemlerde buyrulduğu hususunu unutmamak gerekir. Dolayısıyla buradaki yasağın umumi bir yasak olarak düşünülmesi doğru değildir.

İlk dönemlerde sahabeden bazıları tarafından yazılı hadis sahifelerinin bulunması o dönemlerde hadislerin az veya çok yazıldığına en büyük delildir. Sahabeden bazıları kişisel notlar şeklinde hadis sahifelerine sahipti ve bu dönemde yazı daha çok hafızaya yardımcı bir unsurdu. Dolayısıyla hadislerin muhafaza edilmesinde ezber ve yazı birlikte kullanılmıştır.

Mutekaddimûn hadis usûlü âlimleri hadislerin yazılması konusunda müstakil bir eser yazarak veya bir başlık açarak hadislerin yazılmasına izin verilmemesinin nedenleri hakkında değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Hadislerin yazılmasına izin verilmemesinin nedenleri olarak şunları söylemişlerdir: Kur'an dışında başka şeylerin Kur'an'a benzetilmesi ve başka şeylerle meşgul olup Kur'an'ın ihmal edilmesi, yazıya güvenerek hadislerin ezberlenmesinin ihmal edilmesi ve hadislerin yazı vasıtasıyla ehliyetsiz kişilerin eline geçmesi tehlikesinden dolayı ilk dönemlerde hadislerin yazılmasına izin verilmemiştir. Ancak zaman ilerledikçe sahabenin farklı coğrafyalara dağılması, isnadda yer alan ravi sayısının artması, aynı anlama gelen ifadelerin farklılaşması ve hafızanın bilgiyi korumak da yetersiz kalması üzerine hadislerin yazılması daha uygun ve daha faydalı görülmüştür.

Oryantalistler çeşitli nedenlerde hadis ilmine yönelmişlerdir. İslam toplumu hakkında daha fazla bilgi sahibi olabilmek için hadisler ile ilgilenmişlerdir. Dolayısıyla hadisleri dini metinler olarak değil daha çok tarihi metinler olarak görmüşler ve bu bakış açısı ile değerlendirmişlerdir. Her tarihi metnin doğru olup olmadığının araştırılması hadisler için de dile getirilmiş ve yapılan çalışmalar buna işaret eden sonuçlar ortaya koymuşlardır.

Hadislerin yazılması konusuyla oryantalistler de ilgilenmişlerdir. Konuyu ilk olarak ele alan oryantalist Aloys Sprenger olmuştur. Telif ettikleri eserlerden yola çıkarak oryantalistler konuya farklı bir açıdan baktıklarını ve konuyu hadislerin sıhhatiyle ilişkilendirdiklerini görmekteyiz. Bir kısım oryantalist ilk dönemden itibaren hadislerin hafızaya yardımcı olmak amacıyla yazıldığını tarihi bir vakıa olarak kabul etmektedirler. Ancak söz konusu oryantalistlerin her ne kadar hadislerin yazıldığını kabul etseler bile, bu durum onların hadislerin Hz. Peygamber'e ait olduğunu kabul ettikleri anlamına gelmemektedir.

Hadislerin yazılması konusunda bazı oryantalistler hadislerin yazılmasını Hz. Peygamber'in vefatından çok sonraki bir dönemde başladığını söylemişlerdir. Böylece hadislerin uzun bir süre sözlü olarak rivayet edildiğini dolayısıyla tahrif edilmesinin mümkün olduğunu ve güvenilir olmadıklarını söylemişlerdir. Onlara göre bugün mevcut hadis külliyyatında bulunan hadisler hicri birinci asırdaki hadisler

ile ilişkilendirilemez. Dolayısıyla bu geç dönemde yazılan hadislerin büyük çoğunluğunun sonradan uydurulduğunu söylemişlerdir.

Bir kısım oryantalist, hadislerin yazılmasını yasaklayan rivayetlerin Ehl-i hadis ile ehl-i rey arasındaki mücadele sonucunda ortaya atıldığını söylemiştir. Ehl-i rey'in hadislerin yazılmasının fikhın gelişmesine engel olacağını düşünerek hadislerin yazılmasına izin vermeyen rivayetleri attığını iddia etmişlerdir. Buna karşı olarak ehl-i hadis'in ise hadislerin yazılmasına izin veren hadisleri ortaya attığını iddia etmişlerdir. Dolayısıyla her iki grubun karşı tarafa üstünlük kurmak için kendi düşünceleri doğrultusunda hadisler uydurduğunu söylemişlerdir.

Bir kısım oryantalistler ise hadislerin yazılması yasağının orijinal bir durum olmadığını, Müslümanların bu konudaki tutumunun Yahudi sözlü kültürüne benzediğini veya bizzat Yahudi sözlü kültüründen alındığını iddia etmişlerdir. Yahudilik'te ki sözlü gelenek olan Mişna ve Talmud'un İslam'da hadisler ile aynı olduğunu iddia etmişlerdir. Talmud'un uzun süre sözlü olarak aktarılması ve yazılmasına izin verilmemesi, daha sonra kaybolma endişesiyle yazılması durumunu hadisler ile ilişkilendirmişlerdir. Müslümanların Yahudilerden etkilenerek hadislerin uzun süre yazılmasına karşı çıktıklarını söylemişlerdir. Bu iddialarını dellilendirmek için her iki durum arasında bir takım benzerlikler olduğunu söylemişler ve bunları sıralamışlardır. Ayrıca çeşitli hadislerde yer alan *Ehl-i Kitap*, *'Ehl-i Kitab'ın bazıları*, *'Sizden önceki bir kavim'* *'Sizden önceki milletler'* *'Sizden öncekiler'* *'İsrailoğulları'* gibi ifadeleri görüşlerini desteklemek için delil olarak kullanmışlar ve Müslümanların o dönemde yahudi kültüründen haberdar olduklarını söylemişlerdir.

İslam âlimlerinin yapmış oldukları mevcut çalışmalar oryantalistlerin öne sürdükleri iddialarının geçersiz olduğu göstermektedir. A'zamî tedvin, kitabet, husus haddesenâ, ahberenâ, ân gibi hadis lafızlarının yanlış anlaşılmasından dolayı olduğunu söylerken, Sezgin temel sebebin, hadis ilminde bulunup diğer kültürlerde bulunmayan *tahammulu'l-ilm* metodunun doğru anlaşılmasından kaynaklandığını söylemiştir. Bazı oryantalistlerin hadislerin yazılması yasağının ehl-i rey ile ehl-i hadis arasındaki mücadele sonucunda ortaya çıktığı yönündeki iddialarının da geçersiz olduğu görülmüştür. Zira ehl-i rey'den olup hadislerin yazılmasını destekleyenler olduğu gibi, ehl-i hadis'ten olup hadislerin yazılmasına

karşı çıkanlar da bulunmaktaydı. Yine bazı oryantalistlerin ileri sürdüğü hadislerin yazılmasına karşı tutumunun Yahudi sözlü kültürüne benzediği şeklindeki iddianın da geçersiz olduğu görülmektedir.

Oryantalistler araştırmalarında konuyu aydınlatmak maksatlı değil, belirli bir ön yargı ile yaklaşmışlardır. Söz konusu oryantalistlerin yaptıkları çalışmalarında hadis kaynaklarının tamamını kullanmadıkları görülmektedir. Kendi görüşlerini destekler nitelikte kaynaklardan yararlanmışlar ve görüşleri doğrultusunda rivayetleri âdeta seçmişlerdir.

KAYNAKÇA

- AYDINLI Abdullah, Hadis İstılahları Sözlüğü, Marmara İlahiyat Fakültesi Vakfi Yayınları, İstanbul 2011.
- AYDINLI Abdullah, “Hadis Rivayetinde Yazının Kullanımı ve Güvenilirliği”, (Ed.İsmail Lütfi Çakan).“Sünnetin Dindeki Yeri”, Ensar Yayınları, İstanbul 2010, s.(345-375).
- AÇIKGENÇ Alparslan, “Evâil”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, XI: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, s. (513-514).
- ADAM Baki, “Yahudilik”, (Ed. Şinasi Gündüz), Yaşayan Dünya Dinleri, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2010, s. (205-277).
- AGHNİDES Nicolas P., Mohammedan Theories of Finance, New York 1916.
- AĞIRMAN Cemal, “Hadis Edebiyatının İntikal Safahaları ve Kitâbet Meselesi”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, V/I:(2001), s.(155-168).
- AKIN Nimetullah, “Hadislerin Yazılı Kaydı ve Literatür Esaslı Bir Disiplin Olma Süreci: A. Sprenger, I. Goldziher ve G. Schoeler’ın Yaklaşımları”, *Hadis Tetkikleri Dergisi*, VI/I: (2008), s. (47-70).
- BEDİR Murteza, “Joseph Schacht”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, XXXVI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, s. (223-226)
- BERG Herbert, The Development of Exegesis in Early Islam: The Authenticity of Muslim Literature from the Formative Period, Richmond: Curzon Press, London and New York 2000.
- BLACHÉRE Régis, Le Problème de Mahomet, Press Universitaires de France, Paris 1952.
- BROWN Daniel, İslam Düşüncesinde Sünneti Yeniden Düşünmek, çev. Sabri Kızılkaya, Salih Özer, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2009.
- BUHÂRÎ Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil, el-Câmi’u’s-sahîhi’l- Müsned min hadis Rasûlillah Sallâhu Aleyhi ve’s-sellem ve Sünenihî ve Eyyâmihî, thk. Muhammed Fu’âd Âbdülbâki, El-Matba’atü’s-Selefiyye, Kahire 1400.

- BULUT Yücel, “Oryantalizm”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, XXXIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2007, s. (428-437).
- CEBECİ Suat, “Yazılı Dini İletişim ve Gazâli’nin İhyası”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, XIII/3-4, (2000), s. (467-472).
- COOK Michael, “The Opponents of the Writing of Tradition in Early İslam”, *Arabica*, XLIV/IV: (1997), s.(437-530).
- ÇAKAN İsmail Lütfi, Hadis Edebiyatı, Marmara İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 2014.
- DARİMÎ Abdullah b. Abdirrahman ed-Darimî es-Semerkindî, Sünenü’ d-Dârimî, thk. Fevvâz Ahmed Zümerlî-Hâlid es-Sebi’ el-Alemi, Kadîmî Kütübhâne, Karaçi. ts.
- DEMİRCİ Muhsin, Tefsir Usûlü, Marmara İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 2012.
- DEMİRCİ Muhsin, Vahiy Gerçeği, Marmara İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1996.
- DOZY Reinhard, Tarihi İslamiyet, çev. Ahmet Cevdet, Kahire, 1908,
- EBÛ ZEHV Muhammed, Hadis ve Hadisçiler, çev. Selman Başaran ve Ali Sönmez, EnsarYayınları, İstanbul 2016.
- EBU DÂVÛD Süleyman b.Eş’as el-Ezdî es-Sicistânî, Kitâbü’s-Sünen, thk. MuhammedAvvâme, Cidde 1998.
- EDWARD Said W., Şarkiyatçılık Batı’nın Şark Anlayışı, çev. Berna Ülner, Metis Yayınları, İstanbul 2006.
- EL- A’ZÂMÎ Muhammed Mustafa, İlk Devir Hadis Edebiyatı ve Peygamberimiz’in Hadisleri’nin Tedvin Tarihi, çev. Hulusi Yavuz, İz Yayınları, İstanbul 1993.
- EL-BAĞDÂDÎ Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Hâtîb, “Takyidü’l-İlm”, thk. SaidAbdülğaffar Ali, Darü’l-İstikame, Kahire 1428/2008.
- EL-BAĞDÂDÎ Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Hâtîb, el-Kifâye fi ‘ilmi’r-rivâye, thk. Ebû İshak İbrahim b. Mustafa Âl-i Bahbah Dimyâti 2003.

- EL-BELÂZURÎ Ahmet b. Yahya b. Cabir b. Davud, Fütuhu'l-Büldan (Ülkenin Fetihleri), çev. Mustafa Fayda, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002.
- EN-NEYSABÛRÎ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh el-Hâkim, Marifetü Ulûmi'l-hadis, Daru'l-İbni Hazm, Beyrut 1974.
- ERDEM İlhan, "Aloys Sprenger" Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, XXXVII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, s. (421-422).
- ER-RÂMEHURMUZÎ, Kadi Ebu Muhammed el-Hasan b. Abdurrahman b. Hallâd, el- Muhaddisu'l-Fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâ'î, thk. Muhammed Accâc el-Hatîb, Darü'l-Fikr, Beyrut 1404/1984.
- EZ- ZEHEBÎ Ebû Abdillâh, Tezkiratu'l-Huffâz, Haydarâbad 1375/1955, I,
- FESEVÎ Ya'kub b. Süfyan, "el-Mari'fe ve't-târ'îh", nşr. Ekrem Ziya el-Umerî: Medine 1410, I.
- FUECK Johann W. , "Hadisçiliğin İslâmî Geleneğin Oluşumundaki Rolü", çev. Seda Ensarioğlu, *Hadis Tetkikleri Dergisi*, I/2: (2003), s.(145-165).
- GAİRDNER William Henri Temple, "Muhammedan Tradition and Gospel Record/The Hadith and Injil" *The Muslim World*, V: (1915), s.(349-379).
- GEZER Süleyman, Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre Kur'an, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2015.
- GOLDZİHER Ignaz, Muslim Studies, (ed.S. M. Stern), çev. C.R. Barber- S.M. Stern, London: GeorgeAllen& Unwin Ltd. 1971.
- GOLDZİHER Ignaz, "İslam'da Hadisin Yeri Etrafında Mücadeleler" çev. Cihad Tunç, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XIX: (1973), s. (223-235).
- GOLDZİHER Ignaz, "Zâhirîler: Sistem ve Tarihleri", çev. Cihad Tunç, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1982.
- GÖRGÜN Tahsin, "Ignaz Goldziher", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, XIV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, s.(105-111).

- GÖRMEZ Mehmet, “ Klasik Oryantalizmi Hadis Araştırmalarına Sevk Eden Temel Faktörler Üzerine”, *İslâmiyât Dergisi*, III/I: (2000), s.(11-31).
- GÖRMEZ Mehmet, Sünnet ve Hadisin Anlaşılmasında ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu, Otto Yayınları, Ankara 2014.
- GUILLAUME Alfred, The Traditions of Islam, Oxford: At The Clarendon Press, 1924.
- GÜNAY V. Doğan, Dil ve İletişim, Multilingual Yabancı Dil Yayınları, İstanbul 2004.
- GÜRKAN Salime Leyla, Anahatlarıyla Yahudilik, İsam Yayınları, Ankara 2014.
- HAMİDULLAH Muhammed, İslam’a Giriş, çev. Cemal Aydın, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2017.
- HAMİDULLAH Muhammed, İslam Peygamberi, çev. Salih Tuğ, İrfan Yayınları, İstanbul 1990, I.
- HAMİDULLAH Muhammed, Hz. Peygamber Zamanında Hadisin Tedvini”, çev. Nafiz Danışman, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, IV/3-4:(1955), s.(1-7).
- HATİBOĞLU İbrahim, “Osmanlı Aydınlarınca Dozy’nin Tarih-i İslamiyet’ine Yöneltilen Tenkitler”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, III: (1999), s.(197-213).
- HATİBOĞLU İbrahim, “Goldziher ve Kullandığı Metodun Hadise Yaklaşımına Etkisi”, (E. Ahmet Yücel), “Oryantalistlerin Gözüyle İslam”, Rağbet Yayınları, İstanbul 2003, s.(17-22).
- HATİPOĞLU Mehmet Sait, “Ignaz Goldziher”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, XIV: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, s.(102-105).
- HECK Paul L., “Yazının İslâm Medeniyetindeki Epistemolojik Sorunu: Hatîb Bağdadi’nin Takyidu’l-İlm’i”, çev. Nevzat Tartı, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, IV/II: (2004), s. (225-248).

- HIDIR Özcan, “Harald Motzki: Hayatı, İlmi Şahsiyeti, Çalışmaları ve The Origins of Islamic Jurisprudence Adlı Eseri”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, IV: (2004), s. (275-276).
- HIDIR Özcan, “Şarkiyatçıların Hadisi Tarihlendirme Metodları”, *Hadis Tetkikleri Dergisi*, I/I:(2003), s. (97-115).
- HIDIR Özcan, *Yahudi Kültürü ve Hadisler*, İnsan Yayınları, İstanbul 2006.
- HIDIR Özcan, “Yahudi Kültürünün Hadislere Etkisi İddiaları Üzerine”, *Hadis Tetkikleri Dergisi*, III/I: (2005), s. (7-37).
- HOROVİTZ Josef, “Alter und Ursprung des Islam”, *Der Islam*, VIII: (1918), s. (39-47)
- HURGRONJE C. Snouck, *Mohammadanism*, New York, 1914.
- İBN ABDİLBER Câmi’u Beyâni’l-İlmi ve Fadlihi, thk. Ebi’l-Eşbâl ez-Züheyri, Suudi Arabistan 1414/1994, I.
- İBN EBİ HATİM Ebû Muhammed Abdurrahman er-Râzi, *Takdimetu’l-Cerh ve’t-ta’dîl*, Haydarabad 1371-1373, I.
- İBN HİŞAM es-Sîretü’n-Nebeviyye, thk. Mustafa es-Sekkâ, Mısır 1995, III.
- İBN KUTEYBE Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim, *Te’vilu Muhtelefi’l-Hadis, el-Mektebetü’l-İslamiyye- Müessetü’l-İşrâk*, nşr. 1419/1999.
- İBN SA’D Kitâbü’t-Tabakâti’l-Kebir, thk. Ali Muhammed Ömer, Kahire 2001, VIII.
- İBN MANZÛR Ebu’l-Fadl Cemaluddin Muhammed b. Bekr, “*Lisânu’l-arab*”, Beyrut 1414/1994, I.
- JUYNBOLL Gualtherus Hendrik Albert: *Hadis Tarihinin Yeniden İnşası*, çev. Salih Özer, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2002.
- KAYA Mahmut, “Hitâbet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XVII: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, s. (156-158).
- KILIÇER, M. Esat, “Ehl-i Rey”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, X: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. (520-524).

- KIZIL Fatma “ Gualtherüs (Gautier) Hendrik Albert Juynboll” *Hadis Tetkikleri Dergisi*, X/I: (2012), s.(181-184).
- KIZIL Fatma “Oryantalistlerin Akademik Hadis Araştırmaları: Ana Eğilimler, Yerleşik Kabuller ve Temel İddialar”, *Hadis ve Siyer Araştırmaları Dergisi*, V/I: (2019), s. (155-245).
- KOÇKUZU Ali Osman, Hadis İlimleri ve Hadis Tarihi, Dergah Yayınları, İstanbul 1983.
- KOÇYİĞİT Talât, Hadis Tarihi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2012.
- KOÇYİĞİT Talât, Hadis Usûlü, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2008.
- KOÇYİĞİT Talât, “I. Goldizher’in Hadisle İlgili Bazı Görüşlerinin Tahlil ve Tenkidi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XV: (1967), s. (43-45).
- KREMER Alfred Von, The Orient Under The Caliphs, çev. S. Khuda Bukksh, Calcutta 1920.
- KUTLUER İlhan, “Alfred Guillaume”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), XIV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, s.(175-177).
- KUZUDİŞLİ Bekir, “Nabia Abbott”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Ek-1, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2016, s.(6-7).
- KUZUDİŞLİ Bekir, “Oryantalizm ve Hadisle İlgilenen Bazı Oryantalistler”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VII: (2003), s. (141-172).
- KUZUDİŞLİ Bekir, “Oryantalist Paradigma Bağlamında Hadis Kavramlarını Yeniden Düşünmek”, *Usûl: İslam Araştırmaları Dergisi*, XXV:(2016), s.(7-30).
- LAMMENS Henri, Islam Belief and Institutions, çev. Sır E. Denison Ross, Frank Cass and Company Limited, 1968.
- LAZARUS-Yafeh Hava, “Some Differences Between Judaism and Islam”, *Religion*, XIV: (1984), s. (175-191).

- MACDONALD Duncan Black, *Development of Muslim Theology, Jurisprudence and Constituonal Theory*, New York Clarnes Scribner's Sons, New York 1903.
- MA'MER b. Râşid, *el-Cami* (Abdürrezzak'ın el-Musannef'i içinde), thk. Habîburrahmân el-A'zamî, Beyrut 1392/1972, XI.
- MARGOLİOUTH David Samuel, *The Early Development of Mohammedanism*, New York Charles Scribner's Sons, New York 1914.
- MOTZKİ Harald, "Introduction", (Ed. Harald Motzki), *Hadith Origins and Developments*, Ashgate Publishing, Great Britain 2004, s.(xiii-3).
- MUIİR Sir William, *The Life of Mahomet*, Smith, Elder &co, London 1861.
- NABİA Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri II: Qur'anic Commentary and Tradition*, The University of Chicago Press, Chicago 1967.
- NEVEVÎ Muhyiddin Yahyâ b. Şeref, *et-Takrib ve't-teysir li-marifeti süneni'l-Beşîri'n-nezîr*, thk. es-Seyyid Ahmed Abbas Sakr, Dârü't-Tüuras; Kahire, el-Mektebetü' - Arika, Tunus 1970.
- NİCHOLSON Reynold A. *Literary History Of The Arabs*, Cambridge 1962.
- ONG Walter J., *Sözlü veYazılı Kültür Sözüün Teknolojileşmesi*, çev. Sema Postacıoğlu Banon, Metis Yayınları, İstanbul 2014.
- ÖĞÜT Salim, "Ehl-i Hadis", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, X, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s.(508-512).
- ÖZBAY Murat, "Bilim ve Kültür Aktarıcısı Olarak Yazı", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, II: (2005), s.(67-74).
- ÖZDEMİR Mehmet, "Reinhart Pieter Anne Dozy", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, IX, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s.(513- 514).
- PAÇACIOĞLU, Burhan, *Türk Dili ve Kompozisyonu*, Sivas 1993.
- ROSENBLATT Samuel, "Rabbinic Legends In Hadith", *The Muslim World*, XXXV/3: (1945),s. (237-252).

- SARIÇAM İbrahim, Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2011.
- SEZGİN Fuad, Buhâri'nin Kaynakları, Otto Yayınları, Ankara 2017.
- SEZGİN Fuad, “İslam Tarihinin Kaynağı Olmak Bakımından Hadisin Ehemmiyeti”, *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, II/I: (1956-1957), s. (19-36).
- SCHACHT Joseph, “A Revaluation of İslamic Traditions”, *Journal of the Royal Asiatic Society*, II: (1949), s.(143-154)
- SCHACHT Joseph, *The Origins of Muhammadan Jurisprudence*, Oxford At The Clarendon Press, Oxford 1967.
- SCHACHT Joseph, *İslam Hukukuna Giriş*, çev. Mehmet Dağ, Abdülkadir Şener, Ankara İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1986.
- SCHOELER, Gregor, “Oral Torah And Hadit: Transmission, Prohibition Of Writting, Redaction”, (Ed. James E. Montgomery), çev. Uwe Vagelpohl, *The Oral and Written in Early Islam*, Routledge Studies in Middle Eastern Literatures, New York 2006.
- SCHOELER, Gregor, “The Transmission of the Sciences in Early Islam”, (Ed. James E. Montgomery), çev. Uwe Vagelpohl, *The Oral and Written in Early Islam*, Routledge Studies in Middle Eastern Literatures, New York: 2006.
- SIDDÎKÎ M. Zübeyr, *Hadis Edebiyatı Tarihi*, çev. Yusuf Ziya Kavakçı, Yeni Zamanlar Yayınları, İstanbul 2004.
- SİNANOĞLU Mustafa ,“Duncan Black Macdonald”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, XXVII, Türkiye Diyaet Vakfı Yayınları, Ankara 2003, s.(296-297).
- SPRENGER Aloys, “On the Origins and Progress of Writing Down Historical Facts among the Muselmans”, *Journal of Asiatic Society*, V:(1856), s.(303-329; 375-381).
- SPRENGER Aloys, *Das Leben und Die Lehre Des Muhammads*, Berlin 1865.
- SUPHÎ Salih, *Hadis İlimleri ve İstılahları*, çev. Yaşar Kandemir, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1973.

- ŞENTÜRK Recep, Toplumsal Hafıza Hadis Rivayet Ağı, çev. Mehmet Fatih Serenli, İz Yayıncılık, İstanbul 2018.
- TİRMİZİ Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemî Tirmizî, el-Câmiü's-sahih/Sünenü't-Tirmizî, nşr. Ahmed Muhammed Şakir, Kahire 1978.
- TAHSİN Görgün, “ Ignaz Goldziher”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, XIV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996, s.(105-111).
- TEKİN Dilek, “*Yazılı-Şifâhî Rivayet Bağlamında Müslim'in Eser Sahibi Hocalarından Rivayeti*”, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2015.
- TÜRKÇE SÖZLÜK, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988.
- TOPRAK Mehmet Said,“ Hadislerin Sözlü Rivayeti ile Sözlü Tora'nın Rivayet Tekniği Meslesine Bir Giriş”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*,20: (2008/1), s. (139-165).
- WOODHEAD Christine, “ Sir William Muir”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, XXXI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006,s.(94).
- UYAR Ahmet, “Hadisleri/Sünneti Anlamada Farklı Yaklaşımlar (Ehl-i Hadis ve Ehl-i Re'y Ekolleri)”, *Bilimname: Düşünce Platformu*, II/V: (2004), s. (29-44).
- YAŞAROĞLU M. Kâmil, “David Samuel Margoliouth”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, XXVIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2003, s.(53-54).
- YÜCEL, Ahmet, Oryantalist Hadis Anlayışı ve Eleştirisi, Marmara İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2015.
- YÜCEL, Ahmet, Oryantalistlerin Gözüyle İslam, Marmara İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2015.
- YÜCEL, Ahmet, Hadis Tarihi, Marmara İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2012.
- YÜCEL, Ahmet, Hadis Usûlü, Marmara İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2012.

YÜCEL, Ahmet, “Hadislerin Yazılmasıyla İlgili Rivayetlerin Tenkit ve Değerlendirilmesi”, *Marmara İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16-17, (1998-1999), (91-121).

ZEBİDİ, Zeynü'd-dîn Ahmed b. Ahmed b. Abdi'l-Lâtf, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi (Mukaddime)*, çev. Ahmed Naim, Ankara 1982,I.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Ülker ÇAM
Uyruğu : TC
Doğum Tarihi ve Yeri : 16.06.1992
e-posta : cam.ulker58@gmail.com

EĞİTİM

Derece Kurum Mezuniyet Yılı

Lisans:	Cumhuriyet Üniversitesi	2016
Yüksek Lisans:	Cumhuriyet Üniversitesi	2019

İŞ TECRÜBESİ

Tarih Kurum Görev

YABANCI DİL BİLGİSİ

Yabancı Dilin Adı

KPDS(.....) ÜDS(....) TOEFL (....) EILTS (....) YÖKDİL(.....)

İngilizce